

Dušan Kos

Imago Iustitiae

Beseda o avtorju

Generacija 1963. Došolan na Filozofski fakulteti v Ljubljani (1982-1986), študijska smer samostojne zgodovine. V zgodovinskih pomožnih vedah izšolan na študiju na "Institut für Österreichische Geschichtsforschung" na Dunaju (1989-1992). Doktoriral v Ljubljani leta 1994 («Neagrarno gospodarstvo in družba na Slovenskem v 14. stoletju. S posebnim ozirom na plemstvo in višje sloje meščanstva»). Od leta 1987 zaposlen na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani. Od leta 1993 predavatelj in docent zgodovinski pomožnih ved na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Pomembnejše monografije in razprave: »Bela krajina v poznem srednjem veku« (Ljubljana 1987); »Urbarji za Belo krajino in Žumberk. 15.-18. stoletje« (Ljubljana 1991); »Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje).« Zgodovinski časopis 47/1993; »K osemstopenjetletnici prve omembe Ljubljane. Listina iz leta 1146« (Ljubljana 1994); »Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja« (Ljubljana 1994).

LJUBLJANA 1994

Dušan Kos

Imago Iustitiae

Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku

Dušan Kos
IMAGO IUSTITIAE
Zbirka ZRC

3

Znanstvenoraziskovalni center SAZU

Zanj: Oto Luthar

Uredniški odbor: Neda Pagon (urednica), Milojka Žalik Huzjan (likovno-tehnična urednica), Alenka Koren (tajnica uredništva), Špela Goričan, Darko Dolinar in Tomaž Erzar (člana uredništva)

Lektorirala: Mija Mravlja

Tisk: Tiskarna Povše

Ljubljana 1994

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9619012534>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

340.153(497.12)"12/13"

KOS, Dušan. Imago Iustitiae : Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku / Dušan Kos. - Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994. - (Zbirka ZRC ; 3)

ISBN 961-90125-3-4

44485632

Slika na naslovnici: Saško zrcalo (Heidelberški primerek iz okoli leta 1320, Folij 11.): "Če kdo ubije ali rani kršilca miru, ni kaznovan, če dokaže s sedmimi, da ga je ranil na begu ali pri zločinu, s katerim je kršil mir." (Deželno pravo, II, 69).

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo št. 415-01-317/94 z dne 26. 4. 1994 sodi knjiga med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

Tiskano na recikliranem papirju.

Kazalo

UVOD	7
SODNI POSTOPEK	11
CERKVENA SODIŠČA	17
CERKVENO ODVETNIŠTVO	27
VAZALSKA SODIŠČA	27
URADNE DEŽELNE INSTANCE	43
DEŽELNI KNEZ KOT SODNIK	53
DEŽELSKA SODIŠČA	65
PORAVNAVA IN RAZSODBA (ARBITRIUM ET COMPOSITIO)	75
DRUGA SUBSIDIARNA PRAVNA SREDSTVA: “POSVETNO IZOBČENJE, FAJDA, DVOBOJ, ODPOVED MAŠČEVANJU”	109
UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA	127
<i>Objavljeni viri</i>	127
<i>Neobjavljeni viri</i>	129
<i>Literatura</i>	131
SUMMARY	137

UVOD

Za odpravo sporov in spopadov, ki so stalnica človeštva (pa tudi nižje razvitih živih bitij), je imel srednjeveški človek vsaj toliko možnosti kot sodobnik v 20. stoletju. Če je šlo za kakršnekoli cerkvene pravice, so načelno odločale cerkvene oblasti na večstopenjskih instancah, kleriki in laiki so se lahko poravnali z ali brez tuje pomoči, ali pa so odločili spor razsodniki. Do začetka 13. stoletja pa sta se izoblikovala za plemstvo tudi na današnjem kontinentalnem slovenskem ozemlju pravni in sodni sistem, ki sta poleg naštetih oblik temeljila predvsem na na vazalnih (glede fevdov), deželnih (glede posesti) ali deželnoknežjih sodiščih. V vsakodnevnem plemiškem življenju so se prepletale različne oblike, tako da je pri konkretnem primeru včasih težko ugotoviti osnovno obliko. Vedno pa so bili povsem plemiški in kleriški spori lažje rešljivi doma kakor pred oddaljenimi uradnimi instancami. Zato se je v dopuščenih primerih tudi kler raje posluževal lokalnih (ne)sodnih možnosti kakor pa uradnih cerkvenih (oddaljenih) sodnih instanc. Obveznega pojavljanja pred deželnim knezom in njegovim sodiščem v praksi ni bilo. Vprašanje kompetenc je bilo v ozadju.

Sposobnost dežele oz. države, da udejani sodno odločbo, je v netotalitarnih ureditvah v vseh obdobjih nihala, nikoli pa ni dosegla soglasnega zaupanja. V evropskem poznem srednjem veku so se zato izoblikovali dodatni mehanizmi za zadovoljitev zahtev v sporih, ki so temeljili na (organiziranem) dovoljenem nasilju.

V sodnem postopku je bilo za sodnega gospoda ali instanco kot pravni subjekt bistvenega pomena obvarovati pravico “prve instance”, ki je določala začetek sodnega postopka, obenem pa predvsem Cerkvii in deželnemu knezu s privilegijem “ius de non evocando” dajala varnost pred tem, da kraljevo sodišče in kralj postaneta sodna instanca zanje in njihove podložnike že na prvi stopnji. Med sodišči je za enake socialne kategorije prebivalstva veljal personalni (za plemstvo je bilo pristojno le deželno sodišče), deloma pa domicilni princip za običajno sojenje po deželnem pravu. Pred letom 1200 je izgubila smisel večina globalnih posebnih prav, ki so ne glede na bivališče zadevne osebe predpisovala pravni okvir sojenja (plemenska prava iz zgodnjega srednjega veka, deloma tudi ministerialno pravo). Obdržala pa so se posebna prava za npr. mesta, Žide in seveda kler. Za nepriviligirane sloje, predvsem nesvobodno kmečko prebivalstvo pa še posebni pravni običaji, predvsem v civilnem pravu. Sedaj je bilo za sporno zemljiško posest odločilno, v kateri deželi je ležala, ne pa od kod je bil tožnik ali obtoženec. Znotraj dežele pa se je plemič precej neodvisno odločal, kje bo tožil, da bo najlažje uspel. Od 13. stoletja, ki je bilo prehodno v vseh ozirih, do srede 14. stoletja se je izoblikoval sistem, ki je kasnejše deželane in njihovo posest podrejal deželnemu (ograjnemu) sodišču, za deželnoknežjo posest vicedomu, dvornim organom na Dunaju ali samemu deželnemu knezu, za nepriviligirane patrimonialnemu (podložniki), mestnemu ali trškemu (meščani, tržani), židovskemu (Židje) ali deželskemu sodišču za nekatere težje prestopke, medtem ko za plemstvo slednje ni prišlo v poštev. Skicirani elementi so bistvo monografije, ki se omejuje na obdobje med približno letoma 1200 in 1400. To je obdobje, ko so se tudi na večini ozemlja današnje Slovenije izoblikovali življenjski in pravni vzorci, ki so bili temelj poznosrednjeveške družbe in v celoti prenehali šele daleč v novem veku. To je obdobje, ko so postali vrhnji sloji družbe “pismeni”, saj se je s

ponovno uveljavitvijo listine v pravnem poslovanju število pisnih virov tako povečalo, da temeljito raziskovanje številnih segmentov življenja ni več problematično. Poleg časovne omejitve je upoštavana še prostorska. Pod drobnogled so prišle le kontinentalne "slovenske" dežele (Kranjska, današnji slovenski = spodnještajerski del nekdanje vojvodine in najjužnejši del Koroške, t.i. Slovenske Koroške). Nista pa upoštavana Istra in zahodni del Goriške grofije, kjer je (predvsem v prvi) od antike sem veljal drugačen, romanski pravni sistem, ki se je precej razlikoval od onega v cesarstvu (za plemstvo v osnovi germanski), razen pri kleru, ki je prek kanonskega najhitreje recipiralo rimsko pravo. Vendar pa kler ni v središču te monografije. Pritegnitev Istre v obravnavo bi pretrgala rdečo nit. Tako ostaja omejitev na tisti del "slovenskega" ozemlja, ki je bilo v danem obdobju v istem kulturnem in državnopravnem krogu. Razlike med njegovimi (formalno enotnimi) deli pa so bolj zanimive, kot med dvema, v bistvu neprimerljivima sistemoma. Tako definirano območje je bilo seveda vedno provinca srednje, še bolj pa zahodnoevropskega kulturnega, političnega in družbenega kroga, kamor so prihajale novosti kasneje in v že modificirani obliki, se mešale z avtohtonimi posebnostmi in mutirale naprej v povsem samosvoje oblike. Poleg tega je na tem prostoru mogoče predviditi številne vplive - germanske s severa, ogrske z vzhoda in romanske z zahoda, poleg tega pa so se ohranjali še številni posebni slovanski elementi, med plemstvom resda manj izraziti kot med nižjimi družbenimi skupinami. Vse to pa sploh ni več pomanjkljivost, marveč v naših očeh celo raziskovalna prednost in ekskluzivnost. Dogajanje v provinci se je logično moralo vsaj v detajlih, če že ne v večji meri, razlikovati od naprednejših družbenih in političnih centrov. Prav razlike znotraj, v osnovi enakega pravnega in političnega sistema, pa so za zgodovinarja, pravnika itd. lahko zelo zanimive.

V metodološkem oziru delo ni pravniško, temveč zgodovinarsko.

Pretirano analiziranje pravnih določil, iskanje korenin pravil itd. ni posebej koristno za preglednost raziskave, ki se posveča predvsem odnosu med pravom, sodstvom in konkretnim človekom v danem prostoru in času. Zato bo pravnik v njem marsikaj pogrešal, npr. analizo posameznih prav (kazensko, civilno, npr. dedno, itd.). Vendar analiziranje pravnih določb v različnih specialnih pravih ni namen tega dela. Nasprotno pa se bo zgodovinar nemara razburjal zaradi “prekomernega” teoretiziranja in premalo (krvavih) pikantnih primerov, predvsem konkretnih zločinov in samega kaznovanja. Slednje v virih, razen sumarno v privilegijih, večinoma ni izpričano in se zato lahko še najlažje prepustimo domišljiji. Za pravnika in za zgodovinarja je v evropskih jezikih na voljo dovolj specialnih del o pravnozgodovinski problematiki. Prav zato je lahko “Imago” mešanica različnih pristopov in precej drugačna monografija.

Katere elemente postopka odlikavajo pisni viri za Kranjsko in Slovensko Štajersko v 14. stoletju? Osnova vsakega postopka,¹ obtožba (Klage), ki jo je sprožil tožitelj, je bila “conditio sine qua non” vsakega sodnega postopka. V listinah vložba obtožnice ni natančneje opisana. Izstavitelj listine - sodnik (razsodnik, posredovalec) je navadno dejal, “da je predenj prišla stranka (ali obe) in izročila vse svoje zahteve v njegove roke”.² Značilnost sodnega postopka je bila njegova prvobitna ustnost in javnost vseh dejanj. Zato ne preseneča sojenje večinoma v mestih, manj na gradovih in v cerkvenih objektih. V slednjih večinoma le, kadar so bili udeleženi kleriki aktivni pri sojenju. Po H. Baltlu naj bi se sojenja, predvsem na nižjih stopnjah - npr. deželskih sodiščih (vsaj na Štajerskem), odvijala v glavnem na prostem.³ V 13. stoletju je bilo že običajno “trikratno toženje” na deželnih instancah, ki je bilo običajno še daleč v novi vek⁴ ter določanje narokov za sojenje⁵ oz. njihovo podaljševanje v primeru opr-

1 Jednat in dober pregled elementov civilnega postopka imata MITTEIS, *Rechtsgeschichte*, 304-306 in VILFAN, *Pravna zgodovina*, 270-275.

2 Npr. *hinder uns gegangen sint, aller chrieg und ou'fleuff und vorderung di zwischen in pedenthalf gewesen sint und habent ez allez genzleich in unser hant gegeben* (ARS W, 1343 maj 6. Stična).

3 BALTL, *Gerichtsverfassung*, 94-96.

4 Npr. leta 1366 *vor mein* (deželnim upraviteljem) *und dem rechten sein driten tag chlait* (ARS, 1366 november 16. Ljubljana). “Prvič”: *vor mein und dem rechten irn ersten tag chlagt* (ARS, 1399 februar 17. Ljubljana).

5 MDC VIII, št. 596 (str. 175), št. 673 (str. 195); ARS W, 1343 oktober 19.;

vičene odsotnosti ene od strani. Tako je leta 1402 je po besedah deželnega upravitelja vetrinjski kletar argumentiral upravičenost prošnje za podaljšanje naroka na ograjnem sodišču v Ljubljani, ker naj bi bil prejšnji narok prekratek za njegovega gospoda (opata), ki "je živel izven dežele" (Kranjske), čeprav je bil kranjski deželni glavar.⁶ Narok je bil v skladu z deželnim mirom iz leta 1276 obema stranema naznanjen pisno ali po sodnih slih (po privilegiju za Kranjsko leta 1338).⁷ Zlasti v civilnih zadevah se je proces razbil na več ločenih dni ali narokov. Privilegij iz leta 1338 je za kakršnokoli sporno posest določal štiri naroke (Tag), med vsakim pa je moralo preteči vsaj šest tednov,⁸ kar je zelo zavlačevalo proces. Pred sodišči je bilo možno vzeti zagovornika (Vorsprecher).⁹

Od 13. stoletja se je po vzoru kanonskega prava začelo širiti zastopanje strank po prokuratorjih (gl. Cerkvena sodišča in Uradne deželne instance), ki pa se je do 14. stoletja uveljavilo le pri sodiščih cerkvenih gospodov, redkeje pri deželnem knezu, drugod pa še sploh ne. Proces pretežno še ni bil pisen, marveč sta se obe stranki morali zglašati pred sodniki. V 14. stoletju pa so se že pojavljale pisne predloge, ki so jih stranke predlagale na sodišču, predvsem na sodišču deželnega kneza, npr. leta 1409 pred vojvodo Ernestom, ki je sodil v sporu med Celjskimi grofi

ARS W, 1350 november 29. Ljubljana; ARS CE, 1358 februar 24. Žalec; ARS, 1366 november 16. Ljubljana; ARS, 1399 februar 17. Ljubljana.

6 *der tag wär seinem herrn dem abt ze churcz, wann er auser lands gesessen ist, da waz mein genant herr der hawbtman nicht ze Laybach und waz aus gen Osterreych, da beschyed ich dem abt und der gmain vonn Sand Jörgen an meins herrn stat ain lengern tag* (ARS, 1402 julij 29.). Prim. tudi SCHWABENSPIEGEL, Landrecht I, čl. 115.

7 KRONES, Verfassung, 384: VII.FAN, Pravna zgodovina, 271.

8 *Wir su'llen ouch selben oder der dem wir ez emphelhen an unserr stat richten umb lehen und umb aygen ze vier tagen ie uher sechs wochen.* (LEVEC, Landhandfesten, št. 1, str. 297). VII.FAN, Pravna zgodovina, 272.

9 Npr. v SCHWABENSPIEGEL, Landrecht I, čl. 84. 85.

in Hansom s Kozjega in omenil, da sta obe stranki prišli predenj, on pa je odločil glede na pisni vlogi, ki sta mu ju oba (tožnik in obtoženec) predložila.¹⁰

Dokazilni postopek, ki je še v začetku 13. stoletja temeljil predvsem na ustnem priseganju v različnih oblikah, na dvobojih¹¹ (gl. Druga subsidiarna pravna sredstva...) in pritegovanju višjih sil k ugotavljanju resnice¹² ter pričah,¹³ se je dobro stoletje kasneje opiral tako na priče¹⁴ kot na stare listine, odvisno pač od sporne zadeve, vendar je bila listina absolutno odločilnejša. Listine so se skrbno preučile. Še posebej uspešno so to lahko počeli samostani, ki so imeli solidne arhive. Tako je leta 1402 vetrinjski opat dokazoval svoje pravice z originalnimi listinami grofice Hedvige z Bogna kar iz leta 1156,¹⁵ kar bi marsikateremu plemiču tedaj težko uspelo. Predvsem cerkvena sodišča so izpeljala tudi popolno preiskavo zadeve in jo zapisala, npr. leta 1300 o domnevnih zločinih viteza Veidla iz Bresternice na ukaz salzburškega nadškofa.¹⁶ Na posvetnih sodiščih se je preiskava opirala

10 *Und darumb si zu baiden seit hinder uns gegangen sind und habent uns gelobt stet ze halten, was wir ... sprechen nach sag der hindergangbrief, die si uns baidenthalben darumb gegeben habent* (ARS CE, 1409 julij I. Dunaj).

11 SCHWABENSPIEGEL, Landrecht II, čl. 309, 312.

12 VILFAN, Pravna zgodovina, 272-273.

13 Nekaj najlepših primerov: MDC IV/1, št. 1675 (str. 61-63); URBKr II, št. 41 (str. 31).

14 *mit zwain piderben mannen bewaeren* (KOVACĀ IV, str. 173); *den sev bewaeren muegen mit zwain oder mit drein ier leut den ez gewizzen ist* (ARS W, 1343 maj 6. Stična); *quod fratres conventus de Reuna ... coram nobis in Marchpurch in placito generali optinuerunt probantes testibus ydoneis et honestis, ... qui sub iuramento fidei retulerunt* (UBSt IV, št. 42, str. 27). SCHWABENSPIEGEL, Landrecht I, čl. 87.

15 *privilegia seu scripta coram nobis producerent, ut visis et examinatis scriptis eisdem* (HHStA, 1283 avgust 12. Čedad); *beweisen mit gu'tem urchv'nde* (HHStA, 1325 december 17. Ljubljana). Glede Hedvige Bogenske gl. ARS, 1402 julij 29.

16 GZM II/91.

na običajno pravo. Leta 1279 je kralj Rudolf Habsburški izrecno navedel preiskovalni postopek proti “deželnim sovražnikom in kršilcem miru”,¹⁷ Zaslišanje prič¹⁸ in “ljudi” (podložnikov) v širšem pomenu¹⁹ je bilo pogosto nujno. Toda preiskava še ni pomenila tudi obvezne sodbe, temveč bolj ugotavljanje dejstev oz. mnenja (Gutacht), ki ga je “zmagovita” stran šele morala potrditi z (raz)sodnikom.²⁰

Sodbo (Urteil), ki se je eksplicitno tako omenjala samo izjemoma, je dal sodnik sam ali skupaj s prisedniki na svoj predlog. V primeru, ko se sodnik in prisedniki niso mogli odločiti, so povprašali pravno izkušene osebe, bodisi med gospodovim (sodnikovim) svetom bodisi med stanovskimi kolegi na plemiških in mestnih sodiščih.²¹ V posvetnem sodstvu se je do 13. stoletja uveljavila pogojna kontumačna sodba, ki je stranki, če se ne bi pojavila na sodišču, avtomatično odvzela možnost sodbe v njeno korist. Kontumac je bil nedvomno povezan s splošneevropsko krepitvijo “Gospostva” in težnjo po pospešitvi procesov (gl. poglavje Cerkvena sodišča in plemstvo).²² Sporno posest je sodišče začasno zaseglo in nanjo poslalo sla, ki jo je po izreku sodbe izročil zmagovalcu.²³ Če sodba ni ustrezala obema

17 *per inquisitionem vulgarem, que vulgariter gewizzende dicitur* (MDC V, št. 378, str. 237).

18 MDC IX, št. 642 (str. 193) itd. Lep primer za 13. stoletje v MDC IV/1, št. 1675 (str. 61-63)

19 MDC VIII, št. 565 (str. 166); ARS CE, 1347 avgust 15. Podčetrttek.; HHStA, 1355 maj 26.; GZM V/61.

20 WEIGL, *Materialien*, 284-285.

21 *mit frag unde mit urtail* (ARS W, 1329 september 12. Hall); *mit vrag und urtail* (HHStA, 1350 november 29. Ljubljana). SCHWABENSPIEGEL, *Landrecht II*, čl. 249. BALTL, *Gerichtsverfassung*, 103; KOBLER, *Schiedsgerichtswesen*, 73.

22 HAGENEDER, *Gerichtsbarkheit*, 179.

23 MDC VIII, št. 673 (str. 195); *des gürts gewaltich machen mit meinen poten* (sodnih) HHStA, 1350 november 29. Ljubljana; *mit gerichtz botten*

stranema, sta se lahko kasneje neinstitucionalno poravnali (poravnava, rzsodba), ali pa sta apelirali na višjo instanco.

ingeantwort wurden (ARS, 1399 september 23. Radovljica). HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 181.

Na najnižji (temeljni), stopnji so bili redni sodniki v sporih med plemstvom in klerom arhidiakoni in šolani sodni oficiali. Njihovo sodno področje je obsegalo arhidiakonot (npr. sojenje kranjskega arhidiakona Peregrina leta 1283 v sporu med samostanom Velesovo in šenčurskim vikarjem ter sojenje savinjskega arhidiakona Leopolda leta 1286 v sporu med samostanom Gornji Grad in grofi Vovbrškimi).¹ Škof jim je lahko celo podelil pravico sklicevanja splošnih sinodalnih sodnih zborov (*placitum synodale*). Tak privilegij sta leta 1122 od oglejskega patriarha prejela čedadski arhidiakon in tamkajšnja župnija.² Njihove pristojnosti so bile poleg internih cerkvenih (razsojanje o cerkvenih davkih in posesti: leta 1283 zaradi papeških kolekt med samostanom Velesovo in šenčurskim vikarjem Markvardom³) in "mešanih" (sporih s plemstvom zaradi posesti in odvetništva). O tem je govorila izjava novoizvoljenega odvetnika gornjegrajskega samostana grofa Ulrika z Vovber, ki je leta 1286 obljubil, da se bo v primeru spora glede odvetništva podvrgel razsodbi savinjskega arhidiakona in šempetrskega župnika. Vovbrški kasneje niso držali besede, saj sta leta 1308 spor glede odvetništva med samostanom in grofom Friderikom z Vovber razsodila prošt

1 ARS W, ok. 1283.; 1286 junij 25. Pliberk (insert v listini NŠALj G, 1302 april 17. Zenoberg). HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 248-252; KROESCHELL, Rechtsgeschichte, 21; MITTEIS, Rechtsgeschichte, 256.

2 GZS 4, št. 64 (str. 38-37).

3 ARS W, ok. 1283.

iz Dobrle vasi in Ulrik z Vovber.⁴ Arhidiakoni pa so bili dejavni tudi v nekaterih civilnih zadevah (npr. glede veljavnosti zakonov in testamentov, varuštva).⁵ Lahko so delovali kot delegirani razsodniki škofov ali patriarha⁶ ali pa kot poravnalci in razsodniki na željo obeh strani, kar je pravzaprav temeljilo na cerkvenem pravu, V 14. stoletju pa so običajno sodili predvsem v plemiških sporih (gl. Poravnava in rozsodba...).

Z uporabo kanonskega prava v cerkvenem sodstvu je le-to zlagoma prehajalo v sojenje s polno avtoriteto. Pri poravnavi, uporabljani še v 14. stoletju, je cerkveni sodnik s svojim nasvetom in dobro besedo ter po kanonu še sprejemljivo "pripeljal" obe strani do "prijateljske poravnave". Eden od razlogov za tako dolgo, sočasno uporabo poravnavanja v cerkvenem sodstvu je tičal v preračunljivosti (vsaj ene) cerkvene stranke, ki je v takem postopku pričakovala ugodnejši izid.⁷ Arhidiakonskega in sufraganskega (oficialnega) sodstva se ni posluževalo le nižje plemstvo, kler in nepriviligirani stanovi, marveč tudi višji sloji,

4 1286 junij 25. Pliberk (insert v NŠAl.j G, 1302 april 17. Zenoberg); MDC VII, št. 472 (str. 178). Za 13. stoletje gl. še URBKr II, št. 76 (str. 58-59) (Gornji Grad : Prekopa).

5 VILFAN, *Rechtsgeschichte*, 165; KROESCHELL, *Rechtsgeschichte*, 23; MITTEIS, *Rechtsgeschichte*, 256.

6 URBKr II, št. 76, str. 58-59; UBSt IV, št. 357, str. 214 (savinjski arhidiakon od oglejskega patriarha leta 1232, 1269), UBSt IV, št. 126, str. 79 (gornjegrajski patriarh od patriarha leta 1264), UBSt IV, št. 464, str. 278-279 (salzburški dekan in zakladnik od salzburškega nadškofa leta 1272).

7 Leta 1283 je arhidiakon Peregrin sam razglašal sodbo, *quod facta in me compromissione voluntaria et concessa michi libere ac pacifice arbitraria potestate per ... Marquardum vicarium ... ex una parte et religiosas mulieres ... priorissam et conventum monasterii de Michelsteten ex altera* V dispozicijskem delu listine pravi, da je *deliberacione et consilio in hac parte habito competentis tamquam arbiter seu arbitrator et amicabile compositor duxi sentenciandum super hoc et taliter arbitrandum* (ARS W, ok. 1283). KROESCHELL, *Rechtsgeschichte*, 23, 33.

čeprav je ponekod prišlo do soodvisnosti statusa sprtih strani in začetne cerkvenosodne instance v korist višjih.⁸

Na naslednji, pogosto le apelacijski stopnji, sta bila sodno aktivna oba pristojna metropolita, oglejski patriarh in salzburški nadškof.⁹ Obema je šlo kot posvetnima gospodoma tudi sodstvo nad mjunimi fevdi (o vazalnih sodiščih gl. v nadaljevanju). Bila sta dejavna v sporih med kleriki in plemiči (laiki) zaradi posesti, ki naj bi pripadala drugi cerkveni ustanovi,¹⁰ ali pri izrekanju univerzalnih kazni (izobčenje, anatema, interdikt), do katerih sta imela kot prva, hierarhično gledano od spodaj navzgor, pravico izrekanja in osvobajanja (*pro compositione banni*). Pri sojenju so namesto njiju navadno nastopali generalni vikarji za posvete zadeve, ki so klicali predse tudi obdolžene laike (plemiče), če so bili nasilni do klerikov. V uspešnosti sojenja so bili omejeni, ker so imeli za zagotovitev varnosti klerikom na razpolago le cerkvene kazni. Teh pa se v 14. stoletju ni bilo več potrebno bati. Sodni postopek, predvsem klicanje obdolžencev na zaslišanje in zagovor, se je vlekel vrsto let, obdolženci so se mu izogibali, nadškof in patriarh pa nista imela učinkovitega protiorožja.¹¹ Primer takšne neučinkovitosti je dogajanje iz let

8 Npr. v severnih nemških deželah (MITTEIS, Rechtsgeschichte, 256).

9 HAGENER, Gerichtsbarkeit, 75 sl.

10 Leta 1291 je patriarh Rajmund razsojal spor zaradi desetine med kamniškim špitalom in Gebhardom z Limberka (NŠALj, 1291 julij 13. Udine). Leta 1322 se je v Vidmu pripravljala obravnava med ljubljanskim komturjem Nemškega viteškega reda Otonom in Henrikom Gralantom zaradi dohodkov ljubljanske župnije, ki jih je imel komtur v zakupu (GZL IX/13). Gralant je bil v tem sporu udeležen najbrž kot komornik Kranjske in Marke, torej v imenu deželnega gospoda grofa Henrika Tirolskega (ŽONTAR, Vicedom, 290).

11 Leta 1273 je lavantinski škof naročil breškemu dekanu, naj javno naznani ekskomunizacijo koroškega notarja Rudolfa, ki je kljub prepovedim še naprej škodil marenberškim nunam (UBSt IV, št. 476, str. 287). Salzburški nadškof Friderik je enkrat med letoma 1320 in 1330 zaradi nekaterih prestopkov

1376/1377, ko je dobil Jurij, oglejski generalni vikar, pritožbo duhovnika Janeza Prighla. Po njenem tekstu so Ulrik Svibenski, Wulfing in Ulrik Vaist, Trostel iz Brežic in sevniški gradiščan Kunso ujeli duhovnika Otona iz Sevnice ter ga odvedli v brežiški grad. Svibenčan je ujel še patriarhovega sla, ki je prenašal pošto za salzburškega nadškofa, ga ranil, vrgel na tla in obrcal. Generalni vikar je vse naštete aprila 1376 poklical na zališanje v Videm, a se mu niso odzvali. Mesec dni kasneje je zaradi nepokorščine razglasil nad njimi izobčenje. Toda kranjski arhidiakon in šentruperški župnik Janez ni izvršil ukaza o razglasitvi izobčenja. Morda zaradi prijateljstva z izobčenci ali strahu pred njimi. O tem je bilo govora še junija 1377, ko je vikar o nespoštovanju obveščal številne ugledne klerike na Savinjskem.¹² Nasploh pa je število cerkvenih izobčenj v poznem srednjem veku (od začetka 14. stoletja) zelo upadlo.

Osnovno sodstvo so izvajali tudi drugi škofje sufragani znotraj svojih diocез in gospostev, ki so imeli podobne pristojnosti kot arhidiakoni, tudi če se zadeva ni tikala njihovih posesti in pravic.¹³ Toda najkasneje do konca 13. stoletja je bila večina samostanov pri nas vzeta pod neposredno papeško varstvo, ki je redovnikom dovoljevalo izostajanje od sinodalnih in drugih cerkvenih sodnih

mariborskih meščanov zoper njega, izrekel interdikt nad mestom. Ker je pričakoval kršitve, je naročil vsem župnikom, naj na zahtevo pristojnega sodnega uradnika (arhidiakona) to preprečijo (GZM III/57).

Izobčenja s strani salzburškega nadškofa in ponovnega sprejema v občestvo je bil deležen še pred letom 1142 Rudolf z Witenswalta (GZS 4, št. 178, str. 106). Leta 1216 je oglejski patriarh zaradi nasilja nad oglejsko posestjo na Primorskem izobčil, papež pa še podaljšal kazen za goriškega grofa (GZS 5, št. 252, str. 138). Leta 1229 je patriarh izobčil ljudi, ki so si prilastili posestva vetrinjskega samostana (MDC IV/1, št. 1957, str. 173) itd.

12 Glede pritožbe iz leta 1376 ASU, Hermani, fol. 65^v, 51-53, 196-107.

13 Leta 1311 je krški škof Henrik III. (s Helfenberga) v Neunkirchnu razsojal spor med kartuzijama v Žiči in Bistri glede sporne desetine (MDC VIII, št. 65, str. 23).

zborov.¹⁴ Tako kot na vseh drugih ravneh je tudi na metropolitiski in sufraganski instanci vodenje procesa najkasneje od leta 1200 potekalo samo po kanonskem pravu, kar se je navzven jasno videlo v obveznem pisnem postopku, v izboru zastopnikov (prokuratorjev) kot neposrednih udeležencev razprav,¹⁵ in tako kot pri papeškem sodišču v delegiranih, kanonskega prava večših sodnikih in preiskovalcih v inkvizicijskem postopku. Ti so izhajali izmed pristojnih arhidiakonov in bližnjih župnikov. Tako kot leta 1300, ko so bili pooblaščenca salzburškega nadškofa, ki so morali preiskati hude obtožbe na račun viteza Veidla iz Bresternice, arhidiakona Ulrik in Ditrik ter waltthersdorfski župnik Henrik. Inkvizicijski proces je gotovo potekal v Mariboru, kjer je bilo dan kasneje izstavljeno poročilo.¹⁶ Spremenilo se je tudi iskanje rzsodbe, saj se je odslej sodnik sam odločal o sodbi, ne pa s prisedniki, prisežniki ali sodini, kar je bilo do 13. stoletja običajno celo pri cerkvenem sodstvu.¹⁷

Plemstvo, neupoštevaje plemiški kler, ki je bil vedno podsoden zgolj cerkvenim sodiščem, je prišlo pod sodno pristojnost najvišje instance zahodne Cerkve - papeža - predvsem ob apelaciji cerkvene stranke na papeža v sporu glede cerkvene posesti.¹⁸

14 Npr. leta 1202 za Vetrinj (GZS 5, št. 20, str. 14), leta 1212 za Jurklošter (GZS 5, št. 189, str. 99), leta 1215 za Stično (GZS 5, št. 233, str. 126) itd.

15 Leta 1291 je plemič Gebhard z Limberka izbral svojega brata, savinjskega arhidiakona Witiga, za *procuratorem suum procuratorio nomine* v sporu s kamniškim špitalom. Obravnavo je vodil in rzsodil oglejski patriarh v Vidmu (NŠALj, 1291 julij 13. Udine). Leta 1322 je ljubljanski komtur Nemškega viteškega reda Oton izbral videmskega notarja Benvenuta za *procuratorem legitimum in causa et questione* (GZL IX/13). Za prokuratorstvo primeri še v URBK II, št. 48 (str. 35), št. 49 (str. 35), št. 50 (str. 37), št. 109 (str. 83) itd. KROESCHELL, *Rechtsgeschichte*, 22.

16 GZM II/91. HAGENEDER, *Gerichtbarkeit*, 255-256; KROESCHELL, *Rechtsgeschichte*, 22.

17 KROESCHELL, *Rechtsgeschichte*, 22.

18 O papežu kot sodniku HAGENEDER, *Gerichtbarkeit*, 24 sl.

Leta 1376 je papež Gregor XI. ukazal proštu iz Krke na Koroškem preiskavo spora glede razne posesti (čeprav neimenovane, je iz pravadajočih oseb vendarle razvidno, da gre za fevdno zapuščino po zadnjem Vuzeniškem, Kolonu) na pritožbo šentpavelskega opata Konrada proti grofu Hermanu I. Celjskemu, Viljemu s Svibnega, Haugu z Devina in Kolonovi vdovi Elizabeti.¹⁹ Drugi dve možnosti za papeško sojenje sta bili tudi vprašanja dušnopastirskih pravic²⁰ ali kršenja univerzalnih cerkvenih pristojnosti (npr. izobčenje in interdikt). Cerkevne kazni so zadevale vse sloje prebivalstva in že zato jih ni bilo mogoče stoodstotno realizirati. Kleriki so jih pod laičkim, zlasti plemiškim in meščanskim pritiskom pa tudi zaradi izgubljenih dohodkov venomer kršili. Tako sta konec 80. let 13. stoletja graški in mariborski župnik kršila interdikt, ki ga je salzburški nadškof izrekel nad Avstrijo in Štajersko. Papež Nikolaj IV. je zato naložil škofu Reimbotu preiskavo.²¹ V celoti vzeto pa je bilo sporov z laiki malo. Pred papežem se je v 14. stoletju procesiralo izključno po že pred tem uveljavljenem kanonskoprnem postopku, temelječem na zbirkah papeških dekretalov in Gracianovih dekretih.²² Iz listin je redko razvidno direktno sojenje papeža

19 MDC V, št. 208 (str. 138-139). O apelacijah na papeža HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 43-44, 58-60.

20 Leta 1333 je papež Janez XXII. naročil preiskavo spora glede zasedbe župnije Šmartin pri Kranju, ki si jo je lastil grof Herman Ortenburški v škodo župnika Ulrika Bojana (KA Čedad, Pergamena Bojani, št. 56: 1333 junij 29. Avignon).

21 GZM II/65.

22 WEIGL, Materialien, 263. Mišljena je tožba, preiskava (inkvizicijski proces), sodba, (možna) apelacija. Nekaj primerov: *audias* (preiskovalec, op. D. K.) *causam et appellatione* (KA Čedad, Pergamena Bojani, št. 56: 1333 junij 29. Avignon); *quatenus partibus convocatis, audias causam et appellatione remota* (MDC V, št. 208, str. 138-139); Določitev novega termina za nadaljevanje procesa (FRA 35, št. 607, str. 191-192); *quatenus vocatis, qui*

kot najvišje instance,²³ pač pa večkrat njegovih delegiranih sodnikov oz. preiskovalcev iz vrst višjega klera z območja iste metropolije.²⁴ Redko papeževo odločanje ni bilo presenetljivo, saj se je nanj obračalo večinoma le v skrajnih primerih, po predhodnih poskusih poravnave ter po neuspešnem sojenju na nižjih instancah. Ena od značilnosti poznosrednjeveškega cerkvenega sodstva je bila prav institucionalnost apelacije, ki je temeljila na prehajanju istih zadev od najnižje k najvišji instanci. Pravni postopek je bil povsod bolj ali manj enak.

Cerkvena imuniteta je omogočala zlasti pomembnejšim samostanskim ustanovam, da so spore z laiki razsojale pred pristojnimi sodnimi instancami, ki so temeljile na kanonskem pravu - t.i. "mojstrstvu" (Meisterschaf). Samostan je bil kot pravni subjekt oproščen subsidiarnosti deželnemu ograjnemu sodišču. Poenostavljeno - tožitelji samostana in njegovih ljudi so morali uveljavljati zahteve pred samostanskim mojstrstvom. O tem izrecno govori ukaz vojvode Albrehta III. kranjskemu deželnemu glavarju Konradu s Kraiga iz leta 1367, s katerim mu je naročal zaščito za kartuzijo Bistra v okviru njenih starih privilegijev. Novost pa je bila osvoboditev tega samostana od ograjnega

fuertint evocandi et auditis hinc inde propositis, quod iustum fuerit appellatione postposita (GZM II/65).

- 23 Tudi sodba Nikolaja IV. iz leta 1288 je pravzaprav pooblastilo delegatu za realizacijo sodbe (MDC VI, št. 96, str. 65).
- 24 Leta 1319 opat samostana v St. Lambrechtu na Štajerskem Oton (FRA 35, št. 535, str. 115-117), leta 1333 prošt Viljem iz Concordije (KA Čedad, Pergamena Bojani, št. 56: 1333 junij 29. Avignon), leta 1376 prošt iz Krke na Koroškem (MDC V, št. 208, str. 138-139). Nazivi delegiranih sodnikov so bili npr. *iudex a sede apostolica delegatus* (URBKr II, št. 306, str. 241), *dei et apostolice sedis gracia ... executor* (FRA 35, št. 535, str. 115-117) itd. Delegirani razsodniki so pri nas delovali seveda že znatno prej: npr. stiški opat in kranjski dekan leta 1221 (URBKr II, št. 42, str. 31-32). V 60. letih 13. stoletja je še posebej pogosto v tej funkciji deloval kranjski arhidiakon Ludvik.

sodišča.²⁵ Današnje vedenje o delovanju "mojstrstev", ki so jih sestavljali kleriki (redovniki istega reda, provincialni predstojniki?), morda tudi odvetniki, je skromno. Redko so omenjana v delih garancijskih klavzul transakcijskih listin (darovnic, kupoprodajnic), ki so določale sodni postopek v primeru lastninskega spora.²⁶ O drugih pristojnostih je znano malo: leta 1345 sta prior in subprior ljubljanskih avguštincev ob soglasju konventa in mojstrstva odobrila neko pobožno ustanovo.²⁷ Za mojstrstvo so šteli lastni (samostanski) sodni zbori, ki jih omenjajo privilegiji knezov, kraljev in papežev, ko so v 12. in 13. stoletju sprejemali samostane v svojo zaščito. Očitno je imelo mojstrstvo določeno vlogo v vsakodnevnem pravnem poslovanju in jih ne gre zamenjevati z deželskim sodstvom, ki je bilo posvetna kategorija, ali s sodnimi privilegiji za samostane, tudi s tistimi za krvno sodstvo ne. Ti so sodili v kategorijo patrimonialnih sodnih pravic na ravni deželnega prava ne glede na obseg pristojnosti. V ta kontekst je sodila razsodba kranjskega glavarja grofa Hermana I. Celjskega med samostanom Mekinje in njegovim patronom Seifridom z Gallenberga leta 1391. Spor je nastal zaradi neke posesti.²⁸

Pomen cerkvenih sodišč za nekleriške družbene skupine je v 14. stoletju upadal. Običaj iz visokega srednjega veka, ko je imela cerkvena sodba pri posvetnem sodišču dokazilno moč, resda pa

25 *swer hincz in ichts ze sprechen hat, der sol das tu'n vor irr maisterschaft und nicht in der schranken ze Laybach* (HHStA, 1367 december 13. Dunaj).

26 Npr. leta 1349 del klavzule v darovnici za mekinjske klarise: *und ob yemand waer, der in die egenanten fuonf huoben ein tayl oder gar anbehabt mit pesserm rechten, dan wir in darauf geben geben haben, welche schaden si davon nement und wie der genant sei, den zeow frawen aus dem gemayn conuent pei iren trewn sagent vor ir maysterschaft an all widerred, den suellen wir in gelten.* (ARS W, 1349 december 13).

27 HHStA, 1345 junij 25.

28 ARS W, 1391 november 7. Celje.

ni bila zavezujoča, je ob izteku srednjega veka izginjal. Toda predvsem stvarnopravne zadeve so se kljub izjemnim državnim privilegijem iz let 1220 (*Confoederatio cum principibus*) tudi pri klerikih vedno bolj prenašale na posvetne instance, kar je v novem veku kler definitivno podredilo posvetnemu kazenskemu zakoniku.²⁹ Razlogov je bilo več. V duhovni sferi je duhovna kriza 14. stoletja odvzemala avtoriteto kleriškim instancam, moralni razkroj in notranji spori pa so Cerkvi odvzemali možnost uresničevanja sodnih sklepov. Še posebej pri plemstvu, ki je bilo najkasneje sredi 14. stoletja že tako demisticirano, da se ni več balo celo najhujših zagroženih cerkvenih kazni. Tudi obtožbe herezije in čarovništva niso imele več učinka, če ni za njimi stala posvetna oblast.

Neučinkovitost cerkvenega sodstva na slovenskem ozemlju je imela korenine tudi v razpadu posvetnega gospostva oglejskega patriarha, do katerega je definitivno prišlo po smrti patriarha Bertolda Andeškega (1251) in končal leta 1420, ko je beneška republika prevzela oglejsko posvetno gospostvo v Furlaniji in Istri. Po drugi strani so Habsburžani, še posebej vojvoda Rudolf IV., izgrajevali državni cerkveni sistem, ki je Cerkvi odvzemal veliko pristojnosti, deželnemu knezu pa omogočal direktno vmešavanje v cerkveno upravo. S. Vilfan, ki na kratko obravnava cerkvena sodišča na Slovenskem, ponuja eno razlago manjšega pomena cerkvenega sodstva v poznem srednjem veku: ker sta imela oba metropolita sedež zunaj habsburških dežel, Habsburžani niso bili naklonjeni takemu razmahu cerkvenih sodišč kot v deželah, kjer so bili škofje bolj odvisni od posvetne oblasti.³⁰ Vendar deželni knez kljub svojemu vplivu takrat še ni mogel preprečiti podsodnosti cerkvenim sodiščem, predvsem v cerkvenih zadevah in pri klerikih. Kasnejši sistem državne Cerkve

29 MITTEIS, *Rechtsgeschichte*, 256.

30 VILFAN, *Pravna zgodovina*, 270.

(od srede 15. stoletja dalje) pa je res nastal predvsem zaradi omejevanja posvetne oblasti "zunanjih" metropolitov, torej tudi sodstva. V tem kontekstu je moč opazovati majhen in nevpiliven delež cerkvenih sodišč v javnem življenju poznosrednjeveške družbe, še posebej plemstva. Povsem drugače pa je bilo pri vplivih cerkvenega (kanonskega) prava na delovanje posvetnih sodišč. Skupaj z recepcijo rimskega prava sta posvetno sodstvo spremenila v obliko, kakršna pravzaprav velja še danes.

Na koncu moram omeniti, da mi ni znana nobena omemba "božje sodbe" na obravnavanem ozemlju z aktivno udeleženi plemičem. Glede na redke primere v poznem srednjem veku v Srednji Evropi, je moč sklepati, da je bila ta oblika izveninstitucionalne preiskave, ki se je zanašala na božji znak pri ugotavljanju krivde (s svečami, dvobojem, vodo, žrebom itd.), pri našem plemstvu v 13. stoletju že pozabljena, prepovedana oz. nezanimiva v uradnem sodnem postopku in so jo morda največkrat izvajali le še naskrivaj oz. ne pred širšo javnostjo, kot je bilo v Kamniku leta 1398.³¹ Konec koncev božje sodbe klerikom ni dovoljevala niti uradna Cerkev. Sodni postopki v "normalnem" sodstvu, vključno s cerkvenim, so dajali plemstvu in drugim družbenim skupinam racionalnejše možnosti kot božja pravica. Nenazadnje, absolutno nepristransko, in kar je še huje - absolutno pravično sojenje iz nebes tudi za tožitelja oz. dokazanega oškodovanca, gledano v luči verovanja, ne bi bilo nujno ugodno. Vsakdo je pač (bil) grešnik...

31 OTOREPEC-ŽONTAR, Božja sodba, 321 sl.; VILFAN, Pravna zgodovina, 272-273.

CERKVENO ODVETNIŠTVO

Za plemstvo bistveno pomembnejša oblika sodstva, ki je imela neposredno zvezo s cerkvenimi (pravnimi) osebami, ne pa s samim cerkvenim sojenjem in sodstvom, je bilo izvajanje cerkvenega odvetništva nad posvetnimi gospostvi cerkvenih gospodov oz. zastopanje oseb, podrejenih cerkveni imuniteti navzven.¹ To odvetništvo je bilo pomemben faktor sodstva in pogost izvor sporov v obdobju do približno srede 14. stoletja. Vsebovalo je namestništvo za višje (krvno) sodstvo in vojaško službo. Pravica in dolžnost zastopanja cerkvene ustanove pred posvetnim sodiščem sta bili povezani z velikimi dohodki, ker je prav vsa cerkvena posest potrebovala odvetnika. Zato je bilo odvetništvo izjemno zaželeno pri celotnem plemstvu. Z zatonom kraljevega gradbenega regala v 11. stoletju so odvetniki dobili tudi (omejeno) pravico gradnje gradov, ki je postala največja ugodnost in večna mora za “varovanca”, kateremu so odvetniki z gradnjo odtujevali zemljiško posest. Odvetnik iz vrst višjega plemstva je za namestnike skoraj vedno postavil pododvetnike (ministeriale) ali pa jim del odvetništva celo podelil v fevd. Do konca 14. stoletja se bile vse oblike cerkvenih odvetništev neprestano predmet transakcij. Prvotno enotno odvetništvo je s pododvetniki hitro razpadlo na številna delna, težko obvladljiva in razvidna odvetništva za majhno posest. Medtem ko so glavni (veliki) odvetniki večinoma znani, saj jih je bilo relativno malo,

¹ VILFAN, Pravna zgodovina, 116

pa je bilo pododvetnikov precej več. V službovanju so bili časovno omejeni in ne vedno dedni, zato so se hitreje menjali. Delovanje odvetnikov, njihove pravice, plačila in dolžnosti so razvidni iz mnogih listin. Če že ni šlo za nakupe odvetništev, so bile listine navadno izstavljene ob poravnavaš številnih sporov zaradi odvetniških zlorab. Največkrat je šlo za pritisk na samostanske podložnike, ki jim je bilo krivično sojeno in so bili prisiljeni dajati neobičajne pristojbine. Velikokrat je vazal (ministerial) dosegel od cerkvenega fevdnega gospoda tudi odvetništvo, a si je začel lastiti tudi višje sodne pravice (krvno sodstvo in dohodke), ki niso spadale k njegovemu (delnemu) odvetništvu. Takšne probleme je imel še posebej oglejski patriarh v Istri in Furlaniji, česar niso mogli preprečiti niti cesarjevi ukazi.² Po pritožbi podložnikov se je samostan zlorabam uprl, saj se je manjšal existenčni nivo njegovih ljudi in zato padala običajna renta. Kljub večinoma upravičenim pritožbam je bila poravnava z odvetnikom kompromisna, kar je šlo v škodo samostanu. Odvetnik je dobil nekakšno “odškodnino” (= odkupnino od nadaljnih nadlegovanj), cerkvena ustanova pa je sama obdržala zadevno odvetništvo. Seveda je bilo to mogoče pri manjših (parcialnih) odvetništvih. Tak primer je bila pritožba belinskega opata zoper goriškega grofa Engelberta II. leta 1157, češ da so njegovi uradniki nadlegovali samostanske ljudi s krivičnimi razsodbami, prenočinami, tlako in drugimi dajatvami, kar vse da je v nasprotju z odvetniškim pravom (*quod jus advocatie exigat*). Patriarh Pelegrin I. se je zato sporazumel z grofom, ki je bil sicer tudi dedni glavni oglejski odvetnik, ki je dobil 32 kmetij in se odrekel odvetništvu nad posestjo belinskega samostana.³ Tu pa tam je “varovanec” zamenjal oz. odstavil odvetnika. Seveda je to uspevalo le ob najhujših prestopkih, ki jih javnost (drugo

2 GZS 5, št. 695 (str. 332-333).

3 GZS 4, št. 367 (str. 188).

plemstvo, cerkvena oblast in deželni gospod) ni mogla več tolerirati. Cerkevna ustanova je za delikaten in nevaren postopek morala imeti zaslonbo. Tako je avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI. pred letom 1212 vzel Rajnbertu s Cmureka odvetništvo nad neko posestjo reinskega samostana, ker so se menihi pritožili, da so jim Rajnbertovi ljudje povzročali veliko škodo. Zanimivo je, da je vojvoda s postopkom počakal, dokler ni Rajnbert dosegel polnoletnosti.⁴ Očitno je uspelo samostanu le z Leopoldovo podporo doseči odstranitev neprijetnega odvetnika.

Tudi dejansko (ne le teoretično) pododvetnikovo delovanje je razvidno iz listin o poravnavi sporov. Ko sta se okoli leta 1194 poravnava Kolo in Henrik Trušenjska na eni, in Haward iz June na drugi, glede delnega odvetništva nad proštijo v Dobrli vasi, je bilo razvidno, da je pododvetnik za svoje delo prejemal od vsake kmetije po tri denariče. Od proštije in tamkajšnje vasi ni smel zahtevati ničesar. Skliceval je sodne zборе (*placitum*). Če je bil kdo ubit na njegovem območju, je dobil odvetniško pristojbino (*ius advocatae*), prošt pa odškodnino za ubitega. Pri manjših pretepih je dobil prošt dve tretjini, pododvetnik pa eno tretjino glob itd.⁵ Nasploh je bilo v 12. in 13. stoletju najobičajnejše plačilo za redno izvajanje odvetništva žito. Sodni zbori, ki jih je skliceval delni (pod)odvetnik, so bili do trikrat letno in se niso smeli odvijati v samostanih, samostanskih pristavah in na cerkvenem prostoru. Prokuratorji in kmetje so prihajali na sodne zборе skupaj s samostanskimi zastopniki, kmetje so se zagovarjali le glede telesnih poškodb, ubojev, ropov, požigov. Glede drugih manjših pritožb so se navadno smeli zagovarjati pred opatom, priorjem, samostanskim prokuratorjem ali upravnikom.⁶

4 UBSt II, št. 122 (str. 183).

5 MDC III, št. 1445 (str. 560).

6 MDC IV/1, št. 2206 (str. 278).

Bolj zahtevno je bilo izvajanje glavnega (popolnega) odvetništva, kar prikazuje listina o razsodbi glede odvetniških pravic nad oglejskim patriarhatom med goriškima grofoma bratoma Majnhardom II. in Engelbertom III. ter oglejskim patriarhom Pelegrinom II. leta 1202. Po sporazumu sta grofa obdržala vse odvetniške pravice, ki jih je imel že njun pokojni oče (Engelbert II.): enkrat letno je odvetnik v Ogleju in Čedadu skupaj s patriarhovim poslancem sklical sodni zbor. Vse dohodke je delil s patriarhom, tudi krvavi denarič za višje sodstvo. Upravo in sodstvo sta vodila pododvetnika obeh strani. Patriarhovim ljudem se ni bilo treba zagovarjati pred odvetnikom, pač pa pred patriarhom in so morali v njegovo ječo. Goriški grof je dobival v Ogleju in Čedadu različne naturalne dajatve, vendar le, če je bil sam v mestu. Drugod sta sodila odvetnikova in patriarhova poslanca in si delila dohodke. Če je sodil patriarh, mu je smel odvetnik skupaj z drugimi svetovalci pomagati. V nekaterih oglejskih mestih je ob prihodu prejel pomoč, kadar je potoval skozi njih. Ni pa imel goriški grof nikakršnih pravic na določenih posestvih patriarha, njegovih vazalov in ministerialov, kakor tudi ne pravice kovanja denarja.⁷ Seveda sporazumi, poravnave in sodbe do 14. stoletja niso mogli nikoli preprečiti odvetnikovih samovolj.

Pri posedovanju (zlasti) delnega odvetništva je bila najpogostejša praksa, da so odvetništvo imeli sosedje samostanov, župnij in zemljiške posesti ali pa so si ga pridržali donatorji zemljiške posesti. Zato je več gradov posvetnih gospodov dejansko nastalo na (prvotno) cerkvenem zemljišču kot posledica izkoriščanja odvetništva. Določila v pogodbah o prevzemu odvetništva, ki so odvetnikom prepovedovala gradnjo, so bila večinoma brez pomena. Državni zakon "Confoederatio cum principibus ecclesiasticis" je leta 1220 odvetnikom prepovedal gradnjo, kar

⁷ GZS 5, št. 36 (str. 29-31).

je vsaj formalno zaviralo odvetnikovo samovoljjo. Sodim, da so od tedaj tudi pri nas tovrstne gradnje na salzburški in oglejski posesti izgubile zalet, medtem ko so bile še naprej mogoče na krški in samostanski, saj ti niso bili državni knezi.⁸

Velja si ogledati nekaj največjih cerkvenih odvetništev, njihovih izvajalcev in morebitnih okoriščanj v zvezi z gradnjo gradov.

Spanheimi so imeli od leta 1099 do izumrtja (1279) dedno odvetništvo nad mogočnim in bogatim šentpavelskim samostanom. Leta 1158 so dobili tudi dedno odvetništvo nad deli posesti krške škofije, vendar ni znano v kolikšni meri tudi na Kranjskem. Podelilna listina je govorila tudi o prejšnjem dednem odvetniku - grofu Wergandu (sinu grofice Heme Breško-Seliške), po čigar političnem padcu je vzel škof Hiltebold leta 1106 odvetništvo v svoje roke ter ga šele pol stoletja kasneje deloma predal Spanheimom. Za plačilo odvetniških uslug je škof Roman I. predvidel fevde.⁹ Spanheimsko krško odvetništvo smemo domnevati tudi na Kranjskem, in sicer okoli Mokronoga. Grad Gorenji Mokronog je morda nastal na delu krškega zemljišča, morebiti kot nadomestilo plačila za usluge.

Spanheimi so bili tudi odvetniki freisinške škofije na Kranjskem. Zato je razumljivo, da so še posebej v času vojvode Bernharda (prva polovica 13. stoletja) skupaj s svojimi ministeriali silili na področje freisinškega loškega gospostva. Za obmejna gradova Jeterbenk in Polhov Gradec ni povsem jasno ali ni morda vsaj del njunega poznejšega gospostva še v 11. stoletju sodil v nekoloniziran sklop loškega gospostva ali pa v obmejno območje in bilo odtujeno šele s prihodom Spanheimov na Kranjsko v 11. oz. 12. stoletju. O sporih škofov s Spanheimi

8 MITTERAUER, Burg, 372; SCHRADER, Befestigungsrecht, 40-41, 67-71, 87 sl.; SCHULZE, Grundstrukturen, 109.

9 Leta 1158 je krški škof Roman podelil odvetništvo nad delom posesti na Koroškem vojvodi Henriku (GZS 4, št. 373, str. 191).

glede odvetništva govori tudi listina iz okoli leta 1215.¹⁰ Podobno bi veljalo tudi za freisinški dolenski Slepšek, ki so ga verjetno zgradili grofje Višnjegorski v drugi polovici 12. stoletja. Freisinško odvetništvo so zatem prevzeli grofje Tirolski, vendar le za dolensko posest. V temo je zavil nastanek gradu Goričane, ki bi geografsko lahko sodil k Freisingu, a so bili grajski gospodje vendarle Spanheimi. Vprašanje se v tem primeru glasi tudi povsem drugače: ali niso prav Goričane primer odvetnikove odtujitve zaupane cerkvene posesti?

Obe slovenski cisterci sta bili brez odvetnikov, saj so cistercijanska redovna pravila dopuščala le "branitelje" (*defensores*), ne pa pravih odvetnikov (*advocatus*, Vogt), kot je to izrecno omenil vojvoda Friderik Avstrijski, ko je leta 1240 vzel vetrinjski samostan v svoje varstvo.¹¹ Ustanovitelj samostana Kostanjevica, vojvoda Bernhard, se je v ustanovni listini leta 1249 odrekel odvetništvu zase in za vse svoje ministeriale, njegov sin Ulrik pa si je pridržal le omejeno odvetništvo za kartuzijo Bistra. Prav tako grofje Celjski za Pleterje.¹² Nasploh so si kartuzijani večinoma pridržali odvetništvo zase. Na posesti teh samostanov ni zrasel noben protipravno zgrajen odvetniški grad.

Še razvidnejša je bila situacija na Spodnjem Štajerskem, kjer je nekaj gradov zagotovo hastalo v odvetnikovi režiji. Ni presenetljivo, da jih je bilo največ prav na krški posesti. Škofija je bila daleč največji zemljiški gospod na tem delu Štajerske in je potrebovala veliko odvetnikov. Zagotovo sta bila odvetniška gradova Ekenštajn, ki so ga zgradili odvetniki Kraigi v 13. stoletju, po H. Pircheggerju pa tudi Kunšperk (Ehrneggi v 12.

10 BLAZNIK, Škofja Loka, 17. FRA 31, št. 126 (str. 126).

11 *Cum equidem universaliter ordo Cisterciensis nullum advocatum sed tantum defensorem debeat habere*, ... (MDC IV/1, št. 2206, str. 278).

12 URBKr II, št. 162 (str. 125-128). MLINARIČ, Kostanjevica, 137; FRASS, Kartausen, 62, 66.

stoletju). Tudi prvotno ehrneška Kacenštajn (12. stoletje) in Hekenberk (okoli leta 1200) sta bila morda odvetniški gradnji. Verjetno so delni odvetniki Konjiški zgradili v bližini deželnoknežjih Konjic gradove Freudenberg (13. stoletje, skupaj s Freudenberškimi?), Jamnik (njihov vitez po letu 1300), Frajštanj (13. stoletje), morda pa tudi Kozji rep, ki je bil razrušen že pred letom 1296. Edina žovneška odvetniška gradnja na krškem ozemlju je bil morda grad Kostrivnica, nastal na (krškem) lemlberškem gospostvu. Poseben problem predstavljata trušenjska gradova Planina in Podsreda. Glede na koroško poreklo prvih imetnikov in njihovo zanesljivo graditeljstvo bi tudi pri teh lahko šlo za izrabo odvetniških pravic.

Izvajanje delnega odvetništva nad posestjo samostana Gornji Grad je bilo razdeljeno med dedne in delne odvetnike. Delni so bili npr. Kunšperški, Ptujski (od Kunšperških po letu 1328) in Žovneški. Zadnji so bili delni odvetniki že leta 1230 (Gebhard Žovneško-Lemberški). Dedni odvetniki so bili do leta 1286 Konjiški, ki se z njim očitno niso okoriščali in tega leta predali odvetniške pravice grofu Ulriku Vovberškemu, ki je imel že od prej v Zgornji Savinjski dolini precej ministerialov in nekaj gradov. Po vovbrškem izumrtju so dedno odvetništvo podedovali grofje Pfannberški, ki so ga leta 1337 prodali Žovneškim. Značilno za vse našete je, da se niso okoristili z odvetništvom. Toda na račun Gornjega Gradu so okoli leta 1300 gradili oglejski vazali in vovbrški pododvetniki Vrbovški, katerim je samostan leta 1326 uspel s pomočjo zaveznikov (predvsem odvetnikov Vovbrških in sosednjih gospodov, ki jim ni bila v interesu nekontrolirana gradnja utrdb v njihovi bližini) porušiti gradič Rudenštajn. Nekaj let kasneje so Vrbovški v bližini ruševin postavili novo utrdbo Rudenek (že ime je spominjalo na predhodnjo!), tokrat z vsemi dovoljenji.¹³

13 OROŽEN, Diözese II/I. Prim. GZS 5, št. 511 (str. 254-255), št. 554 (str.

Odvetniškimi gradnjami ni ušel tudi največji gospod v spodnji Dravski dolini, šentpavelski samostan. Skoraj zanesljiva protipravna odvetniška gradnja je bil trušenjski Dravograd, o katerem je leta 1177 opat jasno dejal, da so ga Trušenjski zgradili na samostanskih tleh brez dovoljenja in zahteval od papeža ukaz za rušenje.¹⁴

Navedeni primeri niso povsem zanesljiv dokaz, so pa ena od možnosti nastanka oz. izvajanja politike predvsem do srede 13. stoletja.

V 13. in 14. stoletju so pričeli odvetništvo v alpskih deželah in tudi pri nas intenzivneje prevzemati deželni gospodje, s čimer so želeli zavarovati posest cerkvenih ustanov, ki so bili njihovi zvesti zavezniki in navadno niso grozili oslabiti deželnoknežje oblasti. Deželni knez je prepustil izvajanje svojim uradnikom in odvetništev ni več podeljeval v fevd kot je bilo to pri drugih glavnih odvetnikih še v navadi: tako je leta 1220 avstrijsko-štajerski vojvoda Leopold VI. obljubil že omenjeni proštiji v Dobrli vasi, da zaradi prošenj kanonikov, ki so jih dolga leta nadlegovali odvetniki, odslej ne bo podelil njihovega odvetništva v fevd, marveč bo sam branil samostan.¹⁵ Deželnoknežja cerkvena politika, ki se je še posebej od vojvode Rudolfa IV. (1359-1364) naprej vedno bolj vmešavala v cerkvene zadeve, je želela izločiti preostale odvetnike, da bi zase združila čim več posvetnih cerkvenih zadev. Poleg tega sta se v 14. stoletju deželnoknežja oblast in vrhovno sodstvo že tako uveljavila, da odvetnikom ni več preostajalo veliko manevrskega prostora za okoriščanje, pač

270-271); ARS W, 1284 april 29.; NŠALj G, 1286 junij 25. Pliberk, NŠALJ G, 1286 junij 25. Pliberk; ARS W, 1286 junij 30. Pliberk; IHHStA, 1288 maj 27. Ptuj; NŠALj G, 1322 julij 10. (17?). Pliberk; NŠALj G, 1326 april 4. Pliberk; ARS CE, 1337 avgust 9.; ARS CE, 1337 avgust 9. PIRCHEGGER, Untersteiermark, 195-196; DOPSCH, Landherren, 307-309.

14 GZS 4, št. 592a (str. 302).

15 MDC IV/1, št. 1812 (str. 111).

pa so imeli čedalje več stroškov, povezanih z varovanjem posesti pred (organiziranim) nasiljem. Poleg deželnega kneza so tudi veliki cerkveni gospodje in celo samostani zlagoma prevzemali svoja prosta odvetništva, z nakupom ali nepodelitvijo po izumrtju starega dednega odvetniškega rodu. Z reorganizacijo sodstva, zlasti prenosov manjših prestopkov podložnikov na patrimonialna sodišča, večjih pa na deželska, in uveljavitvijo deželnega sodišča za cerkvene pravne osebe (prelate), čeprav je deželni knez nad njimi obdržal posebne pravice, je tudi večina starejših samostanov, ki so do 15. stoletja prišli med stanove, raje uveljavljala običajno sodstvo, kot pa bi bila odvisna od nestanovitnega odvetnika ter zastarelega in negotovega sodnega načina. Odvetništvo je izgubljalo smisel in v 15. stoletju postalo naslov brez vsebine. Ta je pripadla deželnemu knezu.

VAZALSKA SODIŠČA

So bili občasni zbori vazalov, ki so na sklic in pod vodstvom fevdnega gospoda razpravljali in sodili v sporih glede fevdov. Standardni termin je bil **dvorna veča** (Hoftaiding), ki se je na Kranjskem pojavljal še sredi 14. stoletja, kot svojevrsten relikv zborovanja ministerialov in vazalov teritorialnih gospodov po posebnih partikularnih in nedeželnih pravih in po konstituiranju dežel v 13. stoletju kot arhaizem pri ločenem obravnavanju deželnih fevdov pred (deželnoknežjo) dvorno večo in drugih splošnih zadev pred deželno večo (Landtaiding). Obe instituciji sta se pod Habsburžani združevali v deželne stanove in ograjno sodišče, še posebej, ker se je članstvo v obeh v 14. stoletju vedno bolj ujemale. Kranjska dvorna veča v Ljubljani pod predsedstvom kranjskega upravitelja Henrika z Viltuša je omenjena leta 1350: *ze Laybach ze gericht ... an dem hoftaydingen an ... stat ... hauptmans in Chrayn*.¹ To je tudi edina meni znana neposredna omemba deželnoknežje dvorne veče za Kranjsko v 14. stoletju. Direktna omemba poznosrednjeveškega vazalskega sodišča in njegove bistvene naloge so zapisane v listini iz leta 1314, s katero je grof Majnhard Ortenburški obljubil, da se bo v primeru spora zaradi nekkih fevdov ravnal samo po razsodbi salzburškega nadškofa in njegovega dvornega (= vazalskega) sodišča.² Prisednikov vazalskega sodišča (dvorne veče) je moralo biti po Švabskem zrcalu vsaj sedem. Določila po tem pravnem kodeksu

1 ARS W, 1350 november 29. Ljubljana. VILFAN, Pravna zgodovina, 205.

2 MDC VIII, št. 231, str. 75.

v naših deželah pred 14. stoletjem niso bila razširjena, razen če seveda niso bila zelo splošna in so se ujemala z domačimi pravnimi običaji (nastajajočim deželnim pravom). Švabsko zrcalo so s seboj prinesli zanesljivo šele Habsburžani in njihovi uradniki. Nasploh v naših listinah navadno vsi niso bili imenovani kot sodniki, marveč kot priče ali sopečatniki. Tako je bil leta 1285 v listini, ki jo je izdal salzburški nadškof Rudolf kot predsednik sodišča edini izrecno imenovan sekovski škof Liutpold. Poleg njega je sopečatilo kar 25 vitezov in klerik, od katerih so vsaj nekateri zagotovo aktivno sodelovali pri obravnavi. Razen Friderika s Podsrede ni bil nobeden z območja Slovenske (Spodnje) Štajerske.³

Več je vesti o obstoju in delovanju sodišč cerkvenih fevdnih gospodov, ki so lahko sodila tudi po kanonskem pravu: leta 1283 je na vazalskem sodišču v Čedadu pod vodstvom patriarha potekal proces po kanonskih določbah. Določen je bil termin, v katerem sta morali obe stranki predložiti pisne dokaze (privilegije), ki bi jih bilo zatem potrebno preveriti (*pars utraque se super dictis decimis privilegia seu autentica scripta, quod ad se pertinerent, se dicebat habere, de ipsarum parcium voluntate ipsis certum prefiximus terminum* (patriarh kot sodnik, op. D. K.) *quo visis et examinatis scriptis eisdem, illi decimas adiudicaremus predictas, qui videretur in illis potius ius habere*. Pri tem je bila možna zastopanstvo preko prokuratorja, ki pa se ga ena od strank ni poslužila, niti ni prišla na razpravo (*In quo quidem termino cum dictus Lupoldus nec per se nec per procuratorem duxerit comparendum*). Zato je patriarh izrekel kontumačno razsodbo v korist druge stranke, ki je upoštevala zahteve postopka in prišla pred sodnika na predpisani rok.⁴ Listina, s katero je krški škof Ulrik leta 1347 razsodil spor med Friderikom Celjskim in Han-

3 MDC V, št. 621 (str. 398-399). WEIGL, Materialien, 270.

4 HHStA, 1283 avgust 12. Čedad.

som s Kunšperka, je vsebovala opis preiskovalnega postopka po katerem je škof zaslišal najstarejše prebivalce spornega območja pod prisego, ki je bila element kanonskega prava.⁵

Dinastični gospodje so se po formiranju dežele držali deželnega ter fevdnega prava. Za vazalski zbor je šlo morda pri sodbi, ki jo je leta 1329 izrekel grof Henrik Tirolski Petru z Liemberga, ki se je Henriku pritožil zaradi kratenja kranjskega deželnoknežjega fevda gradu Kravjek. Pri obravnavi in rzsodbi so sodelovali Henrikovi svetniki, več vitezov in "hlapcev", vsi označeni za "dvor" (*houe*). Lahko pa je šlo samo za "dvorni svet".⁶ Razlog za neobstoj zapisov o njihovih sodiščih je bil morda ta, da ustnih razprav in rzsodb v večini primerov niso zapisali, še posebej, če je fevdni gospod še uspeval nadzorovati fevde, ali če je bila sporna zgolj drobna posest. Fevdi so morali biti vedno dovolj obsežni, da je bilo spor sploh smiselno privedi pred vazalsko sodišče. Največ dela sta imeli vazalski sodišči salzburškega nadškofa in oglejskega patriarha, kateremu so mogočni vazali od srede 13. stoletja odtujevali mnoge fevde. Sodbo vazalom je izrekal formalno nadškof ali patriarh. Leta 1283 je patriarh Rajmund rzsodil spor med grofom Friderikom Ortenburškim in Leopoldom Žovneškim glede desetnin na novih zemljiščih, ki so

5 die pesten und di altisten gemain erber umbsezzen Trachenberger und ander lewte aus den namen wîr di altisten und vragten die, die sagten pei irm aide (ARS CE, 1347 avgust 15. Podčetrtek). Nekaj kanonskih elementov ima tudi listina o patriarhovem vazalskem sodišču iz leta 1327 glede grofov Ortenburških in gradu Lož (BIANCHI, št. 468, str. 85). WEIGL, *Materialien*, 267. Glede kontumaca, kontumačne sodbe v cerkvenem sodstvu GZS 5, št. 48 (str. 36-37); URBKr II, št. 76 (str. 58-59) (patriarh), št. 272 (str. 212) (kartuzija Bistra), št. 306 (str. 242) (kranjski arhidiakon), št. 346 (str. 270) (Freising) itd. Teoretično in s primeri na različnih ravneh HAGENFEDER, *Gerichtsbarkeit*, 20 sl.

6 HHStA, 1329 september 12. Hall. Neobstoj virov za delovanje vazalskih sodišč posvetne gospode ugotavlja tudi Weigl za predele jugozahodne Nižje Avstrije v istem času (*Materialien*, 266 sl.).

spadala pod njegov fevd gospostvo Čušperk.⁷ Če pa je bil fevdni gospod sam udeležen v sporu, najpogosteje kot tožitelj, je postavil sodnika (enega ali več) iz vrst svojih najzvestejših in najpomembnejših vitezov, ali pa je razsodbo razglasil sam, medtem ko je sodišču v njegovi prisotnosti predsedoval nekdo drug (klerik). Leta 1327 je patriarh Pagan postavil Hektorja iz Savorgnana za sodnika, pred katerim se bi moral zglasiti grof Majnhard Ortenburški, ki je začel oglejski fevd grad Lož smatrati za alod. Patriarh je kasneje uveljavil svoje pravice, vendar šele s pomočjo Habsburžanov, ki so bili konkurenti Ortenburžanov na Notranjskem.⁸ V primerih, ko je šlo za spore glede najpomembnejših fevdov in je grozila fevdnemu gospodu njihova stalna odtujitev, je lahko na vazalskem zboru dosegel, da je v prisotnosti vazalov sam vodil obravnavo, vendar je bil pri razsodbi omejen z vsemi prisotnimi vazali: leta 1280 je salzburški nadškof sklical na "placitum" v Salzburgu veliko vazalov (vseh udeležencev je bilo kar 40) po rangu *compares* Frideriku s Ptuja, s katerim je bil v sporu zaradi samega Ptuja in drugih fevdov. Ker je nadškof zahteval le izpolnjevanje svojih pravic, je dosegel od teh *compares curie*, da mu je bila v tem primeru izročena sodna oblast, vendar pa so razsodbo odobrili vsi prisotni.⁹ Gospod je moral biti dovolj močan, da je realiziral razsodbo, ki je bila največkrat v njegovo korist. Lahko pa je v imenu cerkvenega gospoda tožbo vložil njegov uradnik, sodil pa uradnik, v čigar pristojnosti je bilo tudi fevdno sodstvo: leta 1321 je salzburški vicedom iz Brež Gerold tožil v imenu nadškofa Friderika brate s Turjaka zaradi večje fevdne posesti na Dolenjskem. Turjaškimi

7 HHSStA, 1283 avgust 12. Čedad.

8 BIANCHI, št. 468 (str. 85). Leta 1285 je nadškof Rudolf izrekal sodbo, sodišču pa je predsedoval sekovski škof v sporu s Friderikom s Ptuja (MDC V, št. 621, str. 398-399).

9 LANG, Salzburg, št. 20/10 (str. 52-53).

je bil dan sodni narok, toda spor se je (začasno in formalno) končal šele čez dve leti, ko je salzburški glavar in obenem sodnik nadškofa Friderika odredil realizacijo svoje sodbe.¹⁰ V tem primeru morda niti ni šlo za pravo vazalno sodišče, marveč bolj za modernejšo upravno instanco na gospodovih posestvih, zadolženo tudi za fevde. Tako gospodu niti ni bilo potrebno priti, voditi razprave ali celo soditi.

Drugi veliki cerkveni fevdni gospodje (škofje) so večinoma razsojali sami¹¹ ali skupaj z najuglednejšimi lokalnimi plemiči, bivajočim blizu kraja sojenja.¹² Fevdni gospodje so vazalska sodišča navadno sklicevali na svojih sedežih, še večkrat pa na terenu - v zunanjih centrih svojih gospodstev. Tako je oglejski patriarh skliceval sodišča skoraj izključno v Furlaniji, za fevde in vazale s slovenskega ozemlja v Čedadu, ki je bil eno njegovih glavnih oporišč.¹³ Salzburški nadškof je skliceval sodišča v Ptujju, Brežah in Steinu na Koroškem, kjer je bila nekoč obravnava namenjena celo posesti na Dolenjskem,¹⁴ krški škof pa v Podčetrtku, ki je bil eden od dveh spodnještajerskih krških upravnih centrov.¹⁵

10 MDC VIII, št. 596 (str. 175), št. 673 (str. 195).

11 Leta 1347 je krški škof v Podčetrtku sam razsojal spor zaradi meja med svojima fevdnima gospodstvomoma Podsreda in Kunšperk med vazalom grofom Friderikom Celjskim oz. Hansom s Kunšperka (ARS CE, 1347 avgust 15. Podčetrtek).

12 Leta 1311 sta krški škof Henrik in Ulrik Žovneški skupaj razsojala spor med sorodniki Prežinskimi in Safnerji glede krškega fevda gradu Prežin (MDC VIII, št. 16, str. 5).

13 HHStA, 1283 avgust 12. Čedad, BIANCHI, št. 468, str. 85.

14 Leta 1285 v *pretorio* na Ptujju (MDC V, št. 621, str. 398-399) ter leta 1321 in 1323 v Brežah na Koroškem (MDC VIII, št. 596, str. 175; MDC VIII, št. 673, str. 195). Pri Brežah niti ni šlo za pravo vazalsko sodišče!

15 Leta 1311 (MDC VIII, št. 16, str. 5) in 1347 (ARS CE, 1347 avgust 15. Podčetrtek).

URADNE DEŽELNE INSTANCE

V primeru neuspeha privatnih poravnav (gl. v nadaljevanju) in uradnih sodnih instanc se je deželno plemstvo tožilo pred **deželnim sodiščem** in **deželnim glavarjem**, ki je sodišču predsedoval. Deželno sodišče je bilo za plemstvo lahko tudi prva instanca. Medtem ko so se vprašanja o podsodnosti in plemiških sodnih pravicah na Štajerskem formalno (ne pa vedno) razrešila že v 13. stoletju, so se na Kranjskem šele v 14. stoletju. To je bila gotovo posledica dejstva, da lahko govorimo o deželnih sodnih instancah šele takrat, ko se je formirala dežela, katere bistvo je bilo priznavanje deželnega prava s strani vsega plemstva in ne več primarnega podrejanja različnim partikularnim (predvsem ministerialnim) pravom in instancam. To pa se je na obravnavanem območju zgodilo šele v prvih desetletjih (Štajerska) in v zadnji tretjini 13. stoletja (Kranjska in Koroška). Tedaj so nastale dežele, obvezujoče deželno pravo in seveda tudi ustrezne, zlasti sodne instance. Delovanje deželnih (ograjnih) sodišč ni bilo teritorialno eksaktno omejeno, marveč je bilo odvisno od tega, ali je plemstvo na obrobju priznavalo pravo in najvišje sodišče zadevne dežele, ali ne. Tako je plemstvo določalo obseg dežele in doseg deželnega prava, saj je prav plemstvo predstavljalo deželo, se priznavalo k njej in edino le deželnemu sodišču kot vrhovnemu sodnemu organu za njih. Pravne nedorečenosti ob ukinjanju posebnih (ministerialnih idr.) prav in sodišč oz. običajev so ostale še nekaj desetletij po formiranju dežel. Na Kranjskem jih ni v celoti odpravil niti privilegij iz leta 1338, ki se je zgledoval po štajerskih privilegijih, v nedodelanih

določbah pa je štajersko deželno pravo izrecno postavljajal za subsidiarno na Kranjskem in Koroškem.¹ To pa je bila tudi posledica poznega nastanka dežele in nevplivanja nižjega plemstva nanj. Za nepremičnine je bilo pristojno tisto deželno sodišče, kjer je sporna posest ležala, “sicer pa toženčevo bivališče, razen če se je toženec pismeno obvezal priti pred sodišče druge dežele”.²

V 13. stoletju je v najvišjo deželno sodno instanco vdrlo kanonsko pravo ali vsaj posamezni elementi, tudi zaradi širitve kompetenc deželnega sodišča za nekatere kleriške zadeve, npr. v potrditveni listini iz leta 1277, s katero je kralj Rudolf I. potrdil razsodbo iz okoli leta 1272 in v kateri se omenjajo plemiški zastopniki (advokati), apelacijska pot, opisan je celoten postopek s prošnjami, dokazovanjem itd.³

Na Štajerskem je v času Interregnuma iznikli glavar načeloma predsedoval deželni veči (“placitum generalis sive iudicis”). V virih se je omenjala npr. kot *generalia placita* (leta 1284). Nemški termin za sodne zbere nasploh je “Taiding” z izpeljankami,

1 *Och wellen wir* (deželni knez, op. D. K.) *daz alle herren, dienstleut und ander edel leut ze Chrain in allen andern sachen, die hie nicht verschriben sint, richte nach dem recht als unser herren und edel leut in unserm lande ze Steyr.* (LEVEC, Landhandfesten, št. 1, str. 298). Dobesedno isto določa dva dni starejši privilegij za Koroško (SCHWIND-DOPSCH, št. 94, str. 177). VILFAN, Pravna zgodovina, 200.

Za deželo in njeno definicijo gl. predvsem BRUNNER, Land, 165 sl. Dober povzetek s pregledom za slovensko ozemlje ima tudi ŠTIH, Vloga, 45 sl.

2 *Wer aber iemen der ze Chrain guet hiet gelegen und un dem lande nicht gesezzen wer, der sol daz verantworten ze Chrayn, da daz guet gelegen ist vor dem gericht da man umb ander guet verhoret. Ist aber daz ein gast chumt gen Chrayn in daz lande und vorrdert ein recht an einem lantsman, der sol demselben recht hinwider tuen da er recht von nemen wil an der selben stat umb sogetan sache, darumb er ez billeich tuen sol.* (LEVEC, Landhandfesten, št. 1, str. 297). VILFAN, Pravna zgodovina, 203.

3 ARS, 1277 februar 25. Dunaj (kopija). HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 134 sl.

redkeje “Tag”. Pojem se je največkrat pojavljal v participnih oblikah “ge/vertaidingt”. Obe imata tudi širši pomen, saj sta se pojavljali tudi v neinstitucionalnih sodnih postopkih, kot “zbor”.⁴ Namesto glavarja je lahko deloval tudi “višji deželni sodnik” (“iudex provincialis”, “iudex generalis”) v imenu deželnega kneza oz. glavarja na deželnem sodišču, ki ni zasedalo samo v Gradcu, ampak tudi Mariboru, Leobnu in še nekaterih mestih. Sodišče je praviloma zasedalo šest tednov in imelo prvotno pristojnost za politične in gospodarske zadeve.⁵ Sem ter tja je glavarju in višjemu deželskemu sodniku,⁶ kot drugi deželnoknežji uradnik v 13. stoletju sekundiral deželni pisar (enak vicedomu na Kranjskem), ki je celo samostojno razsojal.⁷ Pred deželnim sodiščem so se lahko odvijala tudi sojenja v zadevah, ki bi strogo po pravilih sodila pod druga, npr. vazalna sodišča posameznih fevdnih gospodov. Tako je bilo leta 1285 na sodišču v Gradcu sojeno Frideriku s Ptuja v zadevi salzburških fevdov, čeprav bi zadeva formalno sodila na salzburško vazalno sodišče. Ker pa je bil Friderik obenem deželni ministerial, je bilo to očitno povsem normalno.⁸

4 HHStA, 1284 maj 8. Dunaj. Enačenje “placita” in “sodišča” je izrecno v UBSt IV, št. 86 (str. 55).

5 Npr. leta 1265 v Mariboru (*in generali iudicio apud Marchburch*) pod predsedstvom glavarja olomuškega škofa Bruna (URBKr II, št. 350, str. 274). Po Luschinu (Materialien) npr. leta 1270 *in generali placito Marchpurga* (št. 6, str. 202), leta 1277 na Dunaju (št. 16, str. 204), leta 1281 v Moosheimu (št. 19, str. 205) itd. KRONES, Verfassung, 403-405; KRONES, Landesfürst, 202-203.

6 Skupaj z deželnim glavarjem npr. leta 1270 (LUSCHIN, Materialien, št. 6, str. 202). Skupaj z višjim deželskim sodnikom leta 1272, 1277, 1281 (LUSCHIN, Materialien, št. 10, str. 202; št. 11, str. 203; št. 14, str. 203-204; št. 16, str. 204; št. 19, str. 205) itd.

7 Samostojno leta 1245, 1255, 1286, 1306 (LUSCHIN, Materialien, št. 2 in 5, str. 201; št. 24, str. 206; št. 30, str. 207) itd. KRONES, Verfassung, 406.

8 Krones navaja še nekaj takih primerov (Landesfürst, 204 sl.).

Višji deželni sodnik se je (vsaj) na Štajerskem v 14. stoletju spremenil v glavarjevega namestnika - deželnega upravitelja - in stalnega predsednika v ograjnem sodišču. Na Kranjskem se je deželni glavar uveljavil šele, ko je v 70. letih 13. stoletja češki kralj Otokar dokončno konsolidiral in poenotil številna teritorialna gospostva v deželo, kar je do neke mere uspevalo že Ulriku Spanheimskemu (umrl 1269). Otokarjevi nasledniki grofje Tirolski so upravo povsem podredili finančnim interesom, zato do nastopa Habsburžanov deželni glavar v klasični obliki ni obstajal, tisti redki, imenovani "oskrbniki", pa niso imeli takšne vloge kot na Štajerskem.⁹

Kranjsko deželno sodišče in sodišče v nastajajoči goriški deželi "grofiji v Slovenski marki in Metliki" sta se še v 14. stoletju redko neposredno omenjala, pač pa le v posrednih zvezah, npr. v (in)titulacijah. Večkrat pa kot "ograja" (= ograjno sodišče). To je nastalo z združitvijo sodstva na deželnih večah kot zametku stanovskega organa in sodstva na dvornih večah, ki se je ukvarjalo z deželnoknežjimi ali dinastičnimi fevdi, v skupen vrhovni deželni sodni organ.¹⁰ Do srede 14. stoletja sta se izraza "dvorna" in

9 Prvo sodbo v navedeni obravnavi (pod opombo št. 3) je okoli leta 1272 izrekel Oton z Liechtensteina v imenu svojega očeta (tedaj vrhovnega deželnega sodnika), ki je *in placito apud Gratz gerente et magistro Chunrado skriba Stierie* (ARS, 1277 februar 25. Dunaj; kopija). KRONES, *Verfassung*, 342-344; VILFAN, *Pravna zgodovina*, 206.

10 Leta 1361 se je v neki rzsodbi eksplicitno omenjalo deželno sodišče v Ljubljani (*ze Laybach in der schrangen*) (ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica). Leta 1365 *ich es* (sporno posest nad deželskim sodiščem, op. D. K.) *in der schrange mit dem rechten anpehabt han* (ARS CE, 1365 marec 6.). Leta 1367 *in der schrannen ze Laybach* (HISTa, 1367 december 13. Dunaj). Nekdanje goriško, vendar po letu 1374 še vedno od Ljubljane neodvisno ograjno sodišče v Metliki, se je posredno omenjalo leta 1388 v listini, ki jo je izdal deželni upravitelj v grofiji Nikolaj s Hmeljnika glede (sodne) odločitve o neki posesti med Črnomaljskimi in Mehovskimi. V Nikolajevih besedah stoji *daz hewt vor mein von erbern leuten derfunden*

“deželna veča” za kranjsko plemstvo in deželo še prepletala in uporabljala izmenično. V (redkih) izrecnih omembah dvorne veče (Hoftaiding) je bil še vedno mišljen zbor deželnoknežjih vazalov v Ljubljani pod predsedstvom deželnega glavarja ali upravitelja v zadevah deželnoknežjih fevdov. Sodeč po delovanju dvorne veče na habsburškem dvoru na Dunaju, so bile te veče redne, ona na Dunaju pa je imela velik pomen tudi še konec 14. stoletja. Dunajska dvorna veča, ki je zaradi neposrednega predsedovanja deželnega kneza (Habsburžana) imela pogoje za daljše delovanje, je bila zadnja instanča za spore glede deželnoknežjih fevdov, ki so se od konca 14. stoletja spreminjali v zastavna (zakupna) zemljiška gospostva.¹¹ Tak primer je bilo gospostvo Svibno, ki ga Viljem s Svibnega kljub veliki zadolženosti dolgo ni hotel zapustiti. Leta 1377 je privolil, da bo prišel na naslednjo dvorno večo na Dunaju, kjer naj bi tožniki podali svoje pritožbe in sprejel preiskavo in sodbo (obeh) vojvod.¹²

Kadar sta v 14. stoletju spore razsojala deželni glavar ali upravitelj (kot stalni glavarjev namestnik v ograjnem sodišču), je obravnava običajno potekala na deželnem sodišču in po določenem sodnem postopku. O izrecnem namestništvu na sodišču govore besede kranjskega upravitelja Jakoba Mausheimerja, ki je leta 1402

ist worden (ARS, 1388 maj 10. Šmihel). Graško deželno sodišče neposredno npr. leta 1277 (*in placito apud Gratz*) (ARS, 1277 februar 25. Dunaj; kopija). Tudi navedbe pri Kronesu (Verfassung, 342-344). VILFAN, Pravna zgodovina, 205.

- 11 Leta 1350 je kranjski upravitelj Henrik z Viltuša namesto glavarja krškega škofa Ulrika razsodil neki spor glede deželnoknežjega fevda, in sicer *ze Laybach ze gericht saz an dem hofstaydingen* (ARS W, 1350 november 29. Ljubljana).
- 12 Citat v primeru iz leta 1377: *auf das ne^echst künftig hofstaiding komen sol gen Wienn zü rechten vmb all sach darumb yemant gen mir ze sprechen hat und sich davor meinen baiden herren den herzogen, ob si baid bey einander sind oder vor ir aintwedem mit dem rechten erfindet das wil* (HKA, 1377 oktober 20. Ljubljana).

razsodil spor, ki ga je tožeča stranka *an mein herrn Hannsen von Neydekk, hawptman in Krain pracht hat*. Ker pa *waz mein genant herr hawbtmann nicht ze Laybach und waz aus gen Osterreych, da beschyd ich*.¹³ Možne so bile tudi izjeme: leta 1388 je metliški deželni upravitelj izstavil listino o razsodbi v Šmihelu pri Novem mestu, kjer je pred njim isti dan potekala obravnava.¹⁴ Sedež deželnega sodišča pa je bil v približno 25 km oddaljeni Metliki. Ni pa oseba s funkcijo deželnega glavarja vedno razsojala kot uradna oseba, marveč je lahko delovala v izvensodnih poravnava in razsodbah kot privatna oseba, čeprav se je v listinah intituliral ali bil tituliran kot glavar. Zgovoren primer je listina iz leta 1326, v kateri se je grof Majnhard Ortenburški, izstavitelj listine, intituliral kot kranjski deželni glavar. Toda bistvo listine je bila njegova obljuba, da bo spoštoval sodbo razsodnikov, ki bodo enkrat kasneje razsodili spor med njim in Turjačani.¹⁵ Nekoliko drugačen primer je listina iz leta 1343, ko sta grof Albreht IV. Goriški in Herdeg s Ptujem v samostanu Stična razsojala spor med Turjačani in Nikolajem z Otočca. Ptujčan je bil pritegnjem zato, ker je bil deželni glavar, kar nenazadnje oznanja tudi njegova celotna intulacija - maršal Štajerske in deželni glavar Kranjske.¹⁶ Pri tem pa je imel kot glavar samo večji ugled kot drugi poravnalci ali razsodniki. Ta način je bil za najvišjega deželnega uradnika neformalen in pogojen zlasti s prijateljskimi vezmi do strank oz. z njegovo zunanjo avtoriteto (več o tem pri poravnavi sporov). Deželni glavar je bil tudi v sodnih ingerencah le zastopnik deželnega kneza, kar se je še najjasneje kazalo v terminologiji v času kralja Otokarja, ki je jasno govorila o delegiranosti delovanja najvišjih deželnih sodnikov, ki pod Otokarjem niti niso bili nujno

13 ARS, 1402 julij 29.

14 ARS, 1388 maj 10. Šmihel.

15 KOMATAR XVIII. št. 41 (str. 143).

16 ARS W, 1343 maj 6. Stična.

le deželni glavarji. Takšna je bila leta 1277 potrjena razsodba iz okoli leta 1272, ki jo je izrekel Oton z Lichtensteina v imenu očeta Ulrika, takrat deželnega sodnika, in štajerskega pisarja Konrada kot predsednika sodišča v Gradcu (*ex commissione illustris n. regem Boemie tunc per Stiriam iudicio presidentibus*).¹⁷

V praksi se je glavarjevo delovanje gibalo od samostojnega ali gremialnega izrekanja sodb na podlagi ugotovitev v postopku na sodišču¹⁸ vse do nastopanja v vlogi glavnega razsodnika (Übermann), ki je odločal v primeru predhodnega nesoglasja med izbranimi razsodniki zaradi njihove nezmožnosti poiskanja razsodbe.¹⁹ Prvi način je pomenil običajno izvajanje službenih obvez na deželnem sodišču, drugi pa odraz najvišje sodne in politične avtoritete v deželi oz. apelativnost njegove službe. V razsojanje je bil lahko pritegnjen deželni glavar sosednje dežele: a) če je bil domači glavar sam zapleten v spor: leta 1348 je štajerski deželni glavar Ulrik z Wallseeja kot vrhovni sodnik namesto kranjskega glavarja odločal spor med Rudolfom s Svibnega in Herdegom s Ptuja. Ker pa je bil Ptujčan še tik do sodbe kranjski glavar in se je postopek začel verjetno še za časa

17 ARS, 1277 februar 25. Dunaj (kopija). WEIGL, Materialien, 263; BALTL, Rechtsgeschichte, 94.

18 *swaz in der von Pettaw der dir selben unser hauptman in Chrain gewesen ist und ander erber lewt geschiden und auz pimmercht habent swie daz genant ist* (ARS W, 1350 oktober 27.); *ze antworten vor mein gnadigen herrn oder vor sein verweser ze Laybach* (ARS, 1366 november 16. Ljubljana). Tudi še GZL I/90; ARS, 1388 maj 10. Šmihel; ARS, 1399 februar 17. Ljubljana.

19 *umb den chrieg den mein swager Herdegen von Pettaw und her Ru'dolf von Scherffenberch mit einander gehabt habent umb die vest Gurkueld und dez si schidleut genomen habent di sich niht veraynen noch berichten möchten und bin ich zue einen ubermann genomen.* (ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj).

njegovega glavarstva ter ga je zamenjal krški škof, ki je smatral Krško za svoj fevd, je kot nevtralna stranka razsojal Wallseejevec, čeprav je bilo Krško vedno kranjska posest; ²⁰ b) če je bil tuji glavar kakorkoli zainteresiran za spor: leta 1391 so štajerski glavar Hartnid z Liechtensteina in kranjska glavarja (!) grofa Herman I. in Viljem Celjska na sodišču v Gradcu razsojali zapuščinski spor med Ehrenfelsi in Kunšperškimi. Celjska sta nastopala kot varuha Andreja s Kunšperka in bila neposredno udeležena v sporu, čeprav sta (sodeč po dikciji listine) aktivno nastopala predvsem kot sodnika. Obenem sta pričakovala dedovanje po Kunšperških;²¹ c) če je izhajal iz iste dežele ali imel velik ugled. Čeprav sta bila deželni glavar ali upravitelj pogosto sorodnika (vsaj) ene od udeležene strani, ju to zaradi morebitne očitane pristranosti ni izključevalo kot sodnika. Plemstvo je izvajanje javne funkcije vsaj formalno postavljalo nad rodbinske interese. Kljub temu so najvišji uradniki vedno izkoriščali položaj v lastno korist po neformalni poti.

Na deželno sodišče, pred glavarja in upravitelja se je obračalo predvsem srednje²² in višje plemstvo²³ ne glede na deželni izvor - lahko so imeli sedež v tujini - bistveno je bilo, da sta bila sporni objekt in pravica v domači deželi. Na sodišču so se do konca 14. stoletja tožarili tudi kleriki, predvsem predstojniki samostanov (kasneje kot taki člani deželnih stanov), če je šlo za posvete zadeve (posest, meje, dolgovi). Toda leta 1399 je vojvoda Viljem

20 ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj.

21 ARS W, 1391 avgust 15. Gradec.

22 Gallenberški (ARS W, 1350 oktober 27.), Limberški in Pisk (ARS, 1366 november 16. Ljubljana), Krainer (ARS W, 1368 januar 31.), Črnomaljski in Mehovski (ARS, 1388 maj 10. Šmihel), Ehrenfelški in Kunšperški (ARS W, 1391 avgust 15. Gradec), Kokrški in Lamberger (ARS, 1399 februar 17. Ljubljana).

23 Ptujski in Svibenski (ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj), Kranichberg s Cmureka (ARS W, 1368 januar 31.).

podelil duhovščini na Kranjskem in v Marki privilegij, s katerim se klerikov odtlej ni več smelo klicati pred ograjno sodišče v Ljubljani. V duhovnih zadevah jim je sodil oglejski patriarh, v posvetnih pa so se prelati zagovarjali neposredno pred deželnim glavarjem.²⁴ Meščani oz. mesta kot pravni subjekti in celo drugi deželni uradniki, npr. deželni vicedom, so bili podsodni glavarju in deželnemu sodišču, če je šlo za mestne pravice.²⁵ V tem primeru sta deželni glavar ali upravitelj razsojala skupaj s knežjim odvetnikom (Anwalt), saj je šlo za neposredno komorno korist. Leta 1383 je deželni upravitelj Reicher Värber skupaj z *anwalt* vojvode Leopolda III., (Rajnherjem) Wähingom, preiskal in odločil spor med deželnim vicedomom Jakobom Ramungom in mestom Ljubljana glede davkov, sodnih pravic itd.²⁶ V delegiranih odvetnikih so se že kazale tendence, ki so napovedovale direktno deželnoknežje vmešavanje v deželno sodstvo. Na deželnem sodišču se je sodilo tudi kmečkim soseskam v mejaških sporih: leta 1402 je kranjski upravitelj Jakob Mausheimer razsodil spor med skupnostjo (*gmain*) iz Šenčurja in samostanom Vetrinj glede pašnih in gozdnih pravic.²⁷

24 Sekova (GZS 5, št. 755, str. 367), Mekinje (ARS W, 1350 oktober 27.), Vetrinj (ARS, 1402 julij 29.). Privilegij iz 1399: NŠALj, 1399 avgust 23. Dunaj.

25 Mesto Ljubljana (GZL I/90).

26 GZL I/90. V sankcionalni klavzuli se omenja deželnoknežji *anwalt* šč leta 1391 (IIIIStA, 1391 avgust 15. Gradec).

27 ARS, 1402 julij 29.

DEŽELNI KNEZ KOT SODNIK

Pred **deželnim knezom** in njegovim **svetom** sta plemstvo¹ pa tudi kler procesirala dokaj pogosto.² Do konca 13. stoletja je rimskonemški kralj v alpskih deželah de facto izgubil neposredno in vrhovno sodstvo. To je bilo neposredno povezano z nastankom dežel in splošno obvezujočega deželnega prava v vseh obravnavanih pokrajinah oz. deželah. Z drugimi besedami - tako kot pri uradnih deželnih instancah je bil pogoj sojenja deželnega kneza šele nastanek dežele in prava, pred tem pa je vsak teritorialni gospod uveljavljal svoja določila za svoje ljudi in posest. Cesar Friderik II. je npr. leta 1220 oglejskemu patriarhu potrdil prave deželsko-gospodne pravice, vključno s sodstvom na vseh njegovih ozemljih, torej tudi na Kranjskem.³ Drugo vprašanje je, koliko so bili patriarhi tedaj sploh sposobni uveljaviti sodne pravice proti grofom Andeškim, kasneje avstrijskim vojvodam (Babenberžanom) in Spanheimom. Poenotenje sodstva je uspelo šele Habsburžanom, ki so v 14. stoletju kot deželni knezi v vse svoje dežele uvajali sodno prakso, ki je bila formalno podeljena sicer le vojvodini Avstriji leta 1156 s "Privilegium minus", saj so ga izvajali kot svoj rodbinski privilegij, ne pa kot teritorialni. Obenem pa so njihovi uradniki iz osrednjih delov države prinesli s seboj navade iz "Zrcal", predvsem Švabsko zrcalo. Izoblikovanje lastnega habsburškega teritorialnega

1 Podobno situacijo ugotavlja WEIGL, *Materialien*, 263-266.

2 HAGENER, *Gerichtsbarkeit*, 134 sl.

3 GZS 5, št. 324 (str. 171).

vrhovnega sodstva, ki je izključevalo kakršenkoli vpliv kraljevega sodišča, se je zaokrožilo z uveljavitvijo privilegijev “de non appellando” po letu 1361 oz. “de non evocando” enkrat med letoma 1348 in 1354 skupaj s falsificiranim “Privilegium maius” vojvode Rudolfa IV. Oba sta preprečevala sojenje habsburškim podložnikom na kraljevih sodiščih v prvi instanci, vključno z apelacijo nanje.⁴

Že kranjski privilegij iz leta 1338 je deželnemu knezu dovoljeval soditi tudi glede fevdov drugih gospodov, če bi ti pravdo zavračevali - torej je imel omejeno evokacijo.⁵ Tudi goriški grofje so že v prvi polovici 14. stoletja na svojem ozemlju sodili kot deželni gospodje, le da formalno niso imeli apelacijskih in evokacijskih privilegijev, pač pa so jih izvajali.⁶ Tako je deželni knez postajal dejansko najvišji sodni gospod. Toda deželnoknežje sodbe so bile relativno maloštevilne, saj je (skupaj s svetniki) razsojal le v primerih, ko ni bila mogoča prijateljska izvensodna poravnava ali rzsodba deželnega glavarja kot deželnoknežjega zastopnika in predsednika deželnega sodišča. Istočasna sta prepoved deželnoknežje evokacije in apelacije postajali splošni stanovski svoboščini in nakazovali prihodnje spore med knezom in stanovi.⁷ Deželni knez je torej postajal zadnja apelacijska instanca za običajne civilne in kazenske zadeve med svojimi podložniki vseh slojev in stanov, v nekaterih primerih tudi

4 BALTI., Rechtsgeschichte, 93; VILFAN, Pravna zgodovina, 194, 274.

5 *Wolt ez aber der lehenherr verziehen, so mugen wir* (kranjski deželni knez, op. D. K.) *ez selben gerichtten* (LEVIC, Landhandfesten, št. 1, str. 297).

6 Privilegij iz leta 1365: *wer hincz in ze sprechen oder ze chlagen hat. ... um welcherlay sache das ist, oder ob ir ainer hincz dem anderm icht hat ze sprechen, der sol recht sūchen in der graffschafft auf der Marich oder in der Metlik vor unser oder vor unserm haubtman ... und nicht anderswo* (SCHWIND-DOPSCII, št. 120, str. 245).

7 VILFAN, Pravna zgodovina, 274.

klerikov. Tako kot papež v cerkvenem sodstvu, po katerem se je v poznem srednjem veku zgledovala posvetna oblast.

V obdobju oblikovanja teritorialnega oz. deželnega in povsem samostojnega sodstva se je sodni proces vedno bolj gibal h končni odločitvi spora na uradni instanci, kar pa je zavlačevalo postopek, odlagalo rešitev in dušilo delovanje dvora. Posledice so se pokazale v 15. stoletju, ko so bile vse dvorne sodne instance, tedaj pglavitne sodne institucije tako kot drugod v cesarstvu, zatrpane z nerešenimi sodnimi procesi, ki so morali biti vodeni pisno. Zavlačevanja niso mogla preprečiti niti nekatera kanonska določila, čeprav jih je deželni knez že uporabljal (npr. kontumac). Kranjski deželni gospodje so poznali kontumac že v 13. stoletju, kar je razvidno iz privilegijev Ulrika Spanheimskega za nekatere cerkvene ustanove - leta 1260 za kartuzijo Bistra in leta 1265 za freisinško škofijo.⁸

Pri svojih odločitvah je imel deželni knez štiri osnovne možnosti.

1) Lahko je odločal posredno prek delegiranih odvetnikov (sodnikov),⁹ ki so bili zadolženi le za eno zadevo. 2) Lahko je na prošnjo ali pritožbo ukazal deželnemu glavarju začetek preiskave in mu prepustil odločanje. 3) Ali pa so to v njegovem imenu storili določeni plemiči na ali blizu njegovega dvora kot njegovi svetniki (?). 4) Alternativa tem trem oblikam je bila njegova neposredna obravnava in sodba.

Prvi način je na našem ozemlju prihajal v prakso postopoma. Odvetnik (Anwalt) je na deželnem sodišču navadno sodeloval skupaj z glavarjem ali upraviteljem pri preiskavi in odločitvi o

8 URBKr II, št. 272 (str. 212), št. 346 (str. 270). Tekst kontumaca v razsojevalni listini vojvode Albrehta II. leta 1345: *Und swelher tail auf denselben tag zu uns* (na Dunaj pred vojvodo, op. D. K.) *nicht chême, der sol sein recht und sein ansprach ... gentslich verlörn haben* (IIIStA, 1345 april 21. Dunaj).

9 O deželnogospodskih delegiranih sodnikih in zasliševalcih v 13. in 14. stoletju HAGENER, Gerichtsbarkeit, 155-160, 173-175.

sodbi, ki pa je sam ni izrekel. Formalnosti je prepustil deželnemu uradniku ali celo gospodu. Odvetnika je deželni knez navadno poslal na predhodno prošnjo ene od sprtih strani. Morda je na takega pooblaščenca mislil Ortolf Kukenberger okoli leta 1320, ko je prosil grofa Henrika Tirolskega, naj mu pomaga pri ponovni pridobitvi dediščine po očetu in naj zato (Henrik) pošlje navodila Konradu Gallu. Seveda pa obstaja možnost, da je bil Gall v resnici nek deželni uradnik.¹⁰ Zagotovo pa je bil odvetnik (Rajnher) Wähing leta 1383, ki je skupaj z Reicherjem Värberjem *an der verhoerung ... cze tuen geschaffen het* in razsodil med mestom Ljubljana in deželnim vicedomom Jakobom Ramungom glede različnih zadev.¹¹ Zametki tega načina so znani že v prvi polovici 13. stoletja v osebah izvedencev, ki jih je freisinški škof pošiljal na svoja posestva kot preiskovalce, zastopnike in predlagalce za reševanje sporov.¹²

Drugi način je bil pogost predvsem kot ukaz o preiskavi, saj so začeli deželni gospodje na vzhodnoalpskem prostoru v 13. stoletju izdatno uporabljati inkvizicijski postopek.¹³ Bil je v formi mandata. V tem primeru je bilo od deželnega kneza odvisno, ali bo na podlagi poročila o preiskavi razsodil sam, ali pa to prepustil glavarju ali drugemu visokemu deželnemu uradniku. Primer mandata je listina iz leta 1391, s katero je vojvoda Albreht III. ukazal štajerskemu glavarju Hartnidu z Liechtensteina, naj zasliši Mariborčane in Radgončane glede njihovega spora o trgovine z

10 MDC VIII, št. 511 (str. 152).

11 GZL I/90. Deželnoknežji odvetnik je bil predviden še pri morebitnih zapletih med Henrikom z Ehrenfelsa in Andrejem s Kunšperka leta 1391 (HHStA, 1391 avgust 15. Gradec). Gl. op. 91.

12 Npr. leta 1262 je bil poslan magister Henrik, notar, zadolžen za kranjsko posest, da bi preiskal spor s škofjeloškimi vitezi (URBKr II, št. 299, str. 236-237).

13 HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 161-162.

vinom. O zaslišanju naj bi Hartnid obvezno poročal vojvodi.¹⁴ Sem ter tja se je nato kot vmesna stopnja do sodbe izstavil še mandat glede določitve sodnega naroka.¹⁵ Večinoma je bilo glavarju prepuščeno izrekanje razsodbe (primer take sodbe je ona v listini deželnega glavarja grofa Viljema Celjskega iz leta 1391, za spor med samostanom Mekinje in Seifridom z Gallenberga¹⁶), če je šlo za klasičen konflikt deželnoknežjih in drugih interesov in deželni knez ni mogel sam razsojati. Okoli leta 1355 je bil spor med kartuzijo Bistra, deželnoknežjimi podložniki in vitezi s Polhovega Gradca prenešen pred vojvodo Albrehta II. Ta seveda ni mogel sam preiskovati, zaradi vpletenosti lastnih interesov pa tudi ne odločiti. Zato je oboje prepustil deželnemu glavarju Rudolfotu z Liechtensteina.¹⁷ Tretji način je dajal pooblastilo pooblaščenemu gremiju, ki je odločal namesto kneza. Pri tem ni šlo za stalni dvorni svet, ki je prikrito ali javno sodeloval pri razsodbah deželnega kneza, marveč za ad hoc sestavljene skupine, ki so po izrečni sodbi izgubile vse pristojnosti. Taka skupina vedno ni štela sedem razsodnikov, kot je za sojenje zahtevalo deželno pravo ali celo Švabsko zrcalo,¹⁸ marveč je bilo njegovih članov lahko tudi

14 GZM V/61. Nemški termin tovrstnih mandatov je bil navadno nekaj podobnega kot *mit sein offenn prief ernstleich enpfolhen hat* (deželni knez, op. D. K.) (ARS CE, 1358 februar 24. Žalec) ali *Embieten unserm lieben ... unserm hauptmann ... oder seinem verweser* iz gledišča deželnega kneza (ARS, 1407 januar 17. Lipnica) ipd. Prim. še KOMATAR XIX, št. 217 (str. 115); ARS W, 1391 november 7. Celje; HHStA, 1404 junij 7. Dunaj.

15 Leta 1358 je narok, kot mu ga je naročil vojvoda Rudolf IV., naznanil štajerski komornik Rudolfot z Liechtensteina (ARS CE, 1358 februar 24. Žalec).

16 ARS W, 1391 november 7. Celje. Gl. še HHStA, 1404 junij 7. Dunaj.

17 ARS W, 1355 maj 26.

18 Leta 1333 je v imenu vojvode Albrehta II. na Dunaju sedem štajerskih in avstrijskih plemičev razsodilo spor med samostanom v Št. Pavlu in Friderikom z Wallseeja (MDC IX, št. 605, str. 182).

manj.¹⁹ Vsekakor pa so bili ugledniki iz okolice dvora deželnega kneza ne glede na deželni izvor, ki so razsojali tudi glede posesti na področjih, s katerimi niso imeli posebnih zveze: leta 1334 je sodil koroški vicedom Hans Comes o fevdih na Kranjskem, ki razen istega deželnega gospoda zanesljivo ni imel zveze s to deželo.²⁰ Ali pa so bili pooblaščenci načrtno izbrani iz iste upravnopolitične enote oz. dežele, še posebej, če je bila ta majhna in obkrožena z večjo. Tako je leta 1397 vojvoda Viljem postavil za sodnike v sporu med Fricem s Čreteža in Hansom s Šumberka Rutliba s Kozjaka, Nikolaja s Hmeljnika in Petra s Čreteža. Vsi trije so bili, tako kot obe sprti strani, iz nekdanje goriške “grofije v Slovenski marki”. Očitno je šlo za načrten lokalni izbor, saj deželni knez ni želel prizadeti ponosa ondotnega plemstva, ki bi ga morda povzročilo imenovanje “navadnih” Kranjcev. Prav na posebno sodstvo, ki jim ga je potrdil privilegij grofa Albrehta IV. Goriškega iz leta 1365, je bilo plemstvo nekdanje goriške grofije še posebej občutljivo vse do okoli leta 1500, ko naj bi posebno ogradno sodišče v Metliki odpravil Maksimilijan I.²¹ Ta način je v 14. stoletju zlagoma zamenjevalo sojenje s pomočjo stalnih dvornih svetnikov. Posebne vrste pooblaščenci so bili končni izvršilci gospodove razzodbe, ne glede na to, ali je bil gospod, ki je razsojal deželni knez ali zgolj dinast. Njihov mandat je bil omejen na uresničitev razzodbe v prakso in nič več.²² V tem so bili podobni običajnim sodnim slom, ki so jih uporabljala

19 Leta 1334 so trije koroški plemiči sodili po nalogu grofa Henrika Tirolskega in po nasvetu še nekaterih deželčanov Ortenburžanom in Turjačanom (MDC IX, št. 642, str. 193).

20 MDC IX, št. 642 (str. 193).

21 KOMATAR XIX, št. 263 (str. 136-137). VILFAN, *Rechtsgeschichte*, 139; KOS, *Bela krajina*, 14, 16.

22 Leta 1397 sta dva *tayllerja* delila sporno posest med Nikolaja Sommereckerja in Hansa Harrerja *alz meins hern von Ortenburg spruchbrieff lawt* (ARS, 1397 maj 16.).

sodišča za investituro zmagovite strani v sporno posest in pravice (gl. Sodni postopek).

Deželni gospod oz. knez je razsojal tudi sam. Tega ne gre jemati dobesedno, saj je vendarle potreboval mnenje in izkušnje svetnikov, kar je od srede 14. stoletja še posebej omenjano v naraciji razsojevalnih listin. Leta 1329 je Peter z Liemberga prišel v Hall na Tirolskem, kjer je vložil zahtevo proti grofom Ortenburškim za grad Kravjek. V obravnavi je dokazal svoje pravice, zato je dal deželni gospod grof Henrik Tirolski končno razsodbo. Vse skupaj se je odvijalo *mit rechten gericht* (po normalni pravni poti) *vor uns* (grofom Henrikom), *da aler unsrer rât pei einander ist gewesen und ander erbere ritter und chnechte*, vsi skupaj pa so bili sumarno označeni kot "dvor" (*houe*).²³ Omembe pa so bile tudi v pisarniških zaznamkih, ki so šele takrat prevladali v habsburških pisarnah. Tak primer je listina vojvode Albrehta III., ki je bila izdana na Dunaju leta 1377 in s katero je končal spor med celjskim grofom Hermanom I. in sestro Katarino, ki sta oba osebno *hinder unser rete und herren gegangen sind* (na dunajski dvor). Svetniki so vodili preiskavo, predlagali vojvodi razsodbo, ki so jo *unser herren und ratgeben erfunden und gesprochen*. Poleg tega je na spodnjem delu listine še en

23 HHStA, 1329 september 12. Hall. Pri tej sodbi resda ni povsem jasno, ali ne gre pravzaprav za vazalsko sodišče ali dvorno večo (nenazadnje je šlo za fevd!). Naslednji primer, kjer tudi ni povsem jasno, ali gre za svet ali dvorno večo, je sodba grofa Albrehta IV. Goriškega iz leta 1342 v Gorici, ki jo je izrekel po lastnem preudarku in po nasvetu "modrih" ljudi, med katerimi lahko iščemo svetnike (*nach paider tail furlegung und mit weiser leute rat*) (KOMATAR XVIII, št. 67, str. 160-162). Izrazitejši primer je iz leta 1345, ko je vojvoda Albreht II. razsojal nek večji spor *nach unsers rates und unserr dienstherren rat sprechen wellen und gebieten* (HHStA, 1345 april 21. Dunaj). Svet in svetnike omenjata tudi vojvodi Albreht III. in Leopold III. leta 1371, ko sta razsojala nek spor (*Daz wir darumb auzgesprochen haben nach gutem und zeitigem rat unsers rats*) (ARS CE, 1371 julij 13. Dunaj).

dokaz o tem - pisarniški zaznamek *Dominus dux et consules audivierunt*, ki pomeni, da je sta vojvoda in svet istočasno in skupaj odobrila koncept listine (in s tem razsodbo).²⁴ Dvornih svetnikov pa ne gre imeti samo za člane institucionalnih sodnih organov, saj so bile njihove naloge veliko obširnejše. Vedno večje opiranje na stalni dvorni organ je zlagoma pripeljalo v prevzem, nekdanj izključno gospodove sodne pristojnosti in okrepitev pomena stalnih sodnih institucij, ki so razsojale same, pod vodstvom deželnega kneza pa zgolj formalno in posredno. Še posebej se je moral gospod za nasvet obračati na ljudi, ki so imeli specifično vedenje o določenem tipu sporov, npr. na mestne ali židovske sodnike.²⁵

Deželni gospod je bil od časa vladavine češkega kralja Otokarja dalje upravičen do (ne)posrednega odločanja glede civilnih zadev, še posebej, če so zadevali nepremičnine,²⁶ npr. večje deželnoknežje in druge fevde (gospodstva ali gradove),²⁷ cerkvena odvetništva in druge plemiške spore s samostani,²⁸ zapuščine,²⁹

24 ARS CE, 1377 marec 3. Dunaj.

25 Leta 1364 je vojvoda Rudolf IV. razsojal med dvema Židoma *nach rat der jüdischen maister und der pesten jüden, die wir zuo den zeiten bey uns gehaben mochten die sache zu unsern handen genomen und daruober gesprochen* (HHStA, 4364 marec 12. Dunaj).

26 HAGENER, Gerichtsbarkeit, 136-137.

27 MDC VIII, št. 511, str. 152 (Kukenberg : ?); HHStA, 1329 september 12. Hall (Liemberg : Ortenburg); HKA, 1377 oktober 20. Ljubljana (Svibno : deželni knez); KOMATAR XIX, št. 218 (str. 116) (Ortenburg : Turjak); MDC IX, št. 642 (str. 193) (Ortenburg : Turjak); HHStA, 1345 april 21. Dunaj (Wallsee, škofija Krka, Pfannberg, Celjski : Ptuj); ARS W, 1350 november 29. Ljubljana (Ortenburg : Polhov Gradec); KOMATAR XIX, št. 217 (str. 115) (Ortenburg : Turjak); ARS CE, 1409 julij 1. Dunaj (Celjski : Kozje).

28 MDC V, št. 478 (str. 301-302) (samostan Št. Pavel : več plemičev); MDC V, št. 469 (str. 296-297) (škofija Krka : Žovnek); MDC VI, št. 29 (str. 20-21) (samostan Vetrinj : Ras); KOVAČ II (str. 56-57) (Nemški viteški red

komorno posest in mesta,³⁰ “javni red in mir” (gledano širše med najmogočnejšimi deželnimi dejavniki),³¹ formalno plemiško osebno odvisnost (klientela),³² mejne zadeve med komornimi in drugimi gospostvi,³³ spore (njihovih) podložnikov s plemiči,³⁴ spore med Židi in kristjani (ne glede na stan),³⁵ težje zločine³⁶ itd.

Gospod je “sam” razsojeval na inavguralnih, vojaških in podobnih turnejah po svojih deželah. Ena od obveznosti je bila, da je v kakšnem mestu, trgu ali samostanu, ne nujno v deželni prestolnici, odločal v sporu med lokalnim ali svojim klientelnim plemstvom. Leta 1343 je grof Albreht IV. Goriški skupaj s kranjskim glavarjem Herdegom s Ptuja v Stični razsojal med Turjačani in Nikolajem z Otočca glede zapuščine. Ker so Stična, Turjak in Otočec ležali zunaj goriške grofije, ki je sicer imela svojo ograjno sodišče, je moral biti prisoten kranjski glavar, ki pa tudi ni mogel

Ljubljana : Polhov Gradec); MDC IX, št. 605 (str. 182) (samostan Št. Pavel : Wallsee); ARS W, 1391 november 7. Celje (samostan Mekinje : Gallenberg); HHStA, 1404 junij 7. Dunaj (kartuzija Bistra : Turjak). HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 135-138.

29 KOMATAR XVIII, št. 67 (str. 160-162) (Pišec : Čretež); ARS W, 1343 maj 6. Stična (Turjak : Otočec); ARS W, 1350 november 29. Ljubljana (Ortenburg : Polhov Gradec); ARS CE, 1371 julij 13. Dunaj (Celjski : Svibno); ARS CE, 1377 marec 3. Dunaj (Celjski : Celjski); GZL I/96 (Sommerecker : Mlaker); KOMATAR XIX, št. 263 (str. 136-137) (Čretež : Šumberk); ARS, 1407 januar 17. Lipnica (Lichtenberg : Wernstein).

30 GZM V/61 (mesto Maribor : mesto Radgona); GZL I/90 (mesto Ljubljana : kranjski deželni vicedom).

31 KOMATAR XIX, št. 217 (str. 115) (Ortenburg : Turjak).

32 ARS CE, 1358 februar 24. Žalec (Celjski : Turn).

33 ARS W, 1355 maj 26. (podložniki vojvode Albrehta II. : kartuzija Bistra : Polhov Gradec), KOMATAR XIX, št. 218 (str. 116) (Ortenburg : Turjak).

34 1350 avgust 27. Velikovec; vidimus v: ARS, 1478 marec 24. Ljubljana (naseljenci ob gozdovih : Turjak).

35 HHStA, 1364 marec 12. Dunaj (Moše : Hačim).

36 GZM IV/100 (Glanegg : mesto Maribor).

(formalno pač!) sam razsojati, saj so bili (vsaj nekateri) Turjačani zvesti goriški vazali (klientela).³⁷ Večinoma pa so Habsburžani vendarle ukazovali in razsojali z Dunaja, stranke pa so mnogokrat prihajale k njim, kot to potrjujejo naracijski začetki listin.

Deželni knez se je v spor vmešal tudi podpiranjem ene od sprtih strani ne da bi formalno izrekel sodbo. Tako je izgubil možnost izrekanja rzsodbe, ki sta jo potem kljub predhodnemu neuspešnemu razsojanju na istem sodišču moral izreči deželni glavar ali upravitelj kot najvišja instanca. V tem primeru sta obe stranki po zaslugi deželnega kneza izgubili možnost apelacije zunaj dežele direktno na dvor, kar jima objektivno pri rešitvi spora ni pomagalo. Leta 1350 je kranjski upravitelj Henrik z Viltuša na dvorni veči v Ljubljani namesto odsotnega glavarja dokončno rzsodil spor med Ortenburžani in Polhograjskimi glede stolpa v Polhovem Gradcu. V naracijo je opis dosedanjega postopka: po vložitvi obtožbe s strani Ortenburžanov se je vmešal vojvoda Albreht II., ki je poslal pismo, v katerem je pisalo, da želi zagovarjati in zastopati Henrika Polhograjskega. Zatem je tožitelj grof Friderik Ortenburški vložil tožbo proti deželnemu knezu pred deželnim glavarjem. Vojvodi je bil odrejen sodni narok (čez šest tednov), ki pa se ga ni udeležil. Prišel pa je tožiteljev brat Oton, ki je tožil vojvodo in tedaj po zaslišanju in izreku sodbe (*mit vrag und urtail*) dobil pravico do spornega stolpa.³⁸

Poleg sojenja je knez lahko deloval tudi kot posrednik pri izvensodnih poravnavaah, ki jih je nato sam tudi oznanil in izdal listino.³⁹ O direktnih deželnoknežjih sodbah so tudi posredni

37 ARS W, 1343 maj 6. Stična.

38 *sant ... ein brief, in der sagt, daz er Heinrich von Pilichgraetz verantworten und vertreten wolt ... als recht wer* (ARS W, 1350 november 29. Ljubljana).

39 Leta 1284 je vojvoda Albreht I. posredoval v nekem sporu, o čemer je sam izdal listino (FRA 31, št. 385, str. 420-421). Leta 1350 je vojvoda Albreht

podatki, ko je po običaju “premagana” stranka izdala zmagoviti neke vrste garancijsko listino, s katero je obljubila, da bo spoštovala prejeto sodbo deželnega kneza.⁴⁰ Za premaganca je bil kakršen koli prejeti zapis o izidu spora brez vrednosti, saj mu je navadno nalagal le obveznosti, ne pa pravic. Nasprotno pa je zapis o ugodnem končanju spora zmagovalcu zagotavljal določeno (formalno) pravno varnost ob eventualnem neizpolnjevanju dogovorjenega in bil najvažnejši dokaz ob morebitni obnovitvi sodnega postopka (o tem več v poglavju Poravnava in rabsodba...). Posredna oblika je tudi vnaprejšnja obljuba, da se bo nekdo brezpogojno držal sodbe deželnega kneza, ki jo bo šele izrekel. Takšne obljube so izrekale predvsem osebe, ki so bile v neizhodnem položaju in jim je deželni knez pomenil še zadnjo možnost, da bi jim “njihova svetlost” lahko celo spregledala kakšen neprijeten detajl.⁴¹

Toda tudi zmagovalcu v sporu sodba deželnega kneza oz. njegovih delegatov ali svetnikov ni dajala trdnih zagotovil za uspešno končanje spora, niti za realizacijo prisojenih pravic. Zato je bilo včasih potrebno doseči še dodatno prijateljsko poravnavo s pomočjo posrednikov, ki poprejšnje gospodove rabsodbe sploh niso omenjali, določiti podrobnosti in od poraženca zahtevati

II. poravnal spor med Turjačani in naseljenci pri njihovih gozdovih (1350 avgust 27. Velikovec; vidimus v ARS, 1478 marec 24. Ljubljana).

40 Npr. Rudolf z Rasa leta 1286 za samostan v Vetrinju (MDC VI, št. 29, str. 20-21).

41 Najzgovornejše so obljube oseb, ki so zagrešile hud zločin, kot npr. Viljema z Glancga, ki je okoli leta 1363 ubil nekega mariborskega meščana, za kar se je *lautterlich ergeben han in die genad des durchleuchtigen fürsten* in se obljubil ukloniti njegovi sodbi, s svojim življenjem in premoženjem (GZM IV/100). Podobno je storil tudi Viljem s Svibnega leta 1378, ko je prepustil reševanje sovražnosti med njim in Hansom z Waldburga zaradi dvoboja med njima vojvodama Albrehtu III. in Leopoldu III. (IIKA, 1378 februar 2. Dunaj).

garancije, ki jih deželni knez v svoji razsodbi sicer ni določal (neposredna sankcija, poroštvo, prisilno bivališče = obstagij, Einlager). Že omenjeni spor glede Kravjeka je razsodil grof Henrik Tirolski že 12. septembra leta 1329 v korist Petra z Liemberga. Toda slednjemu se je zdelo vredno obrniti še na razsodnike Konrada z Aufensteina, Nikolaja iz Črnelega in Rajnherja Šenka z Ostrovice, ki so šele 6. marca 1330 poravnali spor z Ortenburžanom v korist Liemberškega. Za Ortenburžana je bilo določeno prisilno bivališče.⁴²

42 HHStA, 1329 september 12. Hall; HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen. HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 184 sl.

DEŽELSKA SODIŠČA

Formalno so bila deželna sodišča (osnovna) splošna sodna instanca v okviru dežele, izoblikovana do okoli leta 1200. Nastala so iz teritorialnih gospostev, ki so pridobila nekdanje višje sodstvo krajinskih knezov in se vsaj na Kranjskem zelo pokrivala s posameznimi velikimi kraljevimi darovnicami od 10. stoletja naprej. V teritorialno-sodnem smislu je bilo deželsko sodišče vmesna stopnja med zemljiškim gospostvom (patrimonialna oblast) in deželo. Z dokončno socialno pravno razmejitvijo plemstva, dvigom in padcem ministerialov, številnimi sodnimi privilegiji (za Cerkev) ter krepitvijo mest in njihovega posebnega sodstva se je staro deželsko sodišče spreminjalo v višje sodišče za nepriviligirano prebivalstvo (podložnike).¹ V poznem srednjem veku so imela ta deželna sodišča za plemstvo pomen kot vir zaslužka, izvirajočega iz glob ali finančnega prometa z njimi. Zlasti grofje Tirolski so kot kranjski zastavni gospodje podeljevali nekatera sodišča na Kranjskem v zakup ljubljanskim finančnikom furlanskega porekla.² Tudi sicer je višje plemstvo

1 VILFAN, Pravna zgodovina, 211; BALTL, Gerichtsverfassung, 55; BALTL, Rechtsgeschichte, 100. Zadostuje en primer: leta 1237 je oglejski patriarh podelil Konradu z Žovneka patronat skupaj z odvetništvom v braslovški fari, kjer je imel *iudicium sangwinis* le nad kmeti (GZS 5, št. 680, str. 324).

2 Npr. vsaj od leta 1291 in najmanj do leta 1296 Ulrik Latin in Frankot iz Ljubljane sodstvo, carino itd. v Ljubljani za 351 mark oglejskih denaričev, kar je bila takrat velika vsota (GZL I/103, GZL I/104).

trgovalo z deželskimi sodišči, tedaj že emancipiranih od gradov in zemljiških gospostev.³

Vsa zemljiška gospodstva in gradovi niso bili sedeži deželskih sodišč, temveč le najpomembnejša in najstarejša med njimi.⁴ Deželsko sodstvo so izvajali posestniki oz. njihovi gradiščani, vendar od konca 13. stoletja večinoma ne več glede vseh sporov med lokalnim plemstvom, marveč zgolj nad lastnimi podložniki, nad tujimi pa le pri hudih zločinih (npr. hude telesne poškodbe). V 14. stoletju se je dokončno uveljavilo pravno načelo, da naj bi manjše podložniške prestopke sodili zemljiški gospodje kot patrimonialni sodni gospodje kar sami. Na našem ozemlju se je patrimonializacija sodstva začela v začetku 13. stoletja najprej pri ministerialih nekaterih propadajočih posvetnih gospodov. Najpomembnejši med njimi so npr. v Ložu že leta 1237 s pisnimi privilegiji prejeli nižje sodstvo nad svojimi ljudmi, v Krškem pa sò pred letom 1246 imeli deželsko sodstvo.⁵ Za Kranjsko je formalno šele deželni privilegij leta 1338 dovolil civilno sodstvo nižjega plemstva ("ministerialov") nad njihovimi "služabniki" in podložniki v vsem, razen v zadevah, za katere je bila zagrožena smrtna kazen. Od teh ljudi biriči deželskih sodnikov niso mogli zahtevati prihoda pred sodišče.⁶ Podobno patrimonialno določilo

3 Leta 1365 je Koloman s Svibnega prodal grofom Celjskim *lantgericht* v Tchaboju v Marki. Pred Svibenskim ga je imel Rudolf s Črctezja (ARS CE, 1365 marec 6.).

4 Deželska sodišča za Kranjsko v HAUPTMANN, Erläuterungen, 453 sl.

5 Za Lož URBKr II, št. 96 (str. 70), za Krško *iudicio ipsius provincie* (URBKr II, št. 138, str. 105-106). Prim. GDZS II, 158; VILFAN, Rechtsgeschichte, 130.

6 *Ouch habent unser dienstherren ze Chrayn die recht, daz si daz recht tu'n mugen uber ir'r biderb diener umb gult, umb gelubde und ouch umb schaden. Ez sol ouch ieder man hincz seinen gepowern daz recht tu'n umb die sache die auf seinem gurt beschehent, an alain umb die sache die an den tod gent, ez wer danne, daz daz recht von des gepow'rn herren wur't vertzigen, so*

ima tudi privilegij za goriško “grofijo v Slovenski marki in Metliki” iz leta 1365, torej, da smejo vitezi odločati o svojih ljudeh v vsem, razen v najtežjih zadevah,⁷ medtem ko je o teh smel soditi le goriški grof ali od njega imenovani deželski sodnik.⁸ V tem je bila razlika med habsburškimi deželami in goriško grofijo v Slovenski marki, saj so v prvih vsaj najstarejša (matična) deželska sodišča vendarle premogla lastnega krvnega sodnika (seveda le za nepriviligirane kmete) v osebi posestnika sodišča, ali pa ga je ta vsaj imenoval.

V drugi deželi pa je deželni gospod (goriški grof) vedno imenoval vazala (ali posestnika, gradiščana) in deželskega sodnika v isti osebi. Običaj na negoriškem ozemlju priča o hitrejši izgubi nadzora nad deželskimi sodišči v habsburških deželah kot pa na ozemlju dinastičnih gospodov, ki so v primerjavi s Habsburžani trdneje in neposredneje nadzorovali svoje sodne pravice.

Deželska sodišča so načeloma imela vojaško-mobilizacijsko in policijsko funkcijo, imetnik pa je bil lastnik neobdelanega sveta, saj je sodišče vsebovalo stare teritorialne pravice, ki se s parcializacijo teritorija in zemljiških gospostev niso razbile skupaj z njimi.⁹ Te funkcije se kažejo v tistem členu kranjskega privilegija iz leta 1338, ki je zahteval trikrat na leto večo vseh ljudi v vseh deželskih sodiščih (v 13. stoletju najbrž skupaj s plemstvom, kasneje samo še za nepriviligirani kmečki stan), kjer naj bi naznanili eventualne prekrške, ki bi jih bilo potrebno

mag unser richtter daruber richtten. (LEVIC, Landhandfesten, št. 1, str. 298).

7 *Darzuʳ habent soʳ dīʳ recht, wer hincz iren leuten ze sprechn oder ze chlagen hat, daz soʳ selb recht hincz in tīʳn sīʳ llen um alle sache auzgenommenleich den tod.* (SCHWIND-DOPSCII, št. 120, str. 245); GDZS II, 158.

8 *deuff, mort, strazraub, notzogung, hauspruʳch habent soʳ nicht ze richten, wand das uns angehoʳrt ze richten oder wem wir unser lantgericht enphelhen.* (SCHWIND-DOPSCII, št. 120, str. 245).

9 VILFAN, Pravna zgodovina, 211.

obravnavati. Za neopravičeno neudeležbo je bila predvidena denarna globa.¹⁰

Deželska sodišča so se konec srednjega veka, ko je recepcija rimskega prava prinesla zahtevo, naj glavno razpravo vodijo pravno kvalificirani ljudje, med seboj diferencirala na ona s "pravim" in ona z "nepravim" krvnim sodstvom. Razlika je bila v tem, da drugi tip ni premogel lastnega krvnega sodnika, ki ga je bilo zato potrebno poklicati iz "priviligiranega deželskega sodišča".¹¹ Da je bila razlika zelo očitna že v 14. stoletju, ni verjetno. Še v 14. stoletju so namreč sojenja kompetentno vodili neizobraženi plemiči, čeprav je najbrž le redko kdo med njimi v življenju videl, kaj šele prebral, kakšen pravni kodeks. Sojenje je potekalo po deželnem pravu (vsaj od konca 13. stoletja), ki je pri posamezniku veljalo za tradicionalno (običajno) pravo in ga je laik lahko razumel brez posebne pravne izobrazbe, pač pa z izkušnjami in "modrostjo". Sojenje po deželnem pravu in deželnih običajih je izrecno poudaril npr. (vipavski deželski sodnik?) Tomaž Jugelber, sicer tudi *frawen gräffin Katrein von Cily die zeit aptman ze Wippach* leta 1387 v svoji sodbi, glede neke posesti, za katero so si na deželskem sodišču prizadevali ljubljanski frančiškani.¹² Pri tem niti ni pomembno, v kolikšni meri je na deželno pravo vplivalo Švabsko zrcalo, ki je imelo na

10 *Ez sullen ouch alle leut in unserm landt ze Chrayn ze gemainen tagen gen drei stunde in dem iâr in allen unsern lantgerichtten und sagen pey dem ayde den si da swern muezzen, ob icht schedliches oder ungerichtetes sei in dem lande und ob icht sei, daz dem gericht ze pezzern ist. chumt er aber nicht, in irr danne ehaft no't, so sol er puezwartig sein* (LEVEC, Landhandfesten, št. 1, str. 297).

11 VILFAN, Pravna zgodovina, 213; GDZS II, 160-162, 195.

12 *vor mein und dem rechtn anpehabt hat mit landez gewizzen und nach landez rechten ze Wippach, spodaj pa še darumb hab ich* (Tomaž, op. D. K.), *in die egenanten gürtter aufgeben mit dem rechten nach landez sytten und gewonhait* (GZL IX/42).

jugovzhodu cesarstva v primerih nepreciznega deželnega prava neformalno subsidiarni položaj. S. Vilfan domneva zelo majhen vpliv Švabskega zrcala, čeprav govori tudi o direktnem prevzemu nekaterih določil v štajersko deželno pravo. Če bi upoštevali še neformalno uporabljena določila v listinah, npr. pri dedovanju, poročnih prejemkih itd., bi morala biti ocena znatno ugodnejša za Švabsko zrcalo, seveda pa šele od 14. stoletja naprej.¹³

V interesu fevdalca je bilo, da bi poleg osebnega statusa zvišal tudi obseg sodnih pravic na svojih gospodstvih. Še posebej prizadevni in zainteresirani so bili dinasti, ki so z naknadno pridobitvijo krvnega sodstva zaokrožali idealno gospodstvo in se osamosvajali od mreže deželskih sodišč.¹⁴ Tako zaokroževanje je bilo opazno tudi tam, kjer se mreža deželskih sodišč z ustanovitvijo novega sodišča ali z novim privilegijem ni spremenila, temveč je eno od deželskih sodišč preraščalo v regionalno sodišče. Ta, sicer redek pojav je zaznaven v času, ko dežela - Kranjska - še ni imela močnega deželnega gospoda in centralne oblasti, goriški grofje pa so že začeli formirati posebno deželo v svojem delu Slovenske marke: leta 1306 je sopečatil neko poravnalno listino, izdano v Ljubljani ali v Kostanjevici (sodeč po pričah se o tem ne da soditi), Herman s Čreteža *der do purchgrave was ze Landestrost dem huse lantrihtaer uf der March*. Pečatil je še stiški opat, pričalo pa precej dolenskih plemičev, kostanjeviških in ljubljanskih meščanov. Dejanje samo

13 VILFAN, Pravna zgodovina, 221.

14 V ta kontekst spada habsburška podelitev krvnega sodstva (*alle gericht umb den tode, stok und galgen mit vollem und ganzem gewalt*) grofom Celjskim v vsej *irr grafenschaft genant Cyli nach der weyt und leng*, kjer poprej niso imeli teritorialnega krvnega sodstva, marveč le parcialnega, odvisno pač od starih sodnih pravic zemljiških gospodstev in že obstoječih deželskih sodišč (ARS CE, 1365 december 6. Dunaj). Tako zastavljena podelitev je vzpostavljala novo mrežo sodišč in razbijala staro na velikem delu Slovenske Štajerske.

je bila poravnava s posredovalci, ne pa sodba na uradni instanci (deželskem sodišču). Kaj pa je pomenila titulacija Čreteškega? Verjetno funkcionarja regionalnega (vzhodnodolenjskega) sodišča, ki je imelo večje pristojnosti od drugih in je že preraščalo v deželno sodišče nove nastajajoče, vendar še ne popolnoma izoblikovane goriške “grofije v Slovenski marki in Metliki”. Poudariti je treba, da v tem primeru Čretežanov naziv ni imel posebne vloge, saj Kostanjevica ni ležala v goriški grofiji, pa tudi kostanjeviško gradiščanstvo ni imelo zveze s sodstvom v goriški Slovenski marki - zgolj slučajno sta se obe službi združila v osebi enega človeka.¹⁵

Čeprav so plemiči s funkcijo deželskega sodnika uživali nedvomno večji ugled, so se z njo v listinah redko kitili. Sem ter tja so pričali ali sopečatili posamezniki, ki so poleg gradiščanstva začasno samostojno upravljali z deželskim sodiščem. Kljub njihovi funkciji so stali kvečjemu na sredinskih pozicijah, mnogokrat celo v zadnjem delu vrste prič. Navadno so jim sledili le še meščani.¹⁶ To opozarja še na nekaj - deželski sodniki v 14.

15 GZL IX/11.

16 Nekaj primerov: deželski sodnik (v Dravogradu?) Fridel je bil leta 1305 uvrščen za slovenjgraškimi sodnikom in dvema nižjima plemičema, zato pa pred slovenjgraškimi ali graškimi meščani (MDC VII, št. 272, str. 106). Kamniškemu deželskemu sodniku Bernhardu je leta 1306 v dveh listinah sledil samo še prebivalec Gornjega Grada, pred njim pa so bili poleg nekega župnika še vitezi in celo dva kamniška meščana (NŠALj G, 1306 februar 2. Kamnik; NŠALj G, 1306 februar 8. Kamnik). V nekaj poznejši listini je bil Bernhard celo na zadnjem mestu, resda za samimi lokalnimi plemiči in klerikom (NŠALj G, 1306 april 20.). Leta 1317 je bil Tomaž Zaendel, plemenit po izvoru, kot *lantrichter* in priča uvrščen v neki kamniški listini za lokalnim plemstvom in tik pred dvema Stupploma in kamniškimi meščani (ARS W, 1317 julij 16.). Isti je bil osem let kasneje uvrščen na drugem mestu, vendar pred le eno osebo, ki je morda še imela plemiški izvor, in pred kamniškimi meščani (ARS W, 1325 avgust 10.). Leta 1334 je bil za kamniškim deželskim sodnikom Veidlom iz Pšate kot priča uvrščen samo

stoletju niso bili nujno viteškega porekla, marveč lahko tudi in ponekod (npr. v Kamniku) meščani ali kvečjemu pripadniki najnižjega sloja plemstva.¹⁷ Tudi pritegnitev deželskega sodnika med sopečatnike ni bila nujno posledica posebnega ugleda, marveč predvsem sorodstva z izstaviteljem listine, ki (začasno) ni posedoval pečata.¹⁸ Še nekaj je skupno vsem pojavom deželskih sodnikov med pričami in sopečatniki: izstavitelji so skoraj vse pritegnili izmed nižjega plemstva, meščanstva ali celo kmetov.¹⁹

še mestni sodnik, pred njim pa plemiči, za katere ne bi mogli reči, da so bili statusno kaj bistveno višje kot Veidel (MDC IX, št. 634, str. 191). Leta 1318 je bil *lant richter* (v Ljubljani!?) ugledni in vplivni vitez Hertel s Polhovega Gradca, ki pa je bil kot priča uvrščen za vsemi kleriki in celo stanovsko nedoločljivimi prebivalci Vrhnike (HHStA, 1318 februar 1. Breg)! Henrik M., deželski sodnik okoli ali prav v Slovenski Bistrici je bil uvrščen leta 1310 za Žovneškimi in pomembnejšimi vitezi, pač pa še pred nekim plemičem iz Gabernika in bistriškimi meščani s sodnikom na čelu (StLA št. 1735a: 1310 februar 25. Slovenska Bistrica). WEIGL, *Materialien*, 275.

- 17 Neplemiški izvor je zanesljiv pri kamniškem deželskem sodniku Bernhardu, ki je bil *judex provincialis* oz. *lantrichter* vsaj leta 1306 (NŠALj G, 1306 februar 2. Kamnik; NŠALj G, 1306 februar 8. Kamnik; NŠALj G, 1306 april 20.) ter pri kamniškem sodniku Ortolfu, leta 1329 že pokojnem (MDC IX, št. 289, str. 81).
- 18 Leta 1375 so izstavitelji plemiči iz Širja prosili za pečatenje dva svoja sorodnika z istim izvornim imenom kot je bil njihov, eden od obeh pa je bil (slučajno) *zu den zeiten lantrichter zu Tyuer* (Heinzlein iz Širja) (ARS, 1375 maj 22.).
- 19 Srednje in višje plemstvo kot izstavitelj: MDC VII, št. 272 (str. 106) (Rogatec); ARS W, 1325 avgust 10. (Planina). Nižje plemstvo kot izstavitelj: NŠALj G, 1306 april 20. (Škofja Loka); StLA, št. 1735a: 1310 februar 25. Slovenska Bistrica (Kellerberg); ARS W, 1317 julij 16. (Kamnik); HHStA, 1318 februar 1. Breg (Ig); MDC IX, št. 634 (str. 191) (Mengeš); ARS W, 1335 januar 10. (Laporje); ARS, 1375 maj 22. (Širje); ARS, 1385 oktober 30. (Vrhkrka); ARS CE, 1390 maj 4. (Kuchl). Meščanstvo kot izstavitelj: NŠALj G, 1306 februar 2. Kamnik; NŠALj G, 1306 februar 8. Kamnik. Kmetje kot izstavitelj: HHStA, 1403 julij 20.

Višje in srednje plemstvo kot da ne bi imelo nobenega spoštovanja do funkcije. Potemtakem funkcija deželskega sodnika s svojo omejeno pristojnostjo plemiču ni prinesla toliko ugleda kot npr. gradiščanstvo, ki je bilo pogosteje omenjano v (in)titulacijah. Hipotezo podkrepljuje tudi občasno prekrivanje gradiščanstva in sodništva v isti osebi.²⁰

Listine o sojenju plemičev kot deželskih sodnikov do 15. stoletja niso poznane. Najbrž tudi zato, ker tožb in razsodb ni bilo potrebno zapisati, saj so zadevala večinoma le podložnike oz. njihove razbite glave in pijanske pretepe. Pravzaprav poznam samo en tak primer: leta 1380 je Jurij, bivajoč na Beli pri Preddvoru, odpustil Andreju, bivajočemu v Predosljah pri Kranju, uboj svojega očeta Jakoba, ker je Andrej za dušo pokojnika dal (deželskemu sodniku?, gospodu ubitega?) 10 mark beneških šilingov in obljubil, da bo šel na romanje v Rim. Oba udeleženca poravnave najverjetneje nista bila plemiča. Čeprav se v listini ne navajajo razsodniki ali deželski sodnik, marveč le poravnava po nasvetu sorodnikov (*an aller meiner freunt stat und mit aller meiner freunt rat, gunst und willen*), je šlo za (običajno sicer nezapisano) odpoved maščevanju sorodnikov ubitega nad storilcem. Ta običaj kakor tudi denarna odškodnina pa sta znak funkcioniranja deželskega sodišča, oz. institucionalne sprave med sorodniki ubitega in storilcem, ki je od sodišča za zločin dosegel samo denarno kazen.²¹

Poleg težjih podložniških zločinov je deželskim sodnikom morda uspevalo razsojati nekatere formalne zadeve, npr. neizpolnjevanje

20 Kot deželski sodnik in gradiščan v Vipavi se je imenoval leta 1403 Herman iz Ržišča (HHStA, 1403 julij 20.), v Višnji Gori pa leta 1409 Gregor s Kompoljega (ARS, 1409 maj 21.). Slednji se je leta 1385 omenjal tudi samo kot višnjegorski deželski sodnik (ARS, 1385 oktober 30.), leta 1407 pa samo kot gradiščan (ARS, 1407 avgust 31.)!

21 ARS, 1380 avgust 19. KOS, Urbarji, 95.

garancijskih klavzul oz. klavzui deželne obveze za škodo v manj pomembnih zemljiških transakcijskih pogodbah (običajno je bilo predvideno, da bi jih razsojal deželni gospod oz. njegov glavar),²² zelo redko pa zemljiške zadeve.²³ Ali pa so kot zastopniki svojega gospoda (dejanskega lastnika zemljiškega gospodarstva in pripadajočega deželskega sodišča) sodili v posestnih sporih med vazali iz plemiških in meščanskih vrst predvsem glede fevdov. Leta 1343 je Geiselher s Kamna, gradiščan na Kamnu, "po milosti svojega gospoda" (= po pooblastilu Ortenburžanov) na določen termin *ze Radmarsdorf in dem marchkt am gericht gesezzen pin*. Tam je zaslišal in razsodil spor glede nekega dvora (ortenburškega fevda) med nekim Wulfingom in Gertrudo Gramapflanz. Kraj sojenja je bila Radovljica, ki je bila sedež deželskega sodišča. Med pričami so se omenjali še nekateri okoliški ortenburški vitezi in radovljiški trški sodnik Ulrik. Če bi šlo za trško sodišče, bi sodil on, ker pa je razsojal kamenski gradiščan, je torej lahko šlo samo za deželsko sodišče z elementi vazalskega.²⁴ V tem primeru je bila meja med deželskim in delegiranim vazalskim sodiščem skoraj zabrisana.

Bistvo razmerja plemičev do deželskih sodišč je bilo torej v sila redkem pravdanju na njem in še to le v nepomembnih zadevah. To pa je deželskemu sodniku dajalo le majhen dodatni ugled.

22 WEIGL., *Materialien*, 273-274. O klavzuli deželne obveze za škodo VILFAN, *Landschadenbund*, 445 sl.; POLEC, *Paberki*, 290 sl.; DOLENC, *Institut*, 33 sl.; VILFAN, *Pravna zgodovina*, 244-245.

23 Poznam le en primer razsojanja glede posesti: leta 1387 je v korist ljubljanskih frančiškanov razsodil Tomaž Jugelber, deželski sodnik v Vipavi (GZL IX/42).

24 ARS W, 1343 oktober 19.

PORAVNAVA IN RAZSODBA (ARBITRIUM ET COMPOSITIO)

“Nobena pot za odstranjevanje prepиров ni varnejša kakor ta, da si stranke postavijo razsojevalce”, je leta 1242 povsem točno, času in stanu primerno izjavil gornjegrajski opat Henrik.¹ Prav v 13. stoletju se je pri nas, tako kot tudi drugod po Evropi, po zgledu kanonskega prava tudi v laični sferi uveljavilo poravnavanje in razsojevanje sporov. Obe obliki sta se najprej uveljavili v cerkvenem sodstvu, ker so se kleriki najprej začeli izogibati cerkvenih sodišč, če so domnevali ugodnejši razplet pred privatnimi rabsodniki in posredovalci (prim. pri Cerkvem sodstvu). Na priljubljenost tega sistema pri klerikih kažejo primeri, ko sta bili sprti strani klerik in plemič ali pa je bil vsaj eden od rabsodnikov klerik. Plemstvu je takšna praksa ustrezala, saj je želelo tudi spore med seboj samo reševati. Do obrata od institucionalnega sojenja k razsojevanju je prišlo okoli srede 13. stoletja.² Resda je bilo mešanih plemiško-kleriških rabsodb pri nas razmeroma malo, v nasprotju npr. z nemškimi deželami, kjer je bila kleriška udeležba skorajda pravilo. V 14. stoletju je po

1 URBKr II, št. 119 (str. 92).

2 O uvedbi poravnavanja in razsojevanja v cerkvenem sodstvu HAGENEDER, *Gerichtsbarkcit*, 62-68, 97-106, 195 sl., v laičnem življenju pa predvsem str. 217. Prim. še KOBLER, *Schiedsgerichtswesen*, 17-21; KROESCHELL, *Rechtsgeschichte*, 33-34. V prvi polovici 13. stoletja, npr. leta 1202, med oglejskim patriarhom in goriškimi grofi (MDC IV/1, št. 1540, str. 12-13) in leta 1241 med goriškim grofom in briksenškim škofom (URBKr II, št. 112, str. 86).

približnih ocenah zunajinstitucionalno sojenje zajelo vsaj polovico vseh reševanj sporov.³

“Prijateljske” poravnave in rzsodbe so prišle v poštev tam, kjer se fajde in manjši spori niso dali razrešiti po uradnih sodnih poteh, bodisi zaradi premajhne moči in nepopolnega formiranja deželnega gospostva in sodstva (npr. na Kranjskem), zaradi nezaupanja sprtih strani v uradno sodbo in njeno hitro realiziranje,⁴ bodisi zaradi zmanjšanja sodnih stroškov (po besedah oglejskega patriarha leta 1214).⁵ Na rzsodišče so se sprte strani zatekale na nasvet sorodnikov (prijatelj),⁶ pa tudi lastne klientele.⁷ Vsekakor je bila izvensodna poravnava primernejša, če je bila uveljavitev sodbe vprašljiva in že vnaprej obsojena na neuspeh.⁸

V nasprotju s čistim kanonskim postopkom, proces v laični sferi ni potekal pisno - zapisana je bila le končna razsojevalna ali poravnalna listina. Zato pa je predvsem pri rzsodbah “vrhovni rzsodnik” (Obmann) deloval pravzaprav kot sodnik med prisedniki v pravem sodišču. Prav tako je kodifikaciji cerkvenega razsojevanja v “Liber extra” iz leta 1234 (papeški dekretali) sledilo določanje sodnih narokov. Navezovanje na kanonsko razsojevanje je tudi v posvetne poravnave in rzsodbe vnašalo rimsko pravo, ki je začelo ne le v procesnem, marveč tudi v civilnem, stvarnem pravu in kazenskem pravu recipirati svoje

3 Enako ocenjuje delež rzsodb in poravnav Weigl za predel Spodnje Avstrije (Materialien, 286).

4 KROESCHELL, Rechtsgeschichte, 33; WEIGL, Materialien, 277.

5 MDC IV/1, št. 1710 (str. 75). Enak motiv je po besedah papeških delegiranih rzsodnikov vodil vetrinjski samostanom in Valterja iz Gorič leta 1221 pri izbiri rzsojevalnega načina (URBKr II, št. 42, str. 32).

6 *mit ... vrewent rat ouf schidleut liezen* (KOVAC IV, str. 173); *nah miner besten freunt rat* (FRA 35, št. 494, str. 69-71); *nach rat unsrer vrewnt* (HISTA, 1354 februar 11. Kamnik).

7 *und ander unser diener willen* (KOMATAR XVIII, št. 40, str. 141-143).

8 WEIGL, Materialien, 277; HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 186 sl.

norme na račun običajnega oz. deželnega prava, izhajajočega iz germanskega (pri nas bavarskega) prava.⁹

V osnovi je šlo za dva podtipa, ki sta se izognila uradnim sodnim instancam. Po prvem so odločali v sporu od vseh sprtih strani izvoljeni razsodniki, imenovani "arbiter"¹⁰ (razsodnik), z (možnim) glavnim razsodnikom oz. predsednikom razsodniškega zbora (Übermann) na čelu, ki so bili pri svojem delu tesneje navezani na katerokoli pravno določilo. Razsojevanje je veljalo za sentenco, ki je proces (v načelu) definitivno končala, stranke pa so se trdneje zavezale spoštovati razsodbo.¹¹ Sprte strani so se v 13. stoletju navadno zedinile le o enem (skupnem) razsodniku, večinoma tedaj, če so izbrale zelo ugledno osebo, npr. deželnega gospoda.¹² Po drugem podtipu so se imenovali "arbitrator" ali "amicabilis (pacis) compositor" (prijateljski poravnalec),¹³ bili so odvezani togih pravnih zapovedi, njihova sodba pa je imela karakter javnega nasveta.¹⁴ V listinah iz 13. stoletja sta obe oznaki največkrat stali skupaj ("arbiter (seu) arbitrator et amicable compositor" in podobne variante), četudi

9 KROESCHELL, Rechtsgeschichte, 34.

10 URBKr II, št. 119 (str. 92), št. 371 (str. 287); MDC V, št. 192 (str. 127-128), št. 637 (str. 405); NŠALj G, 1296 januar 25. Dravograd (insert v listini 1302 april 17. St. Zenoberg); ARS CE, 1334 maj 3. Lihtenek. Tudi HEINEMEYER, Verträge, 325; KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 41-42.

11 HAGENER, Gerichtsbarkeit, 211-212.

12 Grof Albert Goriški in salzburški nadškof leta 1285 *principem ... Albertum ... ducem Austrie et Styrie pro communi arbitro, qui vulgariter Vberman dicitur* leta 1285 (MDC V, št. 637, str. 405). HAGENER, Gerichtsbarkeit, 188-190.

13 UBSt IV, št. 180 (str. 112), št. 181 (str. 113), št. 456 (str. 274). URBKr II, št. 50 (str. 37), št. 177 (str. 141), št. 186 (str. 145), št. 318 (str. 251); MDC V, št. 109 (str. 75), št. 205 (str. 136), št. 328 (str. 199), št. 334 (str. 206), št. 406 (str. 257), št. 508 (str. 323), št. 598 (str. 383). KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 42-43.

14 HAGENER, Gerichtsbarkeit, 212-214.

je iz teksta moč določiti tip sojenja, kar je bil znak mešanja obeh tipov.¹⁵ Kljub mešanju pojmov pa je bila v pravnih sferah razlika jasna.¹⁶ Javno je bila distinkcija izrazitejša v nemških virih, predvsem pa od konca 13. stoletja dalje, čeprav sta se obe oznaki skupaj tudi v poznejših listinah pojavljali v obliki “Minne und Recht” (poravnava in rzsodba), večinoma v garancijski klavzulah.¹⁷ Mešanje pa je lahko dejansko pomenilo vmesne forme subsidiarnega sojenja med razsojevanjem in poravnovanjem. V takih primerih so “rzsodniki poravnavali” spore, ne pa “rzsojali”. Primeri, v katerih je oznaka osebe rzsodniška, glagol pa poravnalen (in obratno), so redki.¹⁸ Več je bilo vse-

15 URBKr II, št. 161 (str. 124), št. 384 (str. 296), št. 393 (str. 300), št. 186 (str. 145); MDC V, št. 57 (str. 31), št. 187 (str. 125), št. 197 (str. 131), št. 332 (str. 201-202), št. 336 (str. 208-209), št. 366 (str. 229), št. 398 (str. 250), št. 479 (str. 303), št. 481 (str. 305); ARS W, ok. 1283. HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 214-216.

16 Pravniki Guillelmus Durandus je takole formuliral obe možnosti: *Est etiam differentia inter arbitrum et arbitratorem. Nam arbiter est, quem partes eligunt ad cognoscendum de questione vel lite: et sic sumitur sub re litigiosa et incerta, ut de ea cognoscatur ... Arbitrator vero est amicabile compositor nec sumitur super re litigiosa, vel ut cognascat: sed ut pacificet et, quod certum est, dividat; ut in societate, quam certum fuisse contractum. Sed eligitur, ut de cuilibet certam suam partem, quae ipsum ex societate contingit.* (cit. po HEINEMEYER, Verträge, 325, op. 1).

17 FRA 35, št. 525 (str. 100-101), št. 526 (str. 101-103), št. 527 (str. 103-104); ARS W, 1356 december 18. (*mit ayner mynn perichten*); ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica; ARS CE, 1379 marec 24. Gradec; ARS, 1403 marec 28. Ortenburg, ARS CE, 1409 julij 1. Dunaj; GZM V/6. KROESCHELL, Rechtsgeschichte, 33; KOBLEK, Schiedsgerichtswesen, 68-72.

18 Primer je rzsodba/poravnava med Kunigundo s Svibnega in Gotfridom z Maribora, ko so ju leta 1356 štiri rzsodniki *mit ayner mynn perichten* (ARS W, 1356 december 18.). Podobno, vendar brez izrecne navedbe “Minne” še ARS CE, 1366 december 10.; ARS W, 1370 maj 26.; HHSa, 1388 januar 28.; ARS W, 1391 november 7. Celje; ARS W, 1391 december

binskih mešanj, ki jih je moč ugotoviti šele po natančni analizi celotnega teksta listine.¹⁹

Razsodba se je razkrivala iz terminov “sententia”²⁰ (latinski termin v 13. stoletju), “Spruch”,²¹ redkeje in šele od druge polovice 14. stoletja tudi “Scheidung”,²² “Richtigung”²³ in (sicer širše uporabljani) “Taiding” (predvsem v smislu pogajanj za izvensodno rešitev sporov).²⁴ S tem v zvezi so bili tudi glagoli razsojevanja: “scheiden”,²⁵ “sagen”,²⁶ “sprechen und scheiden”,²⁷

23.; ARS, 1403 marec 28. Ortenburg; ARS, 1406 december 15.; KOMATAR XX, št. 292 (str. 169-171).

19 KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 5.

20 IBIDEM, 20. Številni primeri v MDC IV, V, VI in URBKr II.

21 KOVAČ IV, str. 173; MDC VII, št. 257 (str. 100); HHStA, 1307 marec 31. Gorica; HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana; NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec; HKA, 1342 september 3., KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166); ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; ARS W, 1356 december 18.; ARS W, 1357 julij 18/25. Ljubljana; ARS CE, 1368 januar 24. Celje; ARS W, 1370 junij 24. Dunaj; ARS CE, 1372 maj 14. Celje; ARS W, 1372 junij 6. Celje; ARS W, 1373 avgust 30. Celje; ARS CE, 1377 marec 5. Dunaj; ARS, 1388 april 17.; GZL I/96; GZM IV/8.

22 FRA 35, št. 494 (str. 69-71).

23 FRA 35, št. 694 (str. 286); ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj; ARS CE, 1368 januar 24. Celje; ARS W, 1370 junij 24. Dunaj; ARS CE, 1372 maj 14. Celje; ARS W, 1372 junij 6. Celje.

24 FRA 35, št. 494 (str. 69-71); ARS W, 1356 december 18.; ARS W, 1358 maj 23.; ARS CE, 1361 november 11.; ARS CE, 1366 december 10.; ARS CE, 1368 januar 24. Celje; ARS W, 1370 avgust 24.; ARS CE, 1377 marec 5. Dunaj. KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 6-7, 84-85 (bavarska praksa pri naštetih terminih ustreza naši).

25 KOVAČ IV, str. 173; FRA 35, št. 494 (str. 69-71).

26 FRA 35, št. 447 (str. 16-17).

27 FRA 35, št. 494 (str. 69-71), št. 500 (str. 76-78), št. 694 (str. 286).

“ausrichten”,²⁸ pretežno pa samo “(darüber) sprechen”.²⁹ Iz teh so izšli tudi nazivi za rzsodnike: “(gemeine) schiedleute”,³⁰ “spruchleute”,³¹ “(gemeine) sprecher”.³² Večinoma se razsojevalna terminologija ni mešala s poravnalno, če pa se je, je bilo dejanje mešanica obeh prostovoljnih načinov.³³

Koliko je bilo rzsodnikov in kdo so bili? Vsaka od sprtih strani (navadno dve) je izbrala enako število rzsodnikov,³⁴ običajno

-
- 28 ARS CE, 1379 marec 24. Gradec; HHStA, 1388 januar 28.; HHStA, 1391 avgust 15. Gradec; ARS, 1403 marec 28. Ortenburg.
- 29 MDC VII, št. 257 (str. 100); HHStA, 1307 marec 31. Gorica; HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40 (str. 141-143); FRA 35, št. 576 (str. 160); HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče; HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana; NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec; ARS HKA, 1340 september 9.; HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166); ARS, 1348 januar 21.; ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj; ARS W, 1357 april 22. Dunaj; ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana; ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica; ARS W, 1366 julij 20.; HHStA, 1369 maj 4.; ARS CE, 1377 marec 5. Dunaj; ARS, 1388 april 17.; HHStA, 1391 avgust 15. Gradec; ARS, 1403 marec 28. Ortenburg; GZM IV/8, GZM IV/26, GZM V/6, GZM V/24.
- 30 KOVAČ IV, str. 173; FRA 35, št. 447 (str. 16-17); MDC VII, št. 257 (str. 100); FRA 35, št. 494 (str. 69-71); FRA 35, št. 500 (str. 76-78); ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj.
- 31 HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana; ARS W, 1356 december 18.; HHStA, 1369 maj 4.; ARS W, 1370 maj 26.; ARS W, 1373 avgust 30. Celje; HKA, 1377 april 13.; GZL I/96.
- 32 NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec; ARS HKA, 1340 september 9.; HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; HHStA, 1354 februar 11. Kamnik; ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana; ARS W, 1358 maj 23.; ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica. Vsi opisani termini so praktično identični z onimi na Bavarskem (KOBLE, Schiedsgerichtswesen, 38-40).
- 33 Npr. kot. *gemain sprücheüt und freuntlich berichter* (poravnavnalec) (HHStA, 1388 januar 28.) ali *gemain spru'chlewt und frewntlich berichter* (ARS W, 1391 december 23.).

po dva,³⁵ včasih pa celo po štiri³⁶ ali pet.³⁷ Lahko pa so bile tri,³⁸ pet,³⁹ sedem⁴⁰ oseb za obe strani ali celo samo ena za obe.⁴¹ V tem primeru je šlo skoraj vedno za izjemno ugledno osebo (npr. škof, svobodni gospod, grof), ki je uživala zaupanje daleč naokrog, bodisi zaradi realne moči bodisi zaradi naslova in službe ali izrazite klientelne nadrejenosti eni ali obema sprtima stranema. V takem primeru je ugledna oseba lahko delovala kot razsojevalec in posrednik istočasno - taka je bila potem tudi notranja struktura razsojevalne listine.⁴² Pomembna oseba je lahko tudi pooblastila nekatere člane klientele, naj v njenem imenu razsodijo spor.⁴³ Vedno, kadar je iz besedila listine razvidno neparno število

34 Podobno kot na Bavarskem (KOBLENER, Schiedsgerichtswesen, 45).

35 KOVAČ IV, str. 173; NŠALJ G, 1296 januar 25. Dravograd; MDC VII, št. 257 (str. 100); FRA 35, št. 500 (str. 76-78); MDC IX, št. 476 (str. 146-147); ARS HKA, 1340 september 9.; ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; HHStA, 1354 februar 11. Kamnik; ARS W, 1356 december 18.; ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica; HHStA, 1369 maj 4.; ARS W, 1370 maj 26.; ARS CE, 1377 marec 5. Dunaj; HKA, 1377 april 13.; ARS CE, 1378 marec 25. Celje; GZM IV/8, GZM IV/26.

36 ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj.

37 MDC VIII, št. 324 (str. 100); HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; MDC IX, št. 260 (str. 74).

38 FRA 35, št. 494 (str. 69-71); HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166); ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana; ARS CE, 1366 december 10.; HHStA, 1391 avgust 15. Gradec; ARS W, 1391 december 23.; ARS, 1406 december 15.

39 ARS, 1388 april 17.

40 HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana; GZL I/96; GZM V/26.

41 MDC VII, št. 472 (str. 178); MDC VIII, št. 16 (str. 5), št. 109 (str. 41), št. 703 (str. 204); ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče; ARS CE, 1334 maj 3. Lihtenek; ARS, 1348 januar 21.; ARS W, 1357 april 22. Dunaj; ARS W, 1358 maj 23.; ARS W, 1370 junij 24. Dunaj.

42 ARS CE, 1334 maj 3. Lihtenek; GZM III/102; ARS, 1399 september 23. Radovljica; ARS, 1403 marec 28. Ortenburg.

43 Leta 1391 Ulrik Frey, Erhard Turner in Osterman iz Kamnika po naročilu

razsodnikov, se med njimi skriva "glavni razsodnik".⁴⁴ Torej je vsaka stran imela po enega, dva, tri, štiri ali pet svojih razsodnikov. Pritegnitev glavnega razsodnika (nadsodnika) ni bila nujna, je pa do nje prišlo, če se razsodniki niso mogli poenotiti in odločiti v normalnem roku in je grozilo paraliziranje procesa. Imenovali sta ga obe strani soglasno. Njegova razsodba je bila dokončna.⁴⁵ Zaželeno je bilo, da je bil glavni razsodnik sorodstveno ali klientelno nevtralen, vendar tega v praksi skoraj ni bilo mogoče doseči. Vedno pa so ga, tako kot druge razsodnike, razsodniki oz. obe sprti strani smeli zamenjati, če niti z njim ni bilo mogoče priti do poenotenja stališč.⁴⁶ Po številu razsodnikov sodeč, se je približno polovica znanih izvensodnih razsodb (brez poravnav) razrešila brez pritegnitve glavnega razsodnika.

Po čem se je ravnal izbor razsodnikov? Zanimivo je, da v nasprotju z nekaterimi drugimi deželami (npr. Bavarsko), kleriki v slovenskih deželah okoli leta 1300 niso bili več zanimivi kot razsodniki v čistih plemiških sporih.⁴⁷ Gotovo jih je veliko

grofov Hermana II. in Viljema Celjskega (ARS W, 1391 december 23.).

44 Termini: "Übermann" (KOVÁČ IV, str. 173; MDC VII, št. 257 (str. 100), št. 470 (str. 140); ARS HKA, 1340 september 9.; HKA, 1342 september 3.; ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj). "Obmann" (HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; ARS W, 1356 december 18.; HHStA, 1369 maj 4.). WEIGL, *Materialien*, 280-281; HAGENEDER, *Gerichtsbarkeit*, 208-210.

45 *ze einen obman nemen, ob sev sich nicht verainn mechten* (ARS W, 1343 maj 6. Stična); *schidleut ... di sich niht veraynen, noch berichten möchten* (ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj). Podobno v MDC VII, št. 257 (str. 100); HHStA, 1307 marec 31. Gorica; MDC VIII, št. 470 (str. 140); HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40 (str. 141-143); ARS W, 1356 december 18.; HHStA, 1369 maj 4. WEIGL, *Materialien*, 281; HAGENEDER, *Gerichtsbarkeit*, 210; HEINEMEYER, *Verträge*, 329; KOBLER, *Schiedsgerichtswesen*, 44-46.

46 *so schuelln wier ... schidleut mit gemainen rat ainen andern uberman nemen.* (HHStA, 1307 marec 31. Gorica). HEINEMEYER, *Verträge*, 330.

izhajalo izmed bližjih pa tudi ne (krvno) tesnih sorodnikov.⁴⁸ Včasih so jih gospodje izbrali izmed svoje ministerialitete in kasneje klientelnega viteštva⁴⁹ ter uradništva.⁵⁰ Možen je bil

47 KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 49-50.

48 Nekaj primerov: leta 1287 je bil eden od razsodnikov Konrada Galla sorodnik Scifrid z Gallenberga (KOVAČ IV, str. 173). Leta 1301 je bil razsodnik grofa Hermana Ortenburškega tast Henrik s Schaunberga (FRA 35, št. 447, str. 16-17). Leta 1308 je bil razsodnik grofa Friderika z Vovber oče Ulrik (MDC VII, št. 472, str. 178). Leta 1312 je razsojal spor Henrika s Hohenloheja svak grof Friderik z Vovber (MDC VIII, št. 109, str. 41). Leta 1313 je bil razsodnik Konrada iz Škofje Loke brat Wernher (FRA 35, št. 494, str. 69-71; št. 500, str. 76-78). Leta 1319 je bil razsodnik Almerika s Ptuja bratranec Herdegen (MDC VIII, št. 470, str. 140). Leta 1335 je bil Sweiker z Liemberga razsodnik bratov Jansa in Petra, grof Ulrik s Pfannberga pa od strica Herdeгна s Ptuja (HIISTA, 1335 junij 26. Ljubljana). Leta 1340 je bil razsodnik bratov Rudolfa in Jurija s Svibnega stric Herdeg s Ptuja (ARS HKA, 1340 september 9.). Isti je bil razsodnik bratov Viljema in Ulrika s Svibnega leta 1342 (HKA, 1342 september 3.). Leta 1343 je bila grof Friderik Celjski razsodnik zeta Otona in njegovega brata Friderika Ortenburškega (KOMATAR XVIII, št. 70, str. 163-166). Leta 1356 je bil Henrik s Planine razsodnik (nekrvni) sorodnici Kunigundi s Svibnega, Viljem z Viltuša pa bratranec Gotfridu z Maribora (ARS W, 1356 december 18.). Leta 1361 je bil razsodnik Viljema s Svibnega in grofov Hermana I. in Ulrika I. njun bratranec Henrik s Planine (ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica) itd.

49 Nekaj primerov: leta 1296 je bil razsodnik grofa Ulrika z Vovber ministerial Eberhard z Vrbovca (NŠALJ G, 1296 januar 25. Dravograd). Leta 1301 je bil razsodnik freisinškega škofa njegov vazal in (nominalno še) ministerial Konrad iz Škofje Loke (FRA 35, št. 447, str. 16-17). Leta 1304 je bil razsodnik vojvode Henrika Tirolskega njegov vitez Konrad Schrankbaum (MDC VII, št. 257, str. 100). Leta 1325 so bili razsodniki grofov Ortenburških vitezi Rajnher Šenk z Ostrovice, Ulrik s Silberberga, Markvard s Polhovega Gradca, Nikolaj iz Črnelega in Markvard s Poljan (IHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40, str. 141-143). Leta 1355 so bili razsodniki grofa Friderika I. Celjskega njegovi vitezi Rudolf z Žovneka, Diepold s Kacenštajna, Friderik Puc in Wernher z Obrarna (ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj) itd.

obratni izbor - pritegnitev gospoda kot razsodnika.⁵¹ Posebej privlačne so bile ugledne in močne osebnosti,⁵² še največkrat zaradi javne funkcije, ki so jo tedaj opravljale.⁵³ Vendar pa službe in uradi pri razsojevanju niso igrali bistvene vloge, pač pa so mu dajali večjo težo.⁵⁴ Zlasti cerkveni gospodje so na svoji strani v sporih s plemstvom pritegnili podrejene⁵⁵ in nadrejene⁵⁶ kleriške

50 Leta 1355 sta bila razsodnika salzburškega nadškofa lipniški vicedom Hans in nadškofov pisar, radstadtski župnik Hans (ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj) itd.

51 Dva primera: leta 1357 je razsojal za Hansa iz Bleda (ARS W, 1357 april 22. Dunaj) in Nikolaja s Kamna (ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana) tudi grof Oton Ortenburški (ARS W, 1357 julij 18/25. Ljubljana) skupaj s še nekaterimi svojimi vitezi.

52 Nekaj primerov: leta 1372 je grof Herman I. Celjski razsojal med nekimi celjskimi Židi (ARS CE, 1372 maj 14. Celje; ARS W, 1372 junij 6. Celje), leta 1373 med Gotfridom z Maribora in nekimi mariborskim Židom (ARS W, 1373 avgust 30. Celje; ARS W, 1373 avgust 30. Celje), leta 1379 med več Židi (ARS CE, 1379 marec 24. Gradec), leta 1382 pa med Hartnidom s Ptuja in slavonskim plemičom magistrom Akusom (ARS CE, 1382 junij 15. Ptuj) itd.

53 Nekaj primerov: koroški glavar Konrad z Aufensteina leta 1319 (MDC VIII, št. 470, str. 140). Štajerska komornika Oton in Rudolf z Liechtensteina in maršal Herdeg s Ptuja so razsojali leta 1331 (MDC IX, št. 476, str. 146-147). Ptujski je razsojal še leta 1334 (ARS CE, 1334 maj 3. Lihtenek). Avstrijski maršal Ulrik s Pfannberga, štajerski glavar Ulrik z Wallseeja in komornika brata Liechtensteinska so razsojali leta 1335 (IHHStA, 1335 junij 26. Ljubljana). Friderik Žovneški je razsojal leta 1339 (NŠALJ G, 1339 oktober 15. Žalec). Leta 1343 sta razsojala goriški grof Albreht IV. in kranjski glavar (ARS W, 1343 maj 6. Stična). Kranjski vicedom Seifrid s Šentpetra je bil razsodnik leta 1358 (ARS W, 1358 maj 23.) itd. HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 190-194; KOBLEK, Schiedsgerichtswesen, 52.

54 WEIGL, Materialien, 279.

55 Nekaj primerov: leta 1301 je bil razsodnik freisinškega škofa tudi freisinški stolni prošt Gerhard (FRA 35, št. 447, str. 16-17), leta 1313 pa sta bila to innichenski prošt in kanonik (FRA 35, št. 494, str. 69-71). Leta 1304 je za šentpavelskega opata razsojal tudi vuzeniški župnik Weriant (MDC VII, št.

osebe, navadno tiste s pomembnejšimi funkcijami in (najbrž) večjim pravnim (kanonskim) znanjem.⁵⁷ Rang razsojevalca in "njegove" udeležene strani je bil lahko izenačen.⁵⁸ Velikokrat so bili za razsodnike vzeti statusno podobni pripadniki istega interesnega, predvsem klientelnega okolja, največkrat iz istega geografskega območja, ki jih je združevalo prijateljstvo.⁵⁹ V celoti vzeto so pri imeli izboru razsodnikov vlogo podobni kriteriji kot pri izbiri prič in sopečatnikov (ugled, sorodstvo, poznavanje stvari).⁶⁰

Najmanj sporen kraj razsojevanja sta bila mesto ali trg, ki ni bil v posesti nobene od sprtih strani in je bil prikladen tudi za razso-

257, str. 100). Leta 1315 je za freisenškega škofa razsojal podkroški prošt magister Ditrik (FRA 35, št. 500, str. 76-78). Za klerike in laike kot razsodnike glede cerkvene posesti HAGENEDER, Gerichtsbarkeit, 200-206.

56 Dva primera: leta 1321 je bil salzburški nadškof razsodnik za lavantinskega škofa (MDC VIII, št. 565, str. 166). Leta 1304 je za šentpavelskega opata razsojal lavantinski škof (MDC VII, št. 257, str. 100).

57 KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 51-52.

58 Leta 1308 je za gornjegrajski samostan razsojal dobrloveški prošt Janez (MDC VII, št. 472, str. 178).

59 Nekaj primerov: Rudolf z Devina in Matevž s Coloreta za Ulrika z Rihenberka ter Konrad z Gradenika in Ortolf z Mengša za Henrika Gralanta leta 1307 (HHStA, 1307 marec 31. Gorica). Oton s Sichersteina, Oton z Jeterbenka, Viljem z Novega Gradu in Alber s Hmeljnika za Turjaške leta 1325 (HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40, str. 141-143). Greif, Wulfing in Fric s Čreteža za Turjaške leta 1329 (MDC IX, št. 260, str. 74). Majnhard s Kellerberga, Friderik s Čušperka, Fric Ainvalt, Jakob Cepel (z Gutenberga) za Kamenskega in Seničenske leta 1357 (ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana). Friderik z Wallseeja, Friderik iz Lipnice, Henrik s Planine in Hans s Kunšperka za Celjske in Svibenskega leta 1361 (ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica). Rudolf z Wallseeja, Oton s Stubenberga, Haug z Devina in Oton z Ehrenfelsa za Ptujске leta 1377 (HKA, 1377 april 13.). Rutlib s Kozjaka, Ulrik s Frajštajna, Nikolaj z Mengša, Peter s Čreteža in Henrik Mindorfer za sprte Čreteške leta 1388 (ARS, 1388 april 17.) itd.

60 WEIGL, Materialien, 281-282 (s primeri, ki so v sozvočju z našimi).

jevalce. Z drugimi besedami - mesto z vsem bivalnim udobjem, ki je bilo najlažje dostopno vsem udeleženiim, ni pa nikomur dajalo prednosti. Na Kranjskem sta bili to mesti Kamnik in Ljubljana,⁶¹ na Štajerskem Gradec in Maribor,⁶² možnosti pa so se ponujale tudi na Dunaju.⁶³ Večinoma pa so bila izbrana deželnoknežja mesta. Večkrat je bila izbira kraja pogojena z osebno zvezo do ene od sprtih strani ali (večine ali najpomembnejših) razsojevalcev. Kraj je bil lahko celo sedež urada ene od strani⁶⁴ ali kar glavni sedež ene od strani.⁶⁵ Včasih je bil odločilen uradniški kraj ene od strani,⁶⁶ njenih razsodnikov⁶⁷ ali pa sedež slednjih.⁶⁸ Kot manj udoben in najbrž nesprejemljiv je bil grad - sedež ali posest ene od strani. Zato so se (sicer redko) odvijala razsojevanja le na gradovih, ki so bili posest enega

-
- 61 Kamnik (KOVAČ IV, str. 173; HHSa, 1354 februar 11. Kamnik), Ljubljana (HHSa, 1335 junij 26. Ljubljana).
- 62 Dravograd (NŠALj G, 1296 januar 25. Dravograd), Gradec (MDC VII, št. 547 str. 204, MDC VIII, št. 109, str. 41; FRA 35, št. 576, str. 160; ARS CE, 1379 marec 24. Gradec), Maribor (GZM IV/26, GZM V/6).
- 63 Dunaj (ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; ARS W, 1357 april 22. Dunaj).
- 64 Škofja Loka - freisinški škof (FRA 35, št. 447, str. 16-17; št. 494, str. 69-71; št. 694, str. 286), Slovenj Gradec - tirolski grofje (MDC VII, št. 257, str. 100), Unec - goriški grofje (MDC VIII, št. 324, str. 100), Braslovče - Žovneški (ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče), Žalec - Žovneški (NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec), Ptuj - salzburški nadškof (ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj), Pliberk - grofje Vovbrški (MDC VII, št. 472, str. 178), Slovenska Bistrica - Wallsee (ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica).
- 65 Ljubljana - sodnik Nikolaj Mlaker (GZL I/96), Maribor - Mariborski (GZM III/102, GZM IV/8).
- 66 Ljubljana - glavar Ortenburški (HHSa, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40 (str. 141-143); KOMATAR XVIII, št. 41 (str. 143); ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana), Gradec - glavar Wallseejevec (ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče) in glavar Liechtensteinec (HHSa, 1391 avgust 15. Gradec).
- 67 Gorica - Devinski, Coloretski, (HHSa, 1307 marec 31. Gorica).
- 68 Celje - Celjski (ARS W, 1372 junij 6. Celje; ARS W, 1373 avgust 30. Celje).

(navadno najuglednejšega) razsojevalca.⁶⁹ Le kleriki kot razsodniki ali kot ena (obe) od sprtih strani so se sestajali v samostanih.⁷⁰ V razsojanju med in s posvetnimi osebami je bil prav tako neobičajen samostan.⁷¹ Izbor mesta ali trga kot prevladujočega kraja razsojevanja je logičen. V interesu razsodbe in obeh strani je bila "javnost izreka", ki je širila krog prič, naštetih v listini, in jim dajala večjo težo.⁷²

Kakšne so bile priprave in potek razsojevanja? Pogosto so se sprte strani vnaprej pisno obvezale sprejeti in spoštovati bodočo razsodbo in določile vse elemente razsojevanja (t.i. razsojevalna pogodba).⁷³ Pogoj je bilo načelno "premirje", ki je omogočilo delo razsodnikov. Premirje so včasih omogočili šele posamezniki, npr. iz vrst klientele sprtih, ki naj bi skrbeli za mirno delo razsodnikov.⁷⁴ Večina poravnalnih in razsojevalnih listin vsebuje narativni uvod, v katerem je označen sam akt - "priti pred sodnike" ("hinter die Schiedsrichter gehen" ipd.).⁷⁵ Najpomembnejša elementa pogodbe oz. naznanila sta bila pisna izvolitev in potrditev razsodnikov, bodisi v ločenih bodisi v skupaj izdanih listinah.⁷⁶ Ustno (?) imenovanje razsodnikov je

69 Podčetrtak - krški škof (MDC VIII, št. 16, str. 5), Lihtenek - Ptujski (ARS CE, 1334 maj 3. Lihtenek).

70 Vetrinj (MDC VIII, št. 470, str. 140). KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 78.

71 Stična (ARS W, 1343 maj 6. Stična).

72 KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 74.

73 IBIDEM, 22 sl.

74 MDC VIII, št. 324 (str. 100).

75 KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 23.

76 NŠALj G, 1296 januar 25. Dravograd; MDC VII, št. 257 (str. 100); MDC VIII, št. 470 (str. 140); HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40 (str. 141-143); MDC IX, št. 260 (str. 74); ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče; ARS CE, 1368 januar 24. Celje; HHStA, 1369 maj 4., ARS CE, 1372 maj 14. Celje; ARS W, 1373 avgust 30. Celje; HKA, 1377 april 13.; ARS CE, 1378 marec 25. Celje; ARS CE, 1379 marec 24. Gradec; ARS CE, 1382 junij 15. Ptuj; GZM IV/26.

vsaka stran dobro pretehtala in jim šele zatem dala polnomočje, le izjemoma tudi pisno.⁷⁷ Med zadnjim soglasjem o razsodnikih in razsodbo tako ni minil niti en dan,⁷⁸ lahko pa je do konstituiranja razsodišča minilo skoraj mesec dni.⁷⁹ S potrditvijo pogodbe sta obe strani razsodnikoma “predali polno moč v razsojevanju”.⁸⁰ Tu pa tam je takšna listina predvidela sodni termin, recimo nekaj dni do največ dva do tri mesece, navadno pa so se o roku domenili razsodniki sami. Če svojega dela niso opravili v roku, so jih lahko zamenjali.⁸¹ Razsodniki (z glavnim razsodnikom) so razsojevali soglasno, z enotnim mnenjem oz. z “zedinjenjem”. Le s soglasno sprejeto razsodbo sta se obe stranki sploh strinjali.⁸² Pri odločanju so se ponekod posluževali inkvizicijskega postopka in drugih, v pravi sodni obravnavi običajnih postopkov, ki so razsodbo zaradi potrebe po zaslišanju številnih prič in pregledu starih listin kot dokaznega materiala ne le zavlekli, marveč so jo v skoraj vseh bistvenih elementih

77 MDC IX, št. 260 (str. 74); ARS CE, 1378 marec 25. Celje.

78 ARS CE, 1372 maj 14. Celje in ARS W, 1372 junij 6. Celje.

79 ARS W, 1373 avgust 30. Celje in ARS W, 1373 avgust 30. Celje.

80 Npr. *und uns vollen gewalt geben haben ze sprechen* (ARS W, 1372 junij 6. Celje).

81 Leta 1304 od 26. novembra do pusta - 11. februarja (MDC VII, št. 257, str. 100). Leta 1319 od 29. marca do Velike noči - 8. aprila (MDC VIII, št. 470, str. 140). Leta 1325 od 17. do 29. decembra (HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40, str. 141-143). Leta 1343 od 18. junija so 29. septembra (KOMATAR XVIII, št. 70, str. 163-166). Leta 1369 od 4. maja do okoli 10. junija (HHStA, 1369 maj 4.). Leta 1379 od 24. marca do 24. junija (ARS CE, 1379 marec 24. Gradec). HEINEMEYER, *Verträge*, 331; KOBLER, *Schiedsgerichtswesen*, 76.

82 *schiedten daz mit einem gemainem rat* (KOVÁČ IV, str. 173). *mit gemainem rat veraint habn dez spruchs* (MDC VII, št. 257, str. 100). *geschaiden mit gemainem rat* (FRA 35, št. 494, str. 69-71). *veraintlich gesprochen* (ARS W, 1343 maj 6. Stična). *veraintlech gesprochen haben* (ARS, 1388 april 17.). *Sprechen wir veraintlich* (ARS W, 1391 december 23.). HEINEMEYER, *Verträge*, 328-329.

izenačili s sodbo na uradni instanci.⁸³ Pri razsojevanju so se (redko) oprli na (v listinah) navedene svetovalce, predvsem cerkvene odličnike.⁸⁴

Za zavarovanje obeh strani pred nesposobnostjo razsodnikov je bilo predvideno več varovalnih klavzul:⁸⁵ 1) zavlačevanje je imelo za posledico prisilno bivališče za razsodnike in glavnega razsodnika, vse dokler ne bi izrekli razsodbe ali pa celo zamenjavo vseh;⁸⁶ 2) določen je bil nov narok;⁸⁷ 3) izrečena razsodba je bila lahko le začasna - če ena od strani ne bi soglašala, bi prišlo do nove v predvidenem roku, z novimi ali starimi razsodniki, z določenim krajem, zagotovljeno varnostjo itd;⁸⁸ 4) če bi razsodniki pozabili na dodatno zadevo, bi morali razsoditi o njej isti razsodniki v predpisanem roku.⁸⁹

Istočasno sta se ena proti drugi zavarovali tudi obe sprti strani: 1) razsodba je bila zelo detajlirana, še posebej, če je v listini zapisana razsodba zadevala več različnih sporov;⁹⁰ 2) prisilno

83 Zaslisanje okoliških prebivalcev o posesti (MDC VIII, št. 565, str. 166).

84 Leta 1315 so se npr. razsodniki v sporu med freisinškim škofom in Rudolfom s Svibnega odločili *mit rat vnsers herren des ersamen erzbischof Wich. von Salzburch vnd vnsrer herren bischof Hainr. von Gruk (!) vnd bischof Fridr. von Sekawe* (FRA 35, št. 500, str. 76-78).

85 Podobne in še nekatere, cerkvenim razmeram specifične varovalne mehanizme, pozna tudi HAGENEDER, *Gerichtsbarkeit*, 230-245.

86 MDC VII, št. 257 (str. 100); ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; HHStA, 1369 maj 4. KOBLER, *Schiedsgerichtswesen*, 64-65.

87 ARS CE, 1379 marec 24. Gradec.

88 HHStA, 1307 marec 31. Gorica; HHStA, 1325 december 17. Ljubljana in KOMATAR XVIII, št. 40 (str. 141-143).

89 KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166).

90 Npr. KOVAČ IV, str. 173; HHStA, 1307 marec 31. Gorica; FRA 35, št. 494 (str. 69-71); HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana; NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec; HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166); ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; HHStA, 1354 februar 11. Kamnik; ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj; ARS W, 1357 april 22. Dunaj; ARS CE, 1361

bivališče je bilo predvideno za eno stran oz. njene podrejene ljudi, če se ne bi držala rzsodbe;⁹¹ 3) kršiteljve pravice iz rzsodbe bi zapadle na račun druge strani;⁹² 4) kršitelj bi padel pod posvetno izobčenje (Acht);⁹³ 5) obe strani sta jamčili izvajanje rzsodbe s svojim premoženjem;⁹⁴ 6) kršitelj bi moral plačati kazen deželnemu knezu⁹⁵ ali rzsodnikom.⁹⁶ 7) rzsodbo so morali spoštovati tudi sorodniki ene od strani, če je ta ne bi;⁹⁷ 8) rzsodniki so predvideli kot naslednjo (edino še možno) sodno instanco deželnega kneza⁹⁸ oz. deželno pravo;⁹⁹ 9) stranka je dopustila možnost, da bi jo k spoštovanju rzsodbe prisilil tudi deželni glavar.¹⁰⁰

Priznavanje rzsodbe se je delilo na dva akta. Najprej se je priseglo v različnih oblikah, največkrat kot spoštovanje rzsodbe "pri svoji zvestobi" (Treue),¹⁰¹ ali "pri svoji zvestobi namesto

april 9. Slovenska Bistrica; ARS W, 1370 avgust 24.; ARS W, 1372 junij 6. Celje; ARS, 1388 april 17.; GZL I/96; GZM V/24.

91 IHHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen. KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 101-102.

92 IHHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec; HKA, 1377 april 13.; ARS CE, 1379 marec 24. Gradec; ARS CE, 1382 junij 15. Ptuj; IHHStA, 1388 januar 28.; GZL I/96; GZM IV/8, GZM V/6.

93 GZM IV/26.

94 ARS CE, 1368 januar 24. Celje.

95 IKA, 1377 april 13.

96 GZL I/96. Denarna kazen tudi pri KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 101-102.

97 IHHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen.

98 IKA, 1342 september 3.; ARS W, 1366 julij 20.

99 Npr.: *Mochten si (rzsodniki) dez nicht getuen (rzsoditi) so scholden si ain landes recht sprechen* (ARS W, 1356 december 18).

100 ARS W, 1370 avgust 24.; ARS, 1388 april 17.

101 FRA 35, št. 500 (str. 76-78); IHHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče; NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec; ARS HKA, 1340 september 9.; HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166); IHHStA, 1354 februar 11. Kamnik;

prisege” (Treue an Eides stat),¹⁰² “pri židovski zvestobi namesto prisege”;¹⁰³ mnogo manjkrat pa se je prisegalo s “prisego” (Eid),¹⁰⁴ “zvestobo in prisego” (Treue und Eid),¹⁰⁵ “pri božji milosti” (hulden),¹⁰⁶ “pri pobožnem pravu” (fromme Recht)¹⁰⁷ in “pri svetnikih” (Heiligen). Prisega Viljema s Svibnega je bila še posebej nazorna: *als ich auch des offenleich zu den heiligen gesworn hab mit aufgerekten vingern ainen gelerten aid*.¹⁰⁸ Npopularnost priseganja ni presenetljiva.¹⁰⁹ Končno je Cerkev v osnovni obliki ni odobraval. Plemstvo, pa tudi druge družbene skupine so dajali

ARS W, 1356 december 18.; ARS W, 1357 julij 18/25. Ljubljana; ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica; ARS CE, 1366 december 10.; HHStA, 1369 maj 4.; ARS W, 1370 avgust 24.; ARS CE, 1372 maj 14. Celje; ARS W, 1373 avgust 30. Celje; HKA, 1377 april 13.; HHStA, 1391 avgust 15. Gradec, GZM V/24.

102 FRA 35, št. 500 (str. 76-78); HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče; NŠALj G, 1339 oktober 15. Zalec; ARS HKA, 1340 september 9.; HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; HHStA, 1354 februar 11. Kamnik; ARS W, 1356 december 18.; ARS W, 1357 julij 18/25. Ljubljana; ARS CE, 1366 december 10.; HHStA, 1368 januar 31.; ARS W, 1370 maj 26.; ARS CE, 1372 maj 14. Celje; HKA, 1377 april 13.; ARS W, 1378 maj 4. Gradec; ARS, 1388 april 17.; ARS W, 1391 december 23.; ARS, 1403 marec 28. Ortenburg; ARS, 1406 december 15.; GZM III/102, GZM IV/26, GZM IV/100.

103 ARS W, 1373 avgust 30. Celje; ARS CE, 1378 marec 25. Celje.

104 ARS HKA, 1340 september 9.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; ARS W, 1356 december 18.; GZM IV/8, GZM V/6.

105 GZM II/74.

106 ARS W, 1356 december 18.

107 ARS W, 1356 december 18.

108 FRA 35, št. 467 (str. 40-41). Za Viljema s Svibnega HKA, 1396 november 7. Škofja Loka.

109 Kobler pri ločevanju “fides” in prisege pravi, da je bila “zvestoba” podana v 13. stoletju predvsem tedaj, ko je bila vsaj ena od strani klerik, saj le-temu ni bilo potrebno prisegati. Kasneje naj bi tudi kleriki prevzeli laiški način (Schiedsgerichtswesen, 98-99). V naših virih priseganje pri zvestobi nastopa pri vseh stanovih, tudi brez kakršnekoli kleriške udeležbe.

velik pomen zvestobi in časti, ki je bila zaščitni znak posebnega ideološkega in pravnega položaja. Plemič je imel čast, ki je bila v družbi samoumevna. Toda nesvobodni član srednjeveške skupnosti že po svojem položaju ni imel "časti", ki bi bila enakovredna plemiški. Zato je razumljivo, da se je plemstvo izogibalo priseganju, ki je avtomatično vsebovalo sankcijo za morebitno kršitev, če ni bilo ravno nujno ali pa je šlo za isti družbeni krog, ki je slovesno prisegal, npr. kralju. Namesto priseganja se je raje sklicevalo na svojo zvestobo in čast, čeprav so se izrekovalci te formule zavedali, da ne gre za enak (pravni) akt, marveč za nadomestek. Od priseganja, kot oblike obljube pred Bogom, gre ločiti priseganje v različnih oblikah v dokazilnem postopku, kjer je bila prisega obvezen način dokazovanja oz. "očiščevanja".¹¹⁰ Listina o razsodbi¹¹¹ je bila nepogrešljiva in nujna. Le z njo je bilo kasneje mogoče uveljavljati pravice proti dedičem nasprotni strani in bivšemu nasprotniku.¹¹² Listino so izdali razsodniki,¹¹³ redkeje skupaj z drugimi prisotnimi,¹¹⁴ ali pa je listino izstavil glavni razsodnik.¹¹⁵ Razsodniška izstavitev je sledila v večini

110 VILFAN, *Pravna zgodovina*, 272-273.

111 Termina sta bila dva: "Schiedbrief" (ARS CE, 1361 november 11.) in prevladujoči "Spruchbrief" (ARS W, 1373 avgust 30. Celje; HHStA, 1388 januar 28.; ARS, 1388 april 17.; HHStA, 1391 avgust 15. Gradec).

112 HEINEMEYER, *Verträge*, 337.

113 HHStA, 1307 marec 31. Gorica; MDC VII, št. 547 (str. 204); MDC VIII, št. 16 (str. 5); FRA 35, št. 500 (str. 76-78); MDC IX, št. 476 (str. 146-147); ARS CE, 1334 maj 3. Lihtenek; HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana; NŠALJ G, 1339 oktober 15. Žalec; ARS W, 1343 maj 6. Stična; ARS W, 1358 maj 23.; ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica; ARS W, 1366 julij 20.; ARS W, 1372 junij 6. Celje; ARS W, 1373 avgust 30. Celje; ARS CE, 1377 marec 5. Dunaj; ARS, 1388 april 17.; GZL I/96; HHStA, 1391 avgust 15. Gradec; ARS W, 1391 december 23.; ARS, 1403 marec 28. Ortenburg; GZM IV/8, GZM V/6, GZM V/26.

114 KOVAČ IV, str. 173.

115 ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj. Naštete možnosti izstavitve pozna tudi KOBLER, *Schiedsgerichtswesen*, 89.

primerov približno izenačeni rzsodbi, ko nobena od sprtih strani ni zmagala. Ker sta se obe imeli za zmagovalki, najbrž nista želeli izmenjati lastnih (potrditvenih) listin, marveč so to zanj storili rzsodniki. Listino je največkrat izdala poražena stran in je imela za zmagovalca formo reverza.¹¹⁶ Bistvo je bilo v tem, da je dajal poraženec pravno varnost zmagovalni strani, ji garantiral izvajanje rzsodbe in se formalno odpovedal vsem prejšnjim zahtevam. Manj pogosto je listino izstavil zmagovalca,¹¹⁷ saj poražencu zapisana rzsodba o tem, da npr. nima nobenih pravic do neke posesti, ne bi koristila pred nobeno institucijo. Izjemna je bila tudi skupna izstavitev listine o rzsodbi obeh strani skupaj.¹¹⁸ Vmesna oblika med rzsodniško in strankino izstavitvijo je bila skupna izstavitev vseh udeležencev v rzsodbi. V tem primeru je listino izstavila ena ali obe strani, intitulacija v prvi osebi je odgovarjala izstavitelju, vendar pa so dispozicijo, torej opis same rzsodbe, začenjali rzsodniki v prvi osebi.¹¹⁹ Redkejša je bila obratna pot.¹²⁰ Če sta torej obe strani (skupaj z rzsodniki) izstavili listino, je ta lahko že pomenila obliko poravnave (več o tem v nadaljevanju).¹²¹

116 MDC VIII, št. 109 (str. 41); FRA 35, št. 494 (str. 69-71); MDC VIII, št. 470 (str. 140); FRA 35, št. 576 (str. 160); ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče; ARS HKA, 1340 september 9.; HKA, 1342 september 3.; ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj; ARS W, 1357 april 22. Dunaj; GZM III/102. WEIGL. Materialien, 278, 285.

117 KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166); FRA 35, št. 694 (str. 286); ARS, 1348 januar 21.; ARS W, 1370 avgust 24. Weigl ugotavlja ravno obratni običaj - da so večinoma izstavljali zmagovalci (Materialien, 281).

118 ARS W, 1356 december 18.

119 HKA, 1342 september 3.; HHStA, 1354 februar 11. Kamnik; ARS W, 1356 december 18.; ARS W, 1357 april 22. Dunaj; ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana; ARS W, 1370 maj 26.; ARS CE, 1378 marec 25. Celje.

120 ARS W, 1343 maj 6. Stična.

121 HHStA, 1354 februar 11. Kamnik.

Drugi element ratifikacije (za prvega gl. predpredzadnji odstavek), je bila overovitev listine.¹²² Izbor oseb, ki so pečatile, ni bil nenavaden. Največkrat so (so)pečatili rzsodniki, ne glede, ali so sami izstavili razsojevalno listino ali ne.¹²³ To je razumljivo, saj je rzsodba, ki je predvidevala udeležbo tretjih oseb (rzsodnikov) v postopku, dobila pomen le, če je bila overovljena tudi z njihovimi pečati. Nasprotno pa pečatenje sprtih strani niti ni bilo potrebno, razen v listinah, ki so jih izdali sami, saj so z njimi nasprotni strani jamčili spoštovanje rzsodbe.¹²⁴ Poleg obeh glavnih skupin (so)pečatnikov so tu pa tam pečatili tudi neuradni svetovalci rzsodnikov.¹²⁵ Med pričami so bile še osebe, ki pri rzsodbi niso imele neposredne vloge.

Rzsodbe niso izpričevale le udeležene osebe, marveč tudi nekatere druge. Njihovo dejanje je bilo v funkciji potrditve in

122 O dvodelnosti ratifikacije HEINEMEYER, Verträge, 338-339.

123 FRA 35, št. 494 (str. 69-71), št. 500 (str. 76-78); HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; ARS CE, 1334 maj 3. Lihtenek; HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana; NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec; ARS HKA, 1340 september 9.; HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166); ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; HHStA, 1354 februar 11. Kamnik; ARS W, 1357 april 22. Dunaj; ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana; ARS W, 1358 maj 23.; ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica; ARS W, 1366 julij 20.; ARS CE, 1366 december 10.; ARS W, 1370 maj 26.; ARS W, 1372 junij 6. Celje; ARS W, 1373 avgust 30. Celje; ARS CE, 1377 marec 5. Dunaj; ARS, 1388 april 17.; GZL I/96; HHStA, 1391 avgust 15. Gradec; GZM IV/26, GZM V/6, GZM V/24.

124 FRA 35, št. 494 (str. 69-71); MDC VIII, št. 565 (str. 166); ARS CE, 1332 januar 25. Braslovče; ARS CE, 1334 maj 3. Lihtenek; NŠALj G, 1339 oktober 15. Žalec; ARS HKA, 1340 september 9.; HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1343 maj 6. Stična; KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166); ARS, 1348 januar 21.; ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; HHStA, 1354 februar 11. Kamnik; ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj; ARS W, 1356 december 18.; ARS W, 1357 april 22. Dunaj; ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana; ARS, 1388 april 17.; GZM III/102, GZM IV/8, GZM IV/26.

125 FRA 35, št. 500 (str. 76-78); ARS W, 1356 december 18.

širše naznanitve rzsodbe. To so bili ugledni plemiči, ne nujno najvišjega socialnega statusa, ki so naznanilno listino izstavili najbrž na prošnjo ene od strani. Med njimi so bili lahko tudi sami rzsodniki.¹²⁶ Kot najuglednejši naznanilci so nastopali deželni knez,¹²⁷ uradniki ene od sprtih strani¹²⁸ ali celo “najuglednejši in najstarejši (plemiči) v deželi”: leta 1355 je naznanjal rzsodbo Jurij Legspan s Polhovega Gradca, ki je *der eltisten ayner wer in dem lant*, poleg njega pa sta bila pritegnjena še *erber ric(h)ter her Herman von Pilichgrecz und her Friczl von Chestenpach, dy auch dy erbern und dy eltisten dy weil warn in dem land*.¹²⁹ Naznanitelj pa je bil seveda lahko tudi gospod viteza, ki je bil udeležen v sporu.¹³⁰

Rzsodbi je včasih sledila dodatna poravnava, ki je bila v tem primeru pomožni element zavarovanja rzsodbe, ki poraženi stranki morebiti ni ustrezala. Šele poravnava je dosegla soglasje obeh strani za uresničenje rzsodbe. Kaj je bilo z rzsodbami, ki jim ni sledila poravnava, ni jasno. Morda je bila poravnava ustna, morda so poravalne listine izgubljene ali niti niso bile potrebne, lahko pa je bil prepad med obema strankama še vedno tako velik, da se rzsodba sploh ni mogla realizirati, čeprav so imele nekatere listine o rzsodbi določilo, da “sta obe strani odslej prijatelj”.¹³¹

126 KOVAČ IV, str. 173. WEIGL, *Materialien*, 283.

127 Vojvoda Friderik Habsburški leta 1313 rzsodbo spora med samostanom v Št. Pavlu in Henrikom s Hohenloheja (MDC VIII, št. 143, str. 51). Vojvodi Albreht II. in Oton Habsburška leta 1333 rzsodbo med istima stranema (MDC IX, št. 598, str. 180). HAGENER, *Gerichtsbarkeit*, 188-189.

128 Leta 1329 trije gradiščani krške nadškofije v Straßburgu na Koroškem rzsodbo med Henrikom s Planine in krškim škofom (MDC IX, št. 245, str. 70).

129 HHStA, 1355 maj 26.

130 Leta 1399 je grof Friderik Ortenburški naznanjal rzsodbo med Albrehtom s Kozjaka in Viljemom Lambergerjem, ki je bil njegov vitez (ARS, 1399 september 23. Radovljica).

131 FRA 35, št. 500 (str. 76-78); HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana; NŠALj G,

Pri subsidiarnem sojenju je bila razsodba le delno, poravnava pa še bistveno manj zavezujoča. Zato ni čudno, če so se isti spori med dvema rodbinama (npr. med Ortenburžani in Turjaškimi na Notranjskem) vlekli skozi več generacij, kljub občasnim svečanim razsodbam in poravnavam, zaklinjanju na večni mir itd. Spor je za hip prekinila smrt enega od udeležencev, a ga je takoj spet razpihnil dedič.¹³²

Poravnalno (priznavalno) listino je največkrat izdal poraženec,¹³³ pogosto tudi obe strani skupaj¹³⁴ ali posebej, vendar na isti dan,¹³⁵ le izjemoma pa zmagovalec,¹³⁶ največkrat po nasvetu sorodnikov¹³⁷ ali svojih vitezov.¹³⁸ Listina o poravnavi po razsodbi se je ločila od one o razsodbi le po tem, da večinoma ni natančneje ponavljala razsodbe, čeprav je bilo tudi to mogoče.¹³⁹ Tudi pri pečatenju je bilo nekaj razlik, saj so razsodniki sicer

1339 oktober 15. Žalec; ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj; ARS CE, 1361 april 9. Slovenska Bistrica; GZM IV/26. KOBLER, Schiedsgerichtswesen, 86.

132 WEIGL, Materialien, 285.

133 FRA 35, št. 494 (str. 69-71); ARS HKA, 1340 september 9.; MDC VIII, št. 109 (str. 41), št. 324 (str. 100), št. 470 (str. 140), št. 703 (str. 204); ARS W, 1350 oktober 27.; HHStA, 1368 januar 31.; ARS W, 1378 maj 4. Gradec.

134 HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1356 december 18.; ARS W, 1357 julij 18/25. Ljubljana; ARS W, 1370 maj 26.

135 HHStA, 1325 december 17. Ljubljana in KOMATAR XVIII, št. 40 (str. 141-143) (Turjak : Ortenburg). IIIStA, 1330 marec 6. Feldkirchen in MDC IX, št. 328 (str. 93-94) (Liemberg : Ortenburg).

136 MDC VII, št. 472 (str. 178); KOMATAR XVIII, št. 70 (str. 163-166).

137 *nach unserr vrewnt rat* - Turjaški leta 1325 (HHStA, 1325 december 17. Ljubljana); Enako Svibenski in Liemberški leta 1342 (HKA, 1342 september 3.).

138 Ortenburžani leta 1325 (KOMATAR XVIII, št. 40, str. 141-143).

139 Npr. FRA 35, št. 494 (str. 69-71); HHStA, 1325 december 17. Ljubljana ter KOMATAR XVIII, št. 40 (str. 141-143) in št. 41 (str. 143); HKA, 1342 september 3.; ARS W, 1356 december 18.

pogosto sopečatili,¹⁴⁰ a ne vedno. To je bila posledica tega, ker je poravnava včasih za razsodbo kasnila nekaj dni, tako da (vsi) razsodniki niti niso več bili prisotni.¹⁴¹

Prijateljska poravnava je bila manj toga različica razsodbe. Ni se nujno opirala na deželno pravo, njen izrek prav tako ni bil navezan na izvoljene razsodnike. V osnovi sta bila možna dva podtipa. Po prvem sta se sprti strani poravnali brez pomoči posrednikov (poravnalcev), po drugem pa šele po njihovem nasvetu in posredovanju. Poravnava ni zahtevala obsežnejšega preiskovalnega postopka, marveč je bila zelo podobna prijateljski razpravi, ki ji je ob morebitnem uspehu sledila naznanilna listina. Zato so se je posluževali predvsem v civilnem pravu, manj v fevdnem, nič pa v kazenskem, saj v kompliciranih in težkih sporih ni bilo verjeti, da bi bil takšen kompromis mogoč. Ni presenetljivo, da je bilo največ poravnavanja med plemstvom v sorodniških sporih glede poročnih prejemkov in zapuščin, dolgov, posesti nasploh, s klerom pa predvsem glede manjše posesti, ki je bila že prej (testamentarno) namenjena zadušnim opravilom. Vsaka uspešna poravnava je bila kompromis, v katerem ni bilo izrazito "poražene stranke". Tudi tisti, ki je izgubil pravico, je za odpoved skoraj vedno prejel neko odškodnino, zmagovalec pa je moral nekoliko popustiti. V izdatnejši uporabi kompromisa se je skrivala ena od bistvenih razlik z razsodbo.

Značaj prijateljske poravnave so najlepše odslikavali dispozitivni

140 Npr. FRA 35, št. 494 (str. 69-71); HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; ARS HKA, 1340 september 9.; ARS W, 1357 julij 18./25. Ljubljana; HHStA, 1368 januar 31.; ARS W, 1370 maj 26.

141 Leta 1325 so se Ortenburžani dokončno poravnali s Turjačani šele osmi dan po razsodbi (HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40, str. 141-143; št. 41, str. 143). Leta 1330 sta se Peter z Liemberga in grof Majnhard Ortenburški poravnala dan po razsodbi (HHStA, 1330 marec 6. Feldkirchen; MDC IX, št. 328, str. 93-94).

glagoli, ki so se večinoma uporabljali s pridevnikom “prijateljsko” in so bili v pretekliku. Največkrat je bila uporabljena beseda “poravnati” (verrichten)¹⁴² v kombinacijah kot “zasedati in poravnati” (vertaidingen und verrichten),¹⁴³ “zasedati, ravnati in poravnati” (vertaidingen, ebnen und verrichten),¹⁴⁴ “zediniti in poravnati”.¹⁴⁵ Zelo redki so bili glagoli (tudi v kombinacijah) “spremljati (do poravnave) in pomiriti” (geleiten und versöhnen),¹⁴⁶ “ravnati” (ebnen),¹⁴⁷ “poravnati” (ver/

142 NŠALj G, 1293. Gornji Grad; FRA 35, št. 444 (str. 13-15); ARS W, 1311 avgust 24. Gornji Grad; GZM IV/5; FRA 35, št. 499 (str. 75-76); ARS, 1315 januar 21.; IHHStA, 1316 avgust 18. Ljubljana; ARS, 1322 september 29. Kostanjevica; ARS W, 1324 oktober 19. Štatenberk; IHHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40 (str. 141-143); FRA 35, št. 569 (str. 154-155); ARS W, 1328 marec 17.; GZL I/43; IHHStA, 1337 november 28. Kamnik; ARS W, 1346 maj 24. Kostanjevica; ARS W, 1348 marec 12.; ARS W, 1350 december 10.; ARS W, 1352 december 13.; ARS, 1355 april 22.; ARS W, 1359 januar 13. Dragatuš; ARS W, 1359 marec 25.; ARS W, 1361 april 2.; ARS CE, 1363 september 18. Slovenj Gradec; ARS CE, 1363 september 20.; ARS, 1364 junij 24.; ARS HKA, 1365 november 11. Slovenske Konjice; ARS W, 1367 julij 30. Celje; ARS W, 1367 oktober 31. Celje; ARS W, 1370 november 28. Ptuj; ARS W, 1373 avgust 26.; ARS W, 1375 februar 9.; ARS W, 1376 september 1.; KOMATAR XIX, št. 210 (str. 110-112); ARS W, 1379 maj 12.; GZL I/86; ARS W, 1379 december 22.; ARS CE, 1382 november 19. Ptuj; ARS, 1382 december 21.; ARS, 1383 januar 11.; ARS CE, 1386 julij 29. Celje; ARS W, 1392 februar 4.; ARS W, 1393 junij 25.; ARS CE, 1394 september 16. Celje.

143 ARS CE, 1362 december 20.; ARS W, 1375 februar 9.

144 FRA 35, št. 496 (str. 73-74), št. 529 (str. 106-108), št. 530 (str. 108-109). Vse tri listine so freisinške provenience!

145 ARS CE, 1376 april 23. Maribor; ARS W, 1380 maj 16.; GZL I/93; ARS W, 1386 marec 20.; ARS W, 1392 junij 19.; ARS W, 1393 oktober 27.; ARS CE, 1394 september 16. Celje; ARS, 1399 junij 24.; ARS, 1399 september 23. Radovljica; ARS, 1407 maj 21.

146 FRA 31, št. 402 (str. 438).

147 GZM II/74.

geschlichen),¹⁴⁸ “dogovoriti se” (überein sein),¹⁴⁹ “vse spore opustiti” (alle Kriege lassen),¹⁵⁰ “zasedati (in se poravnati)” (vertaidigen)¹⁵¹ ali latinski “zediniti” (componere).¹⁵²

Kraj poravnalnega dejanja je bil navadno mesto (trg), bodisi ker sta imeli obe strani v njem oz. v bližnji okolici stalni, začasni ali upravni sedež,¹⁵³ bodisi ga je imela vsaj ena stran.¹⁵⁴ Manj pogosto

- 148 GZM II/74; ARS CE, 1405 februar 25. Celje.
- 149 ARS W, 1352 december 13.; HKA, 1396 november 7. Škofja Loka; ARS, 1400 junij 29. Celje.
- 150 ARS DA, 5a: 1322 junij 19. Kostanjevica; ARS W, 1400 oktober 25. Radovljica.
- 151 ARS W, 1328 marec 17.; ARS W, 1332 september 8. Ptuj; ARS W, 1370 november 28. Ptuj; ARS W, 1380 avgust 30.; ARS CE, 1405 februar 25. Celje.
- 152 GZM II/39; KA Čedad, Cd. dipl. Bojani, št. 127: 1334-1337 december 5. Gorica.
- 153 Kranjska: Kostanjevica - Draga : samostan Kostanjevica (GZL IX/11). Škofja Loka - freisinški škof : vitezi iz Škofje Loke (FRA 31, št. 403, str. 440-443; FRA 35, št. 444, str. 13-15), Schilcher : freisinški škof (FRA 35, št. 499, str. 75-76). Ljubljana - Jeterbenk : Jeterbenk (GZL I/43), Watmanger : Sommerecker in Zaharija (GZL I/93). Ptuj - Ptuj : Ptuj (ARS W, 1370 november 28. Ptuj). Celje - Celjski : Celjski (ARS CE, 1394 september 16. Celje).
- 154 Kranjska: Kostanjevica - samostan Kostanjevica : Schrawas (ARS DA, 5a: 1322 junij 19. Kostanjevica), samostan Kostanjevica : Gutenwerd (ARS, 1322 september 29. Kostanjevica), Kostanjevica : Kunšperk (ARS W, 1346 maj 24. Kostanjevica). Ljubljana - Kraig : samostan Bistra (GZL I/6). Kamnik - Črnelo : Licmberg (HHStA, 1337 november 28. Kamnik). Škofja Loka - freisinški škof : Waldenberg (FRA 31, št. 412, str. 453), freisinški škof : Vipava (FRA 35, št. 529, str. 106-108; št. 530, str. 108-109). Štajerska: Gornji Grad - Vovbre : samostan Gornji Grad (ARS W, 1311 avgust 24. Gornji Grad). Maribor - samostan Št. Pavel : sodnik Rudolf (GZM II/74), Maribor : Lipnica (ARS W, 1376 april 21. Maribor). Ptuj - Licmberg : Ptuj (ARS W, 1332 september 8. Ptuj). Celje - Celjski : Devin (ARS W, 1367 julij 30. Celje), Celjski : Maribor (ARS W, 1367 oktober 31. Celje), Celjski : Svibno (ARS CE, 1386 julij 29. Celje), Celjski : Dobrna (ARS CE, 1405 februar 25. Celje). Vitanje - krški škof : Vrbovec (MDC IX, št. 66, str. 18-

je bil odločilen sedež enega ali več posrednikov¹⁵⁵ ali njegovo upravno središče.¹⁵⁶ Zgolj slučajno je bilo mesto tudi sicer zbirališče sprtih strani in posrednikov.¹⁵⁷ V primeru večjega nezaupanja je bilo izbrano mesto nevtralna točka za vse udeležene.¹⁵⁸ Tako kot pri krajih rozsodb je tudi pri poravnava mestom omogočalo večjo javnost dejanja pa tudi udobje. Zato so bili gradovi,¹⁵⁹ samostani¹⁶⁰ in cerkvena poslopja¹⁶¹ ter celo vasi¹⁶² kot sedeži ene od strani v 14. stoletju relativno nepriljubljena

19). Slovenske Konjice - Viltuš : Tröphell (ARS HKA, 1365 november 11. Slovenske Konjice).

- 155 Škofja Loka - eden od posrednikov freisinški škof (FRA 31, št. 402, str. 438). Laško - sedež posreduvalca ondotnega župnika (ARS, 1404 julij 30. Laško). Celje - posrednik grof Herman II. Celjski (ARS, 1400 junij 29. Celje).
- 156 Radovljica - posrednik grof Friderik Ortenburški (ARS, 1399 september 23. Radovljica).
- 157 Radovljica za posrednike Friderika s Čušperka, Heidla s Kamna in Petra z Brega ter sprtih Jurija iz Poljč in Nikolaja s Kamna leta 1400 (ARS W, 1400 oktober 25. Radovljica).
- 158 Ljubljana za Turjaške in Ortenburške leta 1325 (HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; KOMATAR XVIII, št. 40, str. 141-143). Kostanjevica za Gradnerje in Kamniške leta 1370 (KOMATAR XIX, št. 186, str. 100-101). Maribor za Glaneškega, Celjske in Wallseejevcev leta 1376 (ARS CE, 1376 april 23. Maribor). Ptuj za Perneškega in Celjske leta 1382 (ARS CE, 1382 november 19. Ptuj). Slovenj Gradec za Elizabeto s Planine in Celjskimi leta 1363 (ARS CE, 1363 september 18. Slovenj Gradec).
- 159 Izmed poravnav se je le ona med brati Otoškimi in Planinskimi leta 1324 zgodila na gradu drugih - Štatenberku na Dolenjskem (ARS W, 1324 oktober 19. Štatenberk).
- 160 Zanesljivo le v Gornjem Gradu *vor dem vrouen alter vor aller sammunge* leta 1293 v sporu med Gundakarjem s Turna in gornjegrajskim konventom (NŠALj G, 1293. Gornji Grad).
- 161 V škofjeloški župni cerkvi - *ze Lok in sant Jacobes chapelle* leta 1293 (FRA 31, št. 403, str. 440-443) in leta 1404 v Laškem - *in domo seu dote curie parochialis sancti Martini in Tyfer* (ARS, 1404 julij 30. Laško).
- 162 Leta 1359 poravnava med sorodniki Mehovskimi v Dragatušu v Beli krajini, kjer ni bilo ne gradu ne dvora (ARS W, 1359 januar 13. Dragatuš).

točka sodnih dejanj. Pri izboru kraja je imela vsekakor glavno vlogo močnejša, uglednejša stran ali posrednik.

Pri poravnavaх so bili skoraj nujno prisotni posredniki (poravnalci). Toda njihova prisotnost je iz poravnalnih listin le redko jasno razvidna. Slutiti jih je med (so)pečatniki in pričami, saj je skoraj neverjetno, da bi bila prisotnost teh oseb pri dejanju omejena na formalno overovitev listine. Izrecne omembe posrednikov (s terminoma *Verrichter*, *Vertaidiger*) kažejo, da je njihovo število nihalo od enega,¹⁶³ dveh,¹⁶⁴ treh,¹⁶⁵ štirih,¹⁶⁶ petih,¹⁶⁷ do (vsaj) šestih¹⁶⁸ oseb. Vse priče in sopečatniki niso bili posredniki. Tako kot pri razsodnikih je imela vsaka stran svoje poravnalce, le pri enem je šlo za skupnega. Če se poleg izrecno navedenih upošteva še priče in (so)pečatnike, kar ni neupravičeno, naletimo na izjemno pester izbor, širši kot pri razsodnikih. To je razumljivo, saj so slednji potrebovali vsaj osnovno pravno znanje, poravnalci pa so se smeli opirati tudi na intuitivnost, življenjske izkušnje, neobičajne rešitve ipd. Najenostavneje izbrani posredniki so bili iz vrst sorodstva obeh strani¹⁶⁹ pa tudi družinski prijatelji.¹⁷⁰ Če je imela prisotnost

163 MDC V, št. 399 (str. 251-252), št. 474 (str. 299); FRA 31, št. 385 (str. 420-421); FRA 35, št. 444 (str. 13-15); HHStA, 1316 avgust 18. Ljubljana; ARS W, 1370 november 28. Ptuj; GZL I/86; ARS W, 1380 avgust 30.; ARS, 1399 september 23. Radovljica, ARS CE, 1400 februar 25. Gornji Grad; ARS, 1400 junij 29. Celje.

164 GZM II/39; KOMATAR XIX, št. 128 (str. 37-38); ARS W, 1375 februar 9.; ARS, 1404 julij 30. Laško.

165 GZM II/74; ARS, 1406 december 15.

166 KOMATAR XIX, št. 210 (str. 110-112); ARS W, 1392 junij 19.

167 FRA 35, št. 529 (str. 106-108); ARS W, 1400 oktober 25. Radovljica.

168 ARS, 1364 junij 24.

169 FRA 35, št. 444 (str. 13-15); ARS W, 1311 avgust 24. Gornji Grad; FRA 35, št. 529 (str. 106-108); ARS W, 1370 november 28. Ptuj; ARS W, 1392 junij 19.; ARS CE, 1394 september 16. Celje; ARS, 1399 junij 29.

170 NŠALj G, 1315 oktober 18.; ARS W, 1375 februar 9.; KOMATAR XIX,

sorodnikov svetovalni, torej pasivni karakter, so bili v listini lahko zajeti v sumarnem izrazu “na nasvet najboljših (= najozjih ali najboljših) prijateljev” (= sorodnikov ali prijateljev), nato pa so bili nekateri od njih izrecno aktivni samo kot priče, brez jasne omembe posredovanja.¹⁷¹

V sporih, ki so zadevali (tudi) posest in pravice gospodov, so bili le-ti zelo zainteresirani, da bi sprti strani prišli do enostavnejšega sporazuma brez sojenja, zato so pogosto poravnavali svoje ljudi (klientelo) in prebivalce (zastavljenih) mest med seboj¹⁷² ali celo svoje ljudi s tujimi.¹⁷³ V tem primeru so delovali skupaj z drugimi posredniki. Če je bila pritegnitev njihovega gospoda v pomembnejših sporih skoraj nujna, pa so bili tuji gospodje, večinoma dinasti, pritegnjeni zaradi ugleda, ki je zagotavljal sprejemljiv izid v doglednem času. Bili pa so tudi edini sprejemljivi v sporih med višjim plemstvom, ki se je na mnenje klientele opiralo samo izjemoma. Na obravnavanem ozemlju so v 14. stoletju prihajali v poštev npr. freisinški škofje,¹⁷⁴

št. 210 (str. 110-112); ARS W, 1392 junij 19.; ARS W, 1400 oktober 25. Radovljica.

171 FRA 35, št. 530 (str. 108-109); HHStA, 1325 december 17. Ljubljana; HHStA, 1337 november 28. Kamnik; ARS W, 1350 december 10.; ARS W, 1376 september 1.; IKA, 1396 november 7. Škofja Loka. WEIGL, *Materialien*, 279.

172 Posredniki gospodje Ptujski spor med plemiči iz Lučan in plemstva gospodov s Schönberga leta 1277 (GZM II/39); Ortenburški leta 1355 spor med Kamenskim in Loškimi (ARS, 1355 april 22.), leta 1375 med Snežniškim in Sommereckerjem (ARS W, 1375 februar 9.); Celjski leta 1400 med svojim kaplanom Leopoldom in kranjskimi meščani. Tedaj so imeli Kranj v zastavi od Habsburžanov (ARS, 1400 junij 29. Celje).

173 Ortenburški leta 1291 spor med Polhograjskim in Waldenberškim (FRA 31, št. 402, str. 438), leta 1379 med tržanko iz Loža in ljubljanskim meščanom (GZL I/86) in leta 1399 med Kozjaškim in Lambergerjem (ARS, 1399 september 23. Radovljica).

174 FRA 31, št. 402 (str. 438).

grofje Ortenburški (vedno),¹⁷⁵ grofje Celjski (predvsem od druge polovice stoletja),¹⁷⁶ Wallseejevci,¹⁷⁷ Svibenski.¹⁷⁸ Kleriki so bili kljub večjemu povprečnemu pravnemu znanju in apriorni nevtralnosti pri plemiških sporih pritegnjeni le, če je spor zadeval cerkvene pravice.¹⁷⁹ Podobno je bilo z visokimi deželnimi uradniki, ki so uživali izjemen ugled - deželni glavar,¹⁸⁰ deželni upravitelj¹⁸¹ in vicedom.¹⁸² Toda sami po sebi so bili zavezani deželnemu pravu in rednim sodnim instancam (kleriki po kanonskem pravu), kar jim ni dajalo avreole nepogrešljivih v neformalnih pogajanjih. Funkcionarji uradnih sodnih instanc in uradni sodni postopki so bili zato v garancijskih klavzulah predvideni kot apelacijska stopnja, če se ena od strani ne bi držala sporazuma.¹⁸³ Posredniki so tu pa tam delovali skupaj z razsodniki.¹⁸⁴ Poravnal se je lahko tudi zastopnik ene od strani.

175 FRA 35, št. 444 (str. 13-15); KA Čedad, Cd. dipl. Bojani, št. 127: 1334-1337 december 5. Gorica.

176 ARS W, 1352 december 13.; ARS W, 1370 november 28. Ptuj; ARS W, 1380 avgust 30.; ARS CE, 1400 februar 25. Gornji Grad; ARS, 1404 julij 30. Laško.

177 ARS W, 1328 marec 17.; ARS W, 1352 december 13.

178 ARS, 1364 junij 24.

179 Npr. ljubljanski križevniški komtur leta 1295 v sporu med Friderikom s Kraiga in samostanom Bistra (GZL I/6); radovljiški župnik (briksenški in trientski kanonik, kranjski arhidiakon) in župnik iz Belc Cerkve (oglejski kanonik) leta 1364 v sporu med mokronoškim kaplanom in plemiči z Mehovega (ARS, 1364 junij 24.); laški župnik (oglejski kanonik) leta 1404 v sporu med duhovnikoma Nikolajem in Nikolajem Schermerjem (ARS, 1404 julij 30. Laško).

180 GZM II/74.

181 ARS, 1364 junij 24.; ARS W, 1392 junij 19.

182 FRA 31, št. 402 (str. 438); GZL I/6.

183 Morebitno sojenje glavarja (GZL I/93; ARS W, 1392 junij 19.; ARS, 1399 junij 24.) in deželnega kneza (ARS W, 1379 december 22.).

184 Leta 1281 je posrednik v sporu med Friderikom s Ptujca in salzburškim

Večinoma je šlo za sorodniško zastopanje,¹⁸⁵ tudi zaradi izvajanja varuštva, ki je edino varuhu dajalo pravico pravnega zastopanja.¹⁸⁶ Medtem ko so imeli tovrstni zastopniki relativno svoboden manevrski prostor, so bili zastopniki gospodov izmed njegovih vitezov veliko bolj omejeni na gospodova navodila. Najbrž so zgolj prezentirali gospodovo mnenje.¹⁸⁷

Poravnave brez posredovalcev so bile najbrž silno redke, še težje pa jih je identificirati. Če tekst listine ni kazal na morebitne posrednike, pa je bilo zato med pričami ali (so)pečatniki precej uglednih osebnosti. Zanesljivo so bile poravnave brez posrednikov tiste, katerih listine sta pečatili ena ali obe strani skupaj in prič ni bilo, oz. je bila njihova prisotnost pogojena z geografskimi razlogi (meščani). Vsekakor pa skope vesti govore, da so se bili med seboj ali s cerkvenimi gospodi sposobni brez posrednikov poravnati le pripadniki višjega plemstva ali uglednega srednjega sloja.¹⁸⁸ Ti sloji so s svojimi izkušnjami iz

nadškofom Friderikom krški škof Janez deloval skupaj s še dvema razsodnikoma (MDC V, št. 474, str. 299).

- 185 Ulrik Velacher z Waldenberga leta 1295 namesto sestre (FRA 31, št. 412, str. 453); brata Nikolaj in Jurij z Gallenberga leta 1361 namesto očeta (ARS W, 1361 april 2.); Jurij Lamberger leta 1399 namesto nečakinje (ARS, 1399 junij 29.).
- 186 Grof Herman II. Celjski leta 1405 kot varuh otrok pokojnega Jurija z Vrbovca (ARS CE, 1405 februar 25. Celje).
- 187 Npr. Greif s Čreteža leta 1313 kot zastopnik goriškega grofa Henrika in Oton z Liechtensteina kot zastopnik freisinškega škofa v sporu glede odškodnine goriškim vitezom (FRA 35, št. 496, str. 73-74).
- 188 Turn : samostan Gornji Grad (NŠALj G, 1293. Gornji Grad), Goriški (Čretež) : freisinški škof (Liechtenstein) (FRA 35, št. 496, str. 73-74), samostan Kostanjevica : Sicherstein (ARS, 1315 januar 21.), samostan Kostanjevica : Schrawas (ARS DA, 5a: 1322 junij 19. Kostanjevica), Svibno : freisinški škof (FRA 35, št. 569, str. 154-155), Liemberg : Ptuj (ARS W, 1332 september 8. Ptuj), Kostanjevica : Kunšperk (ARS W, 1346 maj 24. Kostanjevica), Celjski : Margareta X. (ARS CE, 1349 december 6.), Vrbovec : Celjski (ARS CE, 1362 december 20.), Toplak (Devin) : Celjski (ARS W,

politike lažje izločili iracionalne elemente in se lažje strpneje pogajali, morebiti pa so se poprej posvetovalci z neformalnimi zaupniki.

Kot pri rabsodbah je bilo tudi pri poravnavaah najvažnejše dejanje izstavitev listine. Večinoma jo je izstavila tista stran, ki je iz sporazuma potegnila krajši konec in s tem dala "zmagovalcu" dokument, s katerim je načelno dokazoval svoje pravice. Tako so bile poravalne listine, ki so jih izstavili nasprotniki grofov Celjskih, shranjene v grofovskem arhivu in skupaj z njim prešle v državni arhiv na Dunaju v enotnem fondu.¹⁸⁹ Pri nedinastičnem plemstvu brez urejenih arhivov je zato izguba tovrstnih listin še posebej opazna. Poravalna listina je bila večinoma v formi standardne poslovne listine, le da je stal dispozitivni poravalni glagol na začetku, obe stranki pa sta v nadaljevanju teksta nakazali bistvo listine. Manj pogosto kot pri rabsodbi je bila poravalna detajlirano opisana. Izstavitelj se je običajno odpovedal vsem morebitnim zahtevam. Zato pa je bil skoraj vedno poplačan z odškodnino, ki je lahko celo ustrezala tržni vrednosti spornega objekta ali pravice. Manj pogosto sta izdali obe strani listino skupaj (navadno sorodniki v medsebojnih sporih),¹⁹⁰ ali pa so izstavili listino posredniki - zlasti deželni knez,¹⁹¹ dinastični in

1367 julij 30. Celje, Maribor : Celjski (ARS W, 1367 oktober 31. Celje), Kamnik : Šumberk (KOMATAR XIX, št. 186, str. 100-101), Svibno : Celjski (ARS CE, 1386 julij 29. Celje).

189 ARS CE, 1349 december 6.; ARS CE, 1362 december 20.; ARS CE, 1363 september 18. Slovenj Gradec; ARS CE, 1363 september 20.; ARS CE, 1376 april 23. Maribor.

190 Oče in sin Jeterbenška leta 1336 (GZL I/43); Mehovski leta 1359 (ARS W, 1359 januar 13. Dragatuš); Tenče in Ramschüssel leta 2061 (KOMATAR XIX, št. 128, str. 37-38); Kamnik in Šumberk leta 1370 (KOMATAR XIX, št. 186, str. 100-101); Črteški leta 1378 (KOMATAR XIX, št. 210, str. 110-112); Wernberški leta 1407 (ARS, 1407 maj 21.).

191 MDC V, št. 399 (str. 251-252); FRA 31, št. 385 (str. 420-421); MDC VIII, št. 143 (str. 51).

cerkveni gospodje¹⁹² in drugi plemiči (redko).¹⁹³ Včasih je v posredovalčevi listini obljubila spoštovanje sporazuma tudi ena od strank v prvi osebi.¹⁹⁴

Med sklenitvijo poravnave in začetkom realizacije je preteklo vsaj nekaj dni, ker je sporazum stopil v veljavo šele po izpolnitvi vseh pogojev, zlasti izplačila odškodnine.¹⁹⁵ Zamik je služil tudi morebitni dopolnitvi sporazuma, ki mu je sledila nova listina z nebitveno spremenjenim tekstom, a z nekaterimi novostmi.¹⁹⁶ Pri posvetnih klerikih kot udeležencih sporov je morala poravnavo potrditi tudi nadrejena instanca, zato je bil zamik navadno daljši.¹⁹⁷

Na splošno je bilo subsidiarno sojenje (razsojevanje in poravnavanje) povsod in vedno priljubljeno in priporočljivo. Podporo je imelo tako pri Cerkvi kot pri deželnem knezu in uradnih instancah, ki bi se sicer zadušile z nerešenimi primeri in apelacijami. Sporov glede pristojnosti ni bilo, niti ni bilo težko spraviti morebitne nerešljive zadeve kasneje pred uradno instanco. Ker

192 Ortenburški in freisinški škof (FRA 31, št. 402, str. 438), Ortenburški (FRA 35, št. 444 (str. 13-15); ARS, 1399 september 23. Radovljica), Celjski (ARS W, 1380 avgust 30.; ARS, 1400 junij 29. Celje; ARS, 1404 julij 30. Laško).
193 FRA 35, št. 529 (str. 106-108); ARS, 1406 december 15.

194 FRA 35, št. 444 (str. 13-15); ARS, 1399 september 23. Radovljica.

195 Brata Svibenska sta se 23. septembra 1326 poravnala s freisinškim škofom v Waidhofnu na Ibbsu (FRA 35, št. 569, str. 154-155). Na prejem dogovorjene odškodnine sta tam počakala do 27. septembra (FRA 35, št. 570, str. 155).

196 Tak primer sta listini, ki jih je izdala 18. in 20. septembra 1363 Elizabeta s Planine za celjske grofe o poravnavi glede gradu Planina (ARS CE, 1363 september 18. Slovenj Gradec; ARS CE, 1363 september 20.).

197 Leta 1364 je mokronoški kaplan prosil kostanjeviškega opata kot imetnika patronata nad mokronoško kapelo za potrditev poravnave (ARS, 1364 junij 24.).

pa sta bila razsojevanje in poravnavanje subsidiarna sodna načina, je vprašljivo, v kakšni meri, če sploh, bi sodišče upoštevalo predhodni sporazum. Najverjetneje ne, saj bi bilo potrebno izpeljati sodni postopek povsem na novo, vključno s preiskavo, dokazovanjem, sodbo, apelacijo itd. Uveljavitev rzsodbe, še bolj pa poravnave, je bilo bolj kot katerakoli druga pravna pot odvisna od dobre volje udeležencev. Posebno vlogo pri realizaciji je imelo priseganje oz. častna obljuba, ki je poravnavi (enako kot rzsodbi) dajala veliko moč. Lahko pa so bili določeni denarna kazen¹⁹⁸ in poroki.¹⁹⁹

198 FRA 31, št. 402 (str. 438).

199 FRA 31, št. 412 (str. 453); FRA 35, št. 529 (str. 106-108); ARS W, 1370 november 28. Ptuj.

DRUGA SUBSIDIARNA PRAVNA SREDSTVA: “POSVETNO IZOBČENJE, FAJDA, DVOBOJ, ODPOVED MAŠČEVANJU”

Le enkrat v obravnavanem prostoru in času je prišlo tudi dejanskega uresničenja **posvetnega izobčenja** (Acht), ki se je aktiviralo z uradno razglasitvijo zaradi nepojavitve obtoženca pred sodiščem. Po enem letu se je “Acht” lahko celo stopnjeval v višjo stopnjo “Aberacht, Oberacht”.¹ Ta stopnja je pomenila popolno izobčenje, storilec je ostal brez pravic (“exlex”), njegovo posest je bilo moč zaseči brez sodnega odloka. Ta klavzula je bila včasih vsebovana v sankcionalnem delu poravnalnih in razsojevalnih listin kot najhujša kazen (ne upoštevajoč teže denarnih kazni), ki bi doletela kršilca dogovorjenega.² Šele po poravnavi pred deželnoknežjimi oblastmi in oškodovancem je postalo izobčenje neveljavno. Prav tako ni znan nobeden od elementov izrekanja in dogajanja v času izobčenja. Posvetno izobčenje in fajda sta bila odraz slabe državne eksekutivne moči.³ Edini znani primer je iz leta 1332, ko je grof Henrik Tirolski preklical posvetno izobčenje, ki je bilo nepravično izrečeno nad bratoma Volkerjem in Herbardom s Turjaka.⁴ Glede na tedanje

1 SCHWABENSPIEGEL, Landrecht I, čl. 42.

2 Npr. v formi *Taete er* (kršitelj, op. D. K.) *daz nicht, so ist er mit leib vnd mit guot vnd auch mit vest, ob er vest oder tail an vest hat, veruallen in des landes acht, doch sol di selb acht dem vorgeantent vnserm herren pischof* (glavni fevdni gospod obeh sprtih strani, op. D. K.) *vnd seim gothaus an iren lehenschaffen nicht ze schaden chomen.* (GZM IV/26).

3 Prim. BALTI., *Rechtsgeschichte*, 100; MITTEIS, *Rechtsgeschichte*, 302.

4 KOMATAR XVIII, št. 48 (str. 150). Listina je sicer ohranjena v skopem Komatarjevem regestu, iz katerega ni mogoče izvedeti ozadja izobčenja.

dogajanje bi ju lahko doletelo zaradi sporov z Ortenburžani na Notranjskem in zločinov nad ondotnimi ortenburškimi ljudmi. Večkrat je bila grožnja popolnega posvetnega izobčenja zapisana v sankcionalnem delu listine o odpovedi maščevanju ("Urfehde"), ko je nekdanji ujetnik v primeru nespoštovanja danih obljub zagotavljal, da bo zato postal "exlex"⁵ oz. so njegovi poroki v primeru neporavnjanja dolga zagotavljali, da bodo *trevlos, erlos vnd rehtlos sein*.⁶ Obe določbi sta bili bistvena elementa posvetnega izobčenja. Maloštevilstvo omemb posvetnega izobčenja v 14. stoletju je posledica krepitve uradnih sodnih instanc, saj "deželnoknežja visokost" (Landeshoheit) ni več potrebovala zasilnih pravnih sredstev.

Dlje so živele **fajde** (Fehde) - nenazadnje je bilo tudi vzrokov zanje več. Kratka definicija fajde: subsidiarno pravno sredstvo, sicer nasilno, a častno poravnavanje sporov po določenih pravilih, uporabljeno zaradi nezmožnosti mirne (sodne) poravnave, zadevajoče pogosto cele rodbine. V tem se je fajda razlikovala od druge oblike samopomoči - maščevanja, natančneje, krvnega maščevanja.⁷ Termini, ki so v poznosrednjeveških virih označevali fajdo, so bili "Feindschaft", "inimitia", "Irrung", "Stöss", "Misshelung", "Krieg", "Aufruhr", "Urlog".⁸ Seveda pa pri njih ni šlo nujno za pravo fajdo, še posebej, ker so tovrstni termini zelo pogosti v garancijskih formulah, kjer so pomenili odpoved vsem oblikam morebitnih sporov. Posebna previdnost pri presoji je potrebna, ko je očitno, da so naštetni pojmi v narativnih delih listin pomenili le (splošne) oblike sporov, vendar

5 *sim ipso facto ex tunc infidelis, exlex pariter et periurus*. (FRA 31, št. 361, str. 384). Podobno GZM I/85.

6 Konkretni citat se nadaljuje: *vnd sol der vorgen. bischof E. oder sein nachchom vf ir leib vnd ir gvt haben vnd gewärtich vnd geuärich* (FRA 35, št. 467, str. 40-41).

7 BRUNNER, Land, 19; MITTEIS, Rechtsgeschichte, 43, 301.

8 BRUNNER, Land, 37-39.

najbrž ne tudi oboroženih spopadov - npr. med najožjimi družinskimi člani,⁹ med sorodniki zaradi poročnih prejemkov in dediščin,¹⁰ med cerkvenim gospodom (samostanom) in plemičem zaradi cerkvenih zadev, obljubljenih izplačil za službo, patronatskih pravic in posesti¹¹ ter med podložniki in samostanom¹² - marveč samo naštevanje možnega, predvsem pa neeksaktno uporabo modnih besed v listinski praksi. Mnoštvo različnih terminov je pomenilo, da fajd in drugih oboroženih spopadov pravno niti ni mogoče razlikovati, saj sta npr. "vojna" (Krieg) in "fajda" potekali po podobnih pravilih, le da na različnih ravneh.

V karolinški dobi je bila fajda za dosego pravice splošno priznano sredstvo, v visokem in poznem srednjem veku pa je bila večkrat (neuspešno) prepovedana, zato je bilo sčasoma potrebno določiti

-
- 9 Med bratoma Mariborskima leta 1331 - *allen den chriech* (GZM III/102, GZM IV/8); med bratoma Svibenskima leta 1340 - *umb alle ansprach, umb alle vordrunch, umb alle chrieg und umb alle auflaeuf* (ARS HKA, 1340 september 9.); med tremi brati Šperenberškimi leta 1343 - *aller ansprach, chrieg vnd auflauf, di zwischen vns vntz auf heutigen gewesen seint* (GZM IV/26); med očetom in sinom Šaleškima leta 1370 - *die chrieg* (ARS W, 1370 maj 26.).
- 10 Gall : Helfenberg leta 1287 - *allen den chrieg* (KOVAČ IV, 173); Stubenberg (roj. ?) : Stubenberg leta 1372 - *vmb alle die chrieg, stozz, missehellung vnd ansprach* (GZM V/6); Liechtenstein (roj. Ptuj) : Ptuj leta 1377 - *alle die chrieg, ansprach und vordrung* (HKA, 1377 april 13.); Sommerecker in Zaharija : Mlaker (Zaharijin varuh) leta 1389 - *vmb all die czuspruch, stöss, chrieg, vödrung vnd misselung* (GZL I/96).
- 11 Freisinški škof : Škofja Loka leta 1313 - *aller der missehellung vnd alles des chrieges* (FRA 35, št. 494, str. 69); Samostan Gornji Grad : Vrbovec leta 1339 - *alle chrieg, auflawfund ansprach* (NŠALJ G, 1339 oktober 15. Žalec); Samostan Mekinje : Gall leta 1350 - *alle di chrieg und vordrung und auch umb all aflauf und ansprach* (ARS W, 1350 oktober 27.) in leta 1391 - *umb all stöss, krieg und misshellung* (ARS W, 1391 december 23.).
- 12 Deželnoknežji podložniki : kartuzija Bistra leta 1355 - *ein chriech* (HHStA, 1355 maj 26.).

minimalna pravila. Po mainškem deželnem miru leta 1235 je bilo določeno, da fajde ni smel začeti nihče, če ni prej vložil tožbe na sodišče. Šele, če to ni bilo aktivno, je smel "odpovedati zvestobo", "razveljaviti pravo" in začeti fajdo. Taka odpoved je bila obvezna in je morala biti formalno pisna. Vsaj na našem ozemlju so fajde očitno napovedovali predvsem ustno, oz. so vsi zapisi izgubljeni. Napoved je vsebovala kratko formulacijo, v kateri je napovedovalec razglasil, da je druga stran njegov sovražnik, on pa da želi ohraniti svojo čast, zato začenja fajdo. Edini primer, ki posredno govori o napovedi fajde, je listina vojvode Ernesta, ki je leta 1409 odločil spor med Celjskimi in Hansom s Kozjega. Vojvoda je na nekem mestu govoril o drugih (plemičih), ki *des obgenanten Trakchemberger abgesagt veind sind*. Bistvena je beseda "odpovedani".¹³ Začetnik zaradi napovedi ni ostal brez časti ali pravne varnosti, torej ni bil izenačen z navadnim nasilnežem. Med napovedjo in začetkom akcij so morali po mainškem deželnem miru miniti vsaj trije dnevi.¹⁴

Fajde so lahko vodili le "viteškozmožni" (plemstvo v širšem pomenu). Ostali oboroženci, kleriki, ženske in kmetje so imeli le indirektno pravico, ki je omogočala le napoved fajde njihovemu gospodu (podložniki proti gospodu, kleriki proti odvetniku). Med najnižjimi družbenimi sloji se je kot najbolj groba oblika fajde zakoreninilo krvno maščevanje. Prelati in mesta so bili pasivni udeleženci - lahko so se samo branili. Tudi mesta med seboj niso smela voditi fajn, bili pa so upravičeni do aktivnega vodenja fajn tisti meščani, ki so imeli zaradi zemljiške posesti status

13 ARS CE, 1409 julij I. Dunaj.

14 Seveda so bila pravila tudi zato, da se jih je kršilo: po Kroeschllu so tudi kmetje in meščani začenjali običajne fajde (Rechtsgeschichte, 160 sl.); Gl. BRUNNER, Land, 34-25, 49-50, 73-76; MITTEIS, Rechtsgeschichte, 301.

15 BRUNNER, Land, 50-56, 62-63.

zemljiškega gospoda (npr. viteški meščani v najpomembnejših mestih Ljubljani, Kamniku, Kranju, Mariboru, Slovenj Gradcu, Ptujju).¹⁵ "Pomagači" glavnih voditeljev fajd so bili sorodniki, prijatelji, služabniki, najemniki, zaščitniki. Slednji so namesto nezmožnih (Cerkev, mesta) prevzemali vodenje fajd in jih tako obračali v svojo korist.¹⁶

Med dovoljenimi sredstvi fajd je bil najdrastičnejši uboj.¹⁷ V poznem srednjem veku so bili bolj priljubljeni rop, požig, pustošenje,¹⁸ ujetništvo in odkupovanje,¹⁹ ugrabitev otrok, kraja pridelkov in živine. Nista pa smela biti zasedena grad ali hiša, ni se smelo prisvojiti nepremičnin, spoštovati je bilo treba fizično integriteto produktivnih sredstev, smelo pa se je prisvojiti pridelek, zaščitene so bile še ženske, otroci, kmetje in njihovo orodje in vsa cerkvena posest, česar pa se udeleženci niso vedno držali.²⁰ Ker nihče zaradi stroškov bojevanja ni želel biti finančno prizadet, si je bilo zelo koristno podrediti nasprotnikovo klientelo

16 *gegen ... vnd seinen sünden vnd mit allen ir helfuern, swie si genant sint* (FRA 35, št. 480, str. 56-57). Beseda "helfer" je pogost termin za pomagače pri različnih zadevah. BRUNNER, Land, 57-62.

17 BRUNNER, Land, 78-79.

18 Npr. leta 1309: *allen den schaden vnd gebresten den wir alle vnser besvnder diener mit brant, mit ravb oder mit swelherlay sachen vnd beswarung vns der widervarn ist vnd enpfangen haben an vnser laevt oder gut, swie daz geschehen ist in allen den vrlevgn die wir gehabt haben in des vorgenanten vnsers herren bischof ... von Freising vnd in seins gotshavs dienst vnd rettung gegen den edln laevten* (FRA 35, št. 480, str. 56-57). Termini za fajdo in posamezne aktivnosti še v FRA 31, št. 361 (str. 384), št. 362 (str. 385) (*et racione homicidii*); FRA 35, št. 496 (str. 73-74) (*vrleuge* = vojna); HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana (*raub*); HHStA, 1345 april 21. Dunaj (*chrieg und auflouf ... an prant, an raub*); ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj (*in dem offen chrieg* = fajda). BRUNNER, Land, 79 sl.

19 Npr. ujetništvo Viljema s Svibnega leta 1309 pri Čreteških, za katerega je njegov gospod freisinski škof moral plačati kar 600 mark oglejskih denaričev (FRA 35, št. 480, str. 56-57; št. 481, str. 58).

20 Okoli leta 1311 so Vovbržani ujeli gornjegrajskega opata in pred tem

in podložnike, ki pa so se smeli odkupiti od opustošenja in ropanja. Obljubiti so morali, da lastnemu gospodu ne bodo oddajali dajatev in mu kako drugače pomagali. Tako so nevtralizirali potencialne nasprotnikove pomagače in njegovo materialno bazo. Fajde so se končale s soglasnim premirjem in objavo trajnega miru (Sühne), pri čemer so avtomatično odpadle vse prisile nad tretjimi osebami,²¹ uveljavljene v času fajde, bila je določena odškodnina in največkrat tudi izmenjana zasedena posest.²²

Medtem ko v Avstriji prave fajde menda niso bile pogoste, jih je bilo v alpskih deželah več. Razlika je temeljila na različnih stopnjah uveljavitve deželnoknežje sodne oblasti ter njegovih stalnih in delegiranih instanc po deželah. To je bilo povezano tudi s socialnim in političnim razvojem plemstva. Fajda se je udomačila na obrobju vplivnega področja močnega gospoda, medtem ko znotraj dinastičnega teritorija in "familije" spopadov med različnimi vazali (klientelo) ni bilo veliko, saj je gospod hitro naredil konec samovoljnemu poravnavanju računov med svojimi in tujimi ministeriali oz. klientelo. Tak primer so bile fajde freisinškega uslužbenstva in viteštva z mejnimi plemiči, ki so bili v nefreisinški odvisnosti oz. službi in so praviloma začenjali sovražnosti. Posebno veliko, sodeč po listinah o odpovedih maščevanja, jih je bilo med interegnumom in

opustošili samostansko posest (ARS W, 1311 avgust 24. Gornji Grad). BRUNNER, Land, 98-101.

21 V poravnalni listini iz leta 1345 je moč najti takšno določilo: *Dartzu sullen ouch alle gevangen ze bayder seit gentzlich ledig sein.* (HHStA, 1345 april 21. Dunaj). BRUNNER, Land, 105-106; KROESCHELI., Rechtsgeschichte, 161.

22 V isti listini: *Man sol ouch ze bayder seit di vesten di von des chrieges wegen auz ietweders tails gewalt chomen sind iegleichem tail unvertzogenlich an allez geuerd wider inantwurten* (HHStA, 1345 april 21. Dunaj).

habsburško zasedbo Kranjske leta 1335.²³ To je bil čas trenj med Otokarjevimi in habsburškimi oz. tirolskimi in habsburškimi pristaši (visoki cerkveni in posvetni gospodi iz drugih dežel) ter njihovim domačim viteštvom in uradništvom.²⁴ Če neko območje ni imelo močnega gospoda (npr. Kranjska), ali pa je bil le-ta v stalnih konfliktih s sosedi (npr. Goriška), so spopadi okrepili moč vitezov in jih je deželni gospod, če se je dežela sploh že formirala, le težko silil v sodne poravnave pred uradnim sodiščem in po deželnem pravu. Reakcijski čas med izbruhom spora in njegovim (uspešnim) posredovanjem je bil predolg, da ne bi prihajalo do fajd med nervoznimi vitezi.

Zaradi trde roke Habsburžanov je na Kranjskem po letu 1335 število (nam znanih) fajd upadalo. Na Savinjskem in Slovenskem Štajerskem je število fajd poraslo v obdobju boja za vovbrško dediščino v 20. letih 14. stoletja in se nato ni umirilo. V prvem obdobju je šlo za boje na visoki ravni, saj so fajde vodili npr. Wallseejevci in Ptujski s pomagači Žvoneškimi, Pfannberškimi, Weisseneškimi in Planinskimi proti Aufensteinskimi.²⁵ Razlogi za porast od druge polovice 14. stoletja so bili tudi v občutnejšem upadu moralnih vrednot, ki se je navzven odražalo v povečani stopnji nasilništva, roparskega viteštva in zmanjšane omikanosti, morda kot posledice katastrof v prvi polovici 14. stoletja, oslabitve Habsburžanov zaradi notranjih nesoglasij ter nasilniške politike najvažnejših političnih dejavnikov na širšem prostoru -

23 Fajde s Freisingom so imeli Jeterbenški (FRA 31, št. 361, str. 384), Rihenberški (FRA 31, št. 362, str. 385), tirolski Montalban-Schnals (FRA 31, št. 374, str. 397-398), neki Logatčani (FRA 35, št. 467, str. 40-41), številni dolenski plemiči v tirolski in goriški službi v vojni za češko dediščino (FRA 35, št. 480, str. 56-57). BRUNNER, Land, 95.

24 Leta 1343 je bila končana fajda med Ortenburžani in Turjačani (KOMATAR XVIII, št. 70, str. 163-166), leta 1348 pa *offen chrieg* med Rudolfom s Svibnega in Herdegnom s Ptuja (ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj).

25 MDC VIII, št. 825 (str. 240).

grofov Celjskih, po katerih se je zgledovalo tudi srednje in nižje plemstvo. Bistveni razlog pa je bil socialnoekonomski in fizični propad številnejšega srednjega in nižjega plemstva na Štajerskem.²⁶ Plemstvo je v trenutku, ko je že slutilo svoj ekonomski konec, ugledalo zadnjo možnost preživetja v ropu, ki je bil sam po sebi tudi eden od elementov pravno dovoljene fajde, brez formalnih elementov pa samo zločin. Viteške fajde so bile neke vrste socialno zavarovanje nižjega plemstva.

Kot je bilo že omenjeno, se je proces propada plemstva na Kranjskem nekoliko zavlekel, kar se je odrazilo tudi v tem pojavu, saj so Kranjci postajali nasilnejši spet šele v 15. stoletju. Določen vpliv na porast hitrejšega odločanja za nasilna obračunavanja, so imeli tudi grobi postopki Celjskih grofov pri izrinjanju drugih gospodov in deželno knežje moči, saj so bili vzor - vede ali nevede - celotnemu plemstvu na tem območju. Zato je bil deželni knez vedno proti fajdam in je njihove začetnike imenoval kar cestni

26 Leta 1284 Henrik s Svibnega in Konrad s Pišec. Slednji je ujel Henrikovega sina (WAMBRECHTSAMER, Planina, 72). Leta 1286 Ptujski in salzburški nadškof (PIRCHEGGER, Pettau, 17). Okoli leta 1300 med Habsburžani in Viltuški zaradi Mute (KRONES, Landesfürst, 153). Leta 1311 zaradi gradu Prežin Safenski in Prežinski. Prvim sta pomagala neki Ljutomerski in Bistriški (Ilz), drugim pa Kozjanski in Vojniški (RHSt I/I, št. 311, str. 87). Okoli leta 1325 sta se vojskovala gornjegrajski samostan in Vrbovški, verjetno zaradi fevdov, ki so jih prej imeli Vovbrški (BIANCHI, št. 424, str. 6-7). Pred letom 1351 je divjala prava mala vojna med Celjskimi in Ptujskimi glede lastništva Kacenštajna, le malo pred tem pa so Ptujski sami stali proti Celjskim, Pfannberškim, Ortenburškim, Planinskim in krškemu škofu zaradi gradu Rudenek (PIRCHEGGER, Cilli, 164-166). Leta 1355 so bili v fajdi (*in chrieg wa'ren*) zaradi meja Celjski in salzburški nadškof (ARS CE, 1355 oktober 18. Ptuj). Leta 1358 so bili v fajdi Turnski in Celjski. Prvi niso priznavali podrejenosti drugim kot dedičem Vovbrških (ARS CE, 1358 junij 15.). KROESCHHELL, Rechtsgeschichte, 161. O roparskem viteštvu in njegovem delovanju RÖSENER, Raubrittertum, 475 sl. (še posebej 480-482).

roparji oz. "deželni škodljivci", čeprav pravno-formalno to niso bili.²⁷ Vsekakor pa ni bilo tako iz vidika nepristranega opazovalca ali slučajne žrtve.

Od fajde se je razlikoval **sodni dvoboj** (Duell), ki je zadeval le posameznike in je bil odločen z izidom. Dvoboji so imeli zaslombo v običajnem pravu in v božji sodbi (gl. pri cerkvenem sodstvu). Do njih je do približno 14. stoletja prihajalo v dokazilnem postopku, ko je izid sodnega dvoboja odločil, na kateri strani je pravica. Georgenberški ročin iz leta 1186 je pod vplivom cerkvenega reformnega gibanja za Božji mir Štajercem prepovedal sodne dvoboje kot način Božje sodbe in namesto njih uvedel zanesljive priče. To jim je leta 1237 potrdil tudi cesar Friderik II., vendar s pristavkom, da le, če je na razpolago dovolj prič.²⁸ Ker pa je bil sodni dvoboj v plemiški zavesti trdno zasidran, se je obdržal še daleč v pozni srednji vek. Dikcije listin iz 14. stoletja pri opisu različnih sporov ne omogočajo zanesljivega prepoznanja sodnih dvobojev. Nenazadnje je v tem času namesto dvoboja v dokazilnem postopku prevladalo pričanje in opiranje na pisne dokaze. Čeprav je bil dvoboj prisoten kot del sodnega postopka še naprej, večinoma pa le v izjemnih primerih in na najvišjih instancah, je njegov značaj še naprej ustrezal subsidiarnemu pravnemu sredstvu. Izvirni termin je "boj" (Kampf) ali izpeljanka, ki se sicer pri širših opisih sporov, vojn, fajd itd. ni uporabljala. Potekal je z vednostjo uradnih instanc na Dunaju, gotovo pred

27 O "deželnih škodljivcih" MITTEIS, *Rechtsgeschichte*, 303.

28 Georgenberški ročin: *Lis exorta vel altercatio super quolibet negocio inter Stirenses non campione, sed probabiliū et certarum personarum credibili dirimatur testimonio*. (SPREITZHOFER, *Handfeste*, 15, 64). VILFAN, *Pravna zgodovina*, 273.

Tekst Friderikovega privilegija: *Si inter Styrienses questionem oriri contigerit, duellum locum non habeat vel probatio per campionem, ubi testes idonei producentur secundum quorum testimonium questio dirimatur*. (SCHWIND-DOPSCH, št. 36, str. 77).

knezom, ki mu je bil premaganec "izročén" in mu je knez zatem izrekel kazen. Leta 1378 je imel Rudolf s Svibnega *den kampf* s Fricem s Čreteža in je v dvoboju *undergelegen ... und darumbe mich der egenant Re^uttenberge^r zu handen der ... fürsten ... gegeben hat*.²⁹ Očitno je, da je bil dvoboj uraden, saj sta bila dvobojevalca Kranjca in jima samo zaradi mečevanja ne bi bilo treba na Dunaj. Če pa je bil boj neodločen, kar je bilo fizično mogoče, je imel zadnjo besedo spet deželni knez, tokrat kot običajni razsojevalec. Najbrž istočasno (ok. 1378.) se je na Dunaju boril tudi Rudolfov sorodnik Viljem z Hansom z Waldburga. Ker pa je bil *die kemphlichen zu^spru^che* očitno neodločen, je Viljem prepustil dokončno razsodbo vojvodama Albrehtu III. in Leopoldu III.³⁰

Navadno je poražena stranka v konfliktu izdala listino o **odpovedi maščevanju** ("Urfehdebrief"), t.j. pravnoveljavno odpoved maščevanju zaradi storjene sile, še posebej ujetništva, v korist prejemnika odpovedi in sodišča. Prvič se je pri nas eksplicitno omenjala leta 1253 (*vrveh*) v zvezi s sporom med freisinškim škofom in njegovim bivšim uradnikom v Škofji Loki Heidenrikom s Hallegga.³¹ Zanimivo je, da je bila pri večini znanih odpovedi maščevanj na Kranjskem ena od strank prav freisinški škof. Zdi se, da je prišlo prav pod njegovim (bavarskim, švabskim) vplivom do večjega pismenstva v tem oziru.

Odpoved, ki je pomenila končanje fajde, pomiritev in odpoved maščevanju, sta sestavljala dva elementa, ki pa sta le redko imenovana - "Urfehde" v ožjem smislu (premirje) in "pomiritev" (Sühne).³² Prva je pomenila samo odpoved in je veljala določen

29 HKA, 1378 februar 2. Dunaj.

30 HKA, 1378 februar 2. Dunaj.

31 URBKr II, št. 200 (str. 159).

32 V listinah sta oba izraza tudi kasneje redko izrecno navedena: npr. leta 1283 kot *di vrvehe vnd si sv^rne* (= "Urfehde in njegova pomiritev") (FRA 31, št. 374, str. 397-398). BRUNNER, Land, 24-25, 105.

čas, npr. nekaj let. Po izteku časa so bili eventualni poroki odvezani poročstva in jih morebitna kršitev ni več zadevala. "Pomiritev" pa je ostala za vedno.³³ Kakšen smisel je imelo razlikovanje? Prvi element je bil verbalne narave - njegovo bistvo je bila obojestranska prisega oz. svečana odpoved, ki je imela pravni in simbolični pomen. Pomiritev pa je bila pri poravnavi spora predvsem materialne narave in je pomenila denarno globo (Buße), ki jo je moral poraženec dati zmagovalcu. Globa je nadomestila telesno kazen. S tem je bil vzpostavljen mir med "škodljivcem" in pravno skupnostjo. Potemtakem je razumljivo, da je prisega lahko izgubila vrednost, česar se je zavedalo že običajno pravo, toda izročene materialne dobrine ni bilo več mogoče zahtevati nazaj. To je imelo smisel za poroke, ki v tem primeru niso imeli več obvez.

Odpovedna listina je bila navadno ena - tista, ki jo je izdal poraženec (ujetnik). Pred njo pa je bilo lahko izjemoma, predvsem pri kapitalnih zadevah in udeleženi višjem plemstvu, v daljšem obdobju izdanih več samostojnih odpovednih listin premagančevega agnatskega sorodstva, ki so zagotavljale odpoved maščevanja celotne rodbine: leta 1377 sta Hans s Kunšperka in Rudolf s Svibnega v kontekstu bojev proti nekaterim štajerskim plemičem ujela Hansa z Liechtensteina. Njegovi bratranci in nečaki Ulrik in Oton, Andrej in Bernhard, Rudolf in Friderik so med 27. junijem in 24. avgustom 1377 izdali štiri kratke odpovedi maščevanja glede Hansovega ujetništva. Ta pa je šele pol leta kasneje ob izpustitvi izdal pravo odpovedno listino. Morda je spor izbruhnil zaradi zahtev njegove žene Ane po zapuščini za njenim bratrancem Hartnidom s Ptuja. Ana se je 4. maja leta 1378 odpovedala vsem zahtevam, njen

33 *Dev vrvehe hat ein ende vber dev naehsten fymf iar daz gelvbd daz darvber getan ist, vnd als dev fymf iar ende habent so sint di bvrigen ledich vmb di vrveh, doch sol dev svne immer staet sein.* (FRA 31, št. 374, str. 397-398).

mož Hans pa je 16. junija 1378 izdal še drugo odpovedno listino za Kunšperškega in Svibenskega.³⁴

Odpovedna pisma niso bila samo rezultat poravnave fajde,³⁵ marveč tudi ujetništva kot posledice udejstvovanja v širših vojnih spopadih: Gerloh z Jeterbenka in Ulrik z Rihenberka sta decembra 1278 izrekla odpoved v korist nekaterih imenovanih freisinških uslužbencev in ministerialov, ko sta bila izpuščena iz ujetništva, kamor ju je spravil freisinški maršal Gunther skupaj s pomočniki, zaradi *conflictus ... inter comitiuam meam* (ujetnik) *et seruitores ecclesie Frisingensis*. Oba sta ubila freisinškega pomočnika Almerika iz Vipave. Glede na to, da je bil freisinški škof dolgo zvesti pristaš češkega kralja Otokarja in se pridružil kralju Rudolfu Habsburškemu šele po Otokarjevem padcu leta 1276, dokončno pa po Otokarjevi smrti avgusta 1278, ni presenetljivo, da je bil poprej naravni sovražnik "grofa", t.j. goriškega grofa, čigar viteza sta bila Jeterbenški in Rihenberški.³⁶ Drugi važnejši razlogi za odpovedi so bili tudi posledice sodnih dvobojev,³⁷ posledice navadnih ubojev,³⁸ aretacije in ujetništva zaradi

34 ARS W, 1377 junij 27. Dunaj; ARS W, 1377 junij 28. Dunaj; ARS W, 1377 avgust 24. Murau; ARS HKA, 1377 avgust 24. Murau; IIIStA, 1378 januar 20. Dunaj; ARS W, 1378 maj 4. Gradec; ARS W, 1378 junij 16. Dunaj. Prim. še BRUNNER, Land, 64.

35 FRA 31, št. 374 (str. 397-398) (Montalban-Schnals : Freising); FRA 35, št. 480 (str. 56-57) (freisinški vitezi : goriški in tirolski vitezi na Dolenjskem); HHStA, 1335 junij 26. Ljubljana (Kolovec : Liemberg); IIIStA, 1345 april 21. Dunaj (Ptuj : več štajerskih plemičev), ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj (Schrawas : Svibno), FRA 35, št. 700 (str. 292-293) (Čretež-Kolovec : Freising).

36 FRA 31, št. 361 (str. 384; št. 362 (str. 385). BLAZNIK, Gospostva, 10, Tudi Viljem s Svibnega je bil leta 1309 ujetnik tirolskih vitezov s Čreteža (FRA 35, št. 480, str. 56-57), ki so bili v vojni za češko krono nasprotniki freisinškega škofa (habsburškega zaveznika), v čigar službi so bili Svibenski.

37 HKA, 1378 februar 2. Dunaj (Svibno : Čretež).

38 ARS, 1380 avgust 19. (Bela : Predoslje).

posameznikovih dolgov (tak razlog je imelo ujetništvo pripadnika ljubljanskega višjega sloja Leonharda, sina furlanskega bankirja Frankota leta 1308 v Škofji Loki),³⁹ ali realne uveljavitve poročstva: leta 1318 je šel Jakel iz Vipave za poroka škofjeloškemu meščanu Lulu in nekemu freisinškemu kmetu, ki sta bila ujeta. Ker se po osvoboditvi nista držala obljubljenega (vmitve dolgov Jamskim), je moral v ječo Jakel. Šele po obljubi njegovih porokov, ki so jamčili za Jakla, se je poravnal s freisinškim škofom, katerega uslužbenci so mu odvzeli svobodo, in v čigar korist se je odpovedal vsej utrpljeni škodi *von der porgschaft wegen*.⁴⁰

Posebni razlogi so bili še nespoštovanja sklenjenega,⁴¹ služabniška (klientelna) nezvestoba⁴² ali neugotovljen spor, ki je imel za posledico ujetništvo.⁴³ Potemtakem odpoved ni bila nujno posledica le prave fajde (Fehde), marveč je pomenila splošno odpoved maščevanja iz različnih razlogov.⁴⁴ Pred izpustitvijo iz zapora se je moral zmagovalec prepričati o iskrenosti jetnikovega obžalovanja ali pa so ga prepričali ugledni jetnikovi prijatelji: Ortolf z Gössa se je imel za izpustitev iz ujetništva Celjskih zahvaliti krškemu škofu, vitezom iz Gleinza,

39 FRA 35, št. 477 (str. 52-54). Prim. OGRIS, Sicherheiten, 143-144.

40 FRA 35, št. 525 (str. 100-101), št. 526 (str. 101-103), št. 527 (str. 103-104), št. 528 (str. 105-106), št. 529 (str. 106-108), št. 530 (str. 108-109). OGRIS, Sicherheiten, 145-160.

41 KOMATAR XVIII, št. 55 (str. 153-156).

42 Leta 1377 je Hans s Kunšperka iz nam neznanega razloga vrgel v ječo Ulrika, sina svojega nekdanjega viteza na Kunšperku (ARS W, 1377 marec 17.). Podobno je mogoče ocenjevati ujetništvo Ortolfa z Gössa pri grofih Celjskih, saj je tja prišel najbrž zaradi prekrškov, ki jih je storil v grofovski službi (ARS CE, 1389 maj 27. Celje).

43 HHStA, 1343 april 24. (Hmeljnik : Swab); HHStA, 1378 januar 20. Dunaj (Kunšperk, Svibno : Liechtenstein).

44 BRUNNER, Land, 25.

Saurau, Tumersdorfa, Plankenwarta, Lobminga, Himmelberga, Payrhofa, ki so bili (razen seveda škofa) v službi grofov Celjskih.⁴⁵ Kljub temu so nekatere listine vsebovale zahtevo po zapustitvi dežele, s katero se je (vsaj načelno) prejemnik za vedno rešil ujetnika in njegovih potencialnih groženj tako, da ga je prisilil za vedno zapustiti določeno ozemlje in mu včasih celo vsilil smer in cilj nove domovine. Tako je neki Ulrik obljubil Kunšperškemu, da bo odšel preko Save in Kolpe (torej v Slavonijo ali na Hrvaško, vsekakor iz dežele in države), in se brez dovoljenja Kunšperškega ne bo nikoli več vrnil.⁴⁶ Za nedovoljeno vrnitev je bila zagrožena celo kazen kot pri popolnem izobčenju (Aberacht).⁴⁷ V kakšni meri se je tak izgon upošteval, ni znano. Nasprotno pa je moral tudi prejemnik

45 ARS CE, 1389 maj 27. Celje.

46 ARS W, 1377 marcc 17. Še nekaj teh zanimivih primerov: Ortolf z Gössa je leta 1389 obljubil grofoma Hermanu I. in Viljemu Celjskima, ki sta ga imela zaprtega, da bo *meyden soll alle land der ... herczogen von Osterreich etc. und alle land der chron ze Unger und auch alle herscheft, slos, vest und gütter die in den voren(anten) landen gelegen sein* in sicer *ynner dreyn manoden in se darinn nymmer mer komen an iren* (grofov Celjskih, op. D. K.) *willen und wissen* (ARS CE, 1389 maj 27. Celje). Leta 1378 je Rudolf s Svibnega obljubil avstrijskima vojvodama, da bo v roku od dneva izstavitve listine (2. februar) do kresa (24. junij) istega leta *uber mer varen, ewichlich da sein und nymmermer hewider uber chömen sol*. (HKA, 1378 februar 2. Dunaj).

47 *Wer aber daz ich daz überfür und nicht stet hielt, wo mich dann der orgenant her Hans von Chünigspersch oder sein erben oder ir diener oder ir geholffen anchëmen, die süllen mich dann einen tod anlegen, wie sew wellent und süllen in auch darumb all mein erben, noch mein frewnd, noch all mein geholffen nichtz züesprechen noch süllen in darumb chainen has, noch veintschaft nicht tragen* (ARS W, 1377 marcc 17.). Ali: *Und ob ich das yndert überfür oder herwider uber mer chome, wa man mich dann ancheme und erfürre, so sol man gen mir tu'n und richten alz man gen einem übersagten und vertailten mann pillich und von recht tu'n sol* (HKA, 1378 februar 2. Dunaj).

odpovedi garantirati varnost nekdanjemu ujetniku.⁴⁸ Namesto svojih vitezov je lahko obljubil odpoved maščevanju tudi gospod, ki formalno sicer ni imel nič pri tem, če zanemarimo tiho privolitev v ministerialovo nasilje, toda formalna osebna odvisnost je na določen način gospoda postavljala ob bok aktivnim udeležencem fajde. Zato je moral gospod prejemniku odpovedi maščevanja obljubiti popolno varnost na vsem svojem ozemlju.⁴⁹ Ta način zastopstva in supergarancije je izginil ob popolni osamosvojitvi ministerialov v začetku 14. stoletja. Istočasno je bila zamenjana vsa okupirana posest, predvsem gradovi,⁵⁰ a ne vedno.⁵¹ Premagana stran se je v zameno za osvoboditev odpovedala odškodnini za škodo, ki jo je utrpela v bojih, ali pa so vitezi odstopili od zahtevkov v korist svojega gospoda, v čigar službi so se bojevali, če je le-ta npr. zanje plačal odkupnino: leta 1309 so se Rudolf, Viljem in Hugon s Svibnega in Oton s Planine (bratje oz. bratrance) odpovedali vsem zahtevkom do svojega

48 Okoli leta 1380 je Andrej iz Predoselj ubil Jakoba z Bele. Po poravnavi s sinom ubitega, mu je le-ta obljubil, da je lahko *sicher sein vor allen mein freunten in stetten, maerchten, strazzen und wa er sey umb die schult ewichleich und ob ich obgenanter Juri oder mein freunt daz an ym indert überfueren, so sey wir dem hauptman in Chrain oder sein geschaefft veruallen leib und gut* (ARS, 1380 avgust 19.).

49 Leta 1283 se je grof Albert Goriški namesto svojega viteza (ministeriala) Arnolda z Montalban-Schnalsa odpovedal maščevanju proti freisinškemu škofu zaradi Arnoldovega ujetništva in mu obljubil, da *der bischolf ..., sein levt vnd sein gvt vor Arnolden vnd vor sinen vrevnden vnd vor siner hovssvrowen, vrevnden di mir zv horent vnd in miner gebiete sint, immer sicher sein vmb di schvlde* (FRA 31, št. 374, str. 397-398).

50 HHStA, 1345 april 21. Dunaj.

51 Leta 1348 v poravnavi sporov med Rudolfom s Svibnega in Herdegna s Ptuja: *Und besunder sol her Rudolf dez Schrabatz vreunt sein, daz er dez chriegs unengolten sol sein an seinen leib, an erb, an aygen und an seinen lehen an als vil waz im ab seinen gutern genomen ist in dem offen chrieg, daz sol verlarn sein.* (ARS HKA, 1348 september 25. Dunaj).

gospoda freisinškega škofa Emcha zaradi škode, ki so jo utrpeli v njegovi službi v boju (fajdi) proti tirolskim in goriškim vitezom (najbrž) na Dolenjskem. Viljema so Čreteški celo ujeli, odkupnino zanj pa je plačal škof v več obrokih, zadnjega šele leta 1313.⁵² Tudi Rudolf Pernegger se je leta 1382 odpovedal vsem zahtevkom do svojih gospodov grofov Celjskih, v službi katerih ga je ujel Hertel Treuner in zanj zahteval precejšnjo odkupnino. Celjski so poravnali zahtevano vsoto.⁵³ Odškodnino za škodo v fajdi je načelno prejela zmagovita stran, bodisi v vojni bodisi za zeleno mizo, a jo je včasih deloma odstopila premagancu in osebam, ki so jih prizadeli njeni zavezniki: leta 1349 je Nikolaj s Kolovca, ki je prejel odškodnino od bivšega nasprotnika, freisinškega škofa, del prejete vsote ukazal predati vitezmu Hermanu Kumerju za škodo, ki so jo njemu in njegovim povzročili Kolovski, njegov sin in njuni privrženci.⁵⁴ Za garancijo so bili odpovedi maščevanja mnogokdaj dodani poroki,⁵⁵ ki so celo sami zahtevali čimprejšnjo poravnavo v roku (tip poročstva za utrditev sporazuma s pomočjo avtoritete poroka brez dejanskih materialnih obvez),⁵⁶ jamčili v

52 FRA 35, št. 480 (str. 56-57), št. 481 (str. 58), št. 496 (str. 73-74).

53 ARS CE, 1382 november 19. Ptuj.

54 FRA 35, št. 700 (str. 292-293).

55 UBSt IV, št. 554 (str. 332-333); FRA 35, št. 467 (str. 40-41), št. 477 (str. 52-54), št. 525 (str. 100-101), št. 526 (str. 101-103), št. 527 (str. 103-104); ARS CE, 1334 september 7. Gradec; KOMATAR XVIII, št. 55 (str. 153-156).

56 Najbolj plastično je poročstvo številnih plemičev za Jakla iz Vipave, ki je bil freisinški ujetnik. Za različne vsote je 12. maja 1318 izdalo priznavalne listine pet plemičev s Polhovega Gradca, Chussenpfennig iz Vipave (polhograjski zet), dva druga iz Vipave, Kikicer in Luger, ki so od Jakla zato zahtevali *avf sand Johans tag ze Svnwenden der schirrst chumt mit sogtanen taidingen vnd geding, daz sich derselb Jaekel mit dem vrogenanten vnserm herren dem bischof in der selben frist berihten sol mit minne oder mit dem rehten, nah des bischofs willen vmb allen den schaden vnd vordrung di er hintz im ze reden hat vnd dar vmb er in siner vanchnv^ozz was.* (FRA

primeru, da bodo, če do bodoče dokončne poravnave ne bi prišlo v roku, da bodo prepričali bivšega ujetnika, da se bo spet vrnil v ječo⁵⁷ ali pa se poslovili od obljubljenе poroštvene vsote denarja (tip pravega plačilnega poroka).⁵⁸ To se je zgodilo tudi, če izrekovalc odpovedi v predpisanem roku ni poravnal odškodnine ali povzročil nove škode.⁵⁹ V takih primerih je garancija neposredno prizadela tudi njih same, saj je bil kot garancija v ožjem pomenu besede predviden še inštitut prisilnega bivališča (obstaggi, Einlager).⁶⁰ Če je oseba, ki je dala odpoved maščevanja, pozabila na obljubljeno, se je prisega pravno "prelomila"

-
- 35, št. 525, str. 100-101; št. 526, str. 101-103; št. 527, str. 103-104). Vsi poroki so na dan poravnave, 19. junija 1318 (FRA 35, št. 530, str. 108-109), v dveh listinah še enkrat potrdili svoje in Jaklove obveze kot že 18. maja istega leta (FRA 35, št. 528, str. 105-106; št. 529, str. 106-108). OGRIS, Sicherheiten, 160-165.
- 57 *Geschicht des niht in der frist* (poravnava, op. D. K.) *so su'llen wir* (poroki, op. D. K.) *Jar'klein an alles gevaerd wider antwrtn in dev burch ze Lok in dev vanchnu'zz als vor.* (FRA 35, št. 525, str. 100-101; št. 526, str. 101-103; št. 527, str. 103-104). Podobno leta 1247, ko naj bi Wulfing s Stubenberga v primeru nespoštovanja podane odpovedi maščevanja *sim vinculo alligatus, quod rehtlos vulgariter appellatur.* (GZM 1/74).
- 58 *Ging aber dem bischof an dem selben gelu'bd ab, also daz sich Jakel niht wider antwrtet, von swelhen sachen daz geschach, so sein wir dem bischof veruallen der vorgeschriben ... march* (FRA 35, št. 525, str. 100-101; št. 526, str. 101-103; št. 527, str. 103-104). Gl. še FRA 35, št. 467 (str. 40-41). OGRIS, Sicherheiten, 180-185.
- 59 *den selben schaden sv'llen im vnd seinem gotzhaus die vrogenanten drei porgen an allen schaden vnuerschaidenlich ab tv'n gaentzlich vnd gar in viertzehnen tagen* (FRA 35, št. 477, str. 52-54).
- 60 *Taeten wir* (poroki, op. D. K.) *des niht, so su'llen wir zehant nah der frist an aufschub vnd an alleu manung mit vnser selbs leib alle drey varn ze Lok oder ze Laybach in ein gasthavs, wederhalb der bischof wil, vnd sv'llen laisten in rehter geiselscheft auf vnser selbs schaden* (FRA 35, št. 525, str. 100-101; št. 526, str. 101-103; št. 527, str. 103-104). Gl. še FRA 35, št. 477 (str. 52-54); KOMATAR XVIII, št. 55 (str. 153-156). OGRIS, Sicherheiten, 165-176.

(Meineid), poroki pa so morali plačati kazen.⁶¹ Drugačen je bil razplet, če je šlo za protipravno omejevanje osebne zvestobe, še posebej nad "nemočnimi" (npr. kleriki). Tedaj je bivši ujetnik iztržil od svojega ječarja odškodnino in vse potrebne varovalne pravne mehanizme.⁶²

Odpovedovanje maščevanju konec srednjega veka z recepcijo rimskega prava in absolutističnimi prijemi deželnega kneza ni izginiilo, temveč je prešlo v prakso uradnih sodnih instanc in se obdržalo vse do 18. stoletja.⁶³

61 *so waer Arnolt mit sampt den di mit im gesvorn habent me^eineid vnd sint dar vber dem bischolf von Vreising vnd dem gotshovse ze Vreising schvldich fvmfshvndert march Agleiger.* (FRA 31, št. 374, str. 397-398).

62 Leta 1311 so Vovbrški dali gornjegrajskemu opatu neko odškodnino tudi zaradi njegovega ujetništva (*und auch an aptes Wluinges vanchnuesse*) (ARS W, 1311 avgust 24. Gornji Grad).

63 BRUNNER, Land, 26; VILFAN, Pravna zgodovina, 264.

UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA

Objavljeni viri

- BIANCHI - G. Bianchi, Documenti per la storia del Friuli II. (Udine 1845).
- FRA - J. Zahn, Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis (Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 31. in 35.) Wien 1870, 1871.
- GZL - Gradivo za Zgodovino Ljubljane v srednjem veku I.-X. (izd. B. Otorepec med 1956 in 1968).
- GZM - Gradivo za zgodovino Maribora 2.-6. (izd. J. Mlinarič med 1976 in 1980).
- GZS - F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 4. (1101-1200) in 4. knjiga (1101-1200) Ljubljana 1915 in 5. knjiga (1201-1246) Ljubljana 1928.
- KOMATAR - F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg. MMK XVIII/1905, XIX/1906, XX/1907.
- KOS, Urbarji - D. Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk I., II. (15.-18. stoletje) (SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 13. knjiga, Novejši urbarji za Slovenijo 1. zv.) Ljubljana 1991.
- KOVAČ - K. Kovač, Beiträge zur Geschichte Krains. Carniola n.v. II/1911, IV/1914.
- LANG, Salzburg - A. Lang, Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520 I-III (Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen; Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark XXX, XXXI, XXXII) 42(10)/1931.
- MDC - Monumenta historica ducatus Carinthiae (izd. A. v Jaksch, I-IV in H. Wiessner, V-XI).

- RHSt - Regesten des Herzogtums Steiermark, I. Bd. (1308-1319), 1. Lieferung (izd. Annelies Redik; Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark VI. Bd.) Graz 1976.
- SCHWABENSPIEGEL - Schwabenspiegel, Kurzform. I. Landrecht, II. Lehnrecht (izd. K. A. Eckhardt, MGH: Fontes iuris germanici antiqui, Nova series, Tomi IV pars I et II.) Hannover 1974².
- SCHWIND-DOPSCH - E. v. Schwind und A. Dopsch, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der Deutsch-Österreichischen Erblande im Mittelalter (Innsbruck 1895).
- UBRKr - F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain, I. Bd. 777-1200 (Laibach 1882/3); II. Bd. 1200-1269 (Laibach 1884 u. 1887).
- UBSt - F. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I.-III. (Graz 1875, 1879, 1903); H. Appelt in Pferschy, IV. (Wien 1975).

Neobjavljeni viri

- ARS - Arhiv republike Slovenije, kronološka vrsta listin.
- ARS CE - ARS, listine grofov Celjskih (prej v HHStA).
- ARS DA - ARS, kopije listin kostanjeviškega samostana v arhivu gospostva Dol (Gr A I - graščina Döl pri Ljubljani - Reigersfeld VII, fasc. 179).
- ARS HKA - ARS, listine vrnjene iz HKA.
- ARS W - ARS, listine vrnjene iz HHStA iz nekdanjih repertorijev I, II, III, XIV (brez listin grofov Celjskih).
- ASU, Hermani - Državni arhiv v Vidmu (Archivo di Stato Udine) fasc. 5130, Note Hermani de Utini 1371-1378.
- HHStA - Državni arhiv na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) kronološka zbirka listin.
- HKA - Arhiv dvorne komore na Dunaju (Hofkammerarchiv) zbirka listin.
- KA Čedad, Cd. dipl. Bojani - Kapiteljski arhiv v Čedadu (sedaj v čedajskem muzeju) Codex diplomaticus Bojani.
- KA Čedad, Pergamena Bojani - Kapiteljski arhiv v Čedadu (sedaj v čedajskem muzeju) Pergamene Bojani II.
- NŠALj - Nadškofijski arhiv Ljubljana, listine.
- NŠALj G - Nadškofijski arhiv Ljubljana, listine gornjegrajskega samostana (vrnjene iz StLA).
- StLA - Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Steiermärkisches Landesarchiv) zbirka listin.

Velika večina neobjavljenih virov je uporabljena po prepisih prof. dr. Boža Otopca, ki se nahajajo v Centralnem katalogu listin za Slovenijo (na Zgodovinskem inštitutu Milka Kopa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani).

- BATL, Gerichtsverfassung - H. Baltl, Die ländliche Gerichtsverfassung Steiermarks vorwiegend im Mittelalter. Archiv für österreichische Geschichte 118/1951.
- BATL, Rechtsgeschichte - H. Baltl, Österreichische Rechtsgeschichte (Graz 1972).
- BLAZNIK, Gospostva - P. Blaznik, Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti (Razprave SAZU, IV/6, Razred za zgodovinske in družbene vede) Ljubljana 1958.
- BLAZNIK, Škofja Loka - P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo (973-1803) (Škofja Loka 1973).
- BRUNNER, Land - O. Brunner, Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter (Wien 1965⁵).
- DOLENC, Institut - M. Dolenc, Pravni institut "Klausel des allgemeinen Landschadenbundes" v slovenskih deželah. Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete VII/1929-1930, 33-64.
- DOPSCH, Landherren - H. Dopsch, Landherren, Herrenbesitz und Herrenstand in der Steiermark 1100-1500 (Wurzeln und Entstehung des steirischen Herrenstandes) (phil. Diss. Wien 1969, tipkopis).
- FRASS, Kartausen - O. Frass, Die Kartausen von Steiermark und Krain und ihre Immunität. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 64/1973, 47-66.
- GDZS - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodo-

- vina agrarnih panog II: Družbena razmerja in gibanja (Ljubljana 1980).
- HAGENEDER, Gerichtsbarkeit - O. Hageneder, Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts (Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs, 10) Linz 1967.
- HAUPTMANN, Erläuterungen - L. Hauptmann, Krain (Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer; I. Abt. die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Istrien) Wien 1929, 309-484.
- HEINEMEYER, Verträge - W. Heinemeyer, Studien zur Diplomatik mittelalterlicher Verträge vornehmlich des 13. Jahrhunderts. Archiv für Urkundenforschung 14/1936, 321-413.
- KOBLER, Schiedsgerichtswesen - M. Kobler, Das Schiedsgerichtswesen nach bayerischen Quellen des Mittelalters (Münchner Universitätschriften, Reihe der Juristischen Fakultät, Bd. 1) München 1967.
- KOS, Bela krajina - D. Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku (Ljubljana 1987).
- KRONES, Landesfürst - F. v. Krones, Landesfürst, Behörden und Stände des Herzothums Steier 1283-1411 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark; izd. Historischen Landes-Commission für Steiermark, IV. Bd., 1. Hf.) Graz 1900.
- KRONES, Verfassung - F. v. Krones, Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark; izd. Historischen Landes-Commission für Steiermark, I. Bd.) Graz 1897.

- KROESCHELL, Rechtsgeschichte - K. Kroeschell, Deutsche Rechtsgeschichte 2 (1250-1650) Opladen 1989⁷.
- LEVEC, Landhandfesten - W. Levec, Die krainische Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte. Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 19/1898, 244-301.
- LUSCHIN, Materialien - A. Luschin von Ebengreuth, Materialien zur Geschichte des Behördenwesens und der Verwaltung in Steiermark, I. Das Landschreiberamt in Steiermark (Beiträge zur Kunde steiermärkischen Geschichtsquellen; Veröffentlichungen der Historischen Landes-Commission für Steiermark VIII, 29/1898) 194-242.
- MITTEIS, Rechtsgeschichte - H. Mitteis, Deutsche Rechtsgeschichte. Ein Studienbuch (predelal H. Lieberich) München 1988¹⁸.
- MITTERAUER, Burg - M. Mitterauer, Burg und Adel in den österreichischen Ländern (Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung II, Vorträge und Forschung 19, Sigmaringen 1976) 353-386.
- MLINARIČ, Kostanjevica - J. Mlinarič, Kostanjeviška opatija (Kostanjevica na Krki 1987).
- OGRIS, Sicherheiten - W. Ogris, Die persönlichen Sicherheiten im Spätmittelalter. Versuch eines Überblicks. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 82(95)/1965, 140-189.
- OROŽEN, Diözese - I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant (I.-VI., Marburg 1875-1887).
- OTOREPEC-ŽONTAR, Božja sodba - B. Otorespec - J. Žontar, Božja sodba (ordal) sveče v Kamniku leta 1398. Zgodovinski časopis 28/1973, 321-328.
- PIRCHEGGER, Cilli - Die Grafen von Cilli, ihre Grafschaft und

- ihre untersteirischen Herrschaften, Ostdeutsche Wissenschaft. Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates II/1955, 157-200.
- PIRCHEGGER, Pettau - H. Pirchegger, Die Herren von Pettau. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 42/1951, 3-36.
- PIRCHEGGER, Untersteiermark - H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültetn, Städte und Märkte (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Bd. 10, München 1962).
- POLEC, Paberki - J. Polec, Paberki o klavzuli deželne obveze za škodo (Landschadenbund), Pravnozgodovinsko poročilo. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XX/1939, 290-303.
- RÖSENER, Raubrittertum - W. Rösener, Zur Problematik des spätmittelalterlichen Raubrittertums (Festschrift für Berent Schweineköper zu seinem siebzigsten Geburtstag; izd. H. Maurer, H.Patze) Sigmaringen 1982, 469-488.
- SCHRADER, Befestigungsrecht - E. Schrader, Das Befestigungsrecht in Deutschland von den Anfängen bis zum Beginn des 14.Jahrhunderts (Göttingen 1909).
- SCHULZE, Grundstrukturen - H.K. Schulze, Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter (Bd. 2, Stuttgart Berlin Köln 1992²).
- SPREITZHOFER, Handfeste - K. Spreitzhofer, Georgenberger Handfeste (Steiermärkisches Landesarchiv, Styriaca, Neue Reihe, Bd. 3) Graz 1986.
- ŠTIH, Vloga - P. Štih, Vloga ministerialov in militov pri nastanku dežel na primeru goriških grofov (27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, zbornik) Ljubljana 1994, 45-52.
- VILFAN, Landschadenbund - S. Vilfan, Die Klausel des allgemeinen Landschadenbundes als rechtshistorisches

- Problem (Festschrift Berthold Sutter, Graz 1983) 445-458.
- VILFAN, Pravna zgodovina - S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije (Ljubljana 1961).
- VILFAN, Rechtsgeschichte - S. Vilfan, Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941 (Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien, Bd. 21) Graz 1968.
- WAMBRECHTSAMER, Planina - A. Wambrechtsamer, Planina in njeni prvi gospodarji. Časopis za zgodovino in narodopisje XXVII/1932, 65-80.
- WEIGL, Materialien - H. Weigl, Materialien zur Geschichte des rittermäßigen Adels im südwestlichen Österreich unter der Enns im 13. und 14. Jahrhundert (Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich, Bd. 26, 1991).
- ŽONTAR, Vicedom - J. Žontar, Kranjski deželni vicedom. Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem (Razprave SAZU V, Hauptmannov zbornik) Ljubljana 1966, 277-318.

IMAGO IUSITIAE

A Historical Survey on Judicial Inquest, Administiring Justice and Law among the Nobility in the Late Middle Age

The Middle Ages individual had many possibilities for eliminating various conflicts. As a rule the Church authorities of various degrees would solve problems concerning church rights. The clergy and the laics were could settle agreements without help or the dispute was solved by arbiters. They did not depend on the land law, which was strong in the 13th century, but on individual qualifications of the negotiators. To the beginning of 13ten century the present Slovene territory already had a legal and judicial system for the nobility, based on Church (disputes between nobility and clergy in secular matters), Vassal (concerning feuds), land (primarily property), provincial courts (for appeals) and formally personal judicial decisions of the (land) province prince. All the various forms intercalled in every-day life of the nobility. Thus the basic form in a certain case is sometimes hard to establish. Disputes among clergy and nobility were eaiser solvable on local grounds than before distanced official instances. Thus in allowed cases the clergy prefered the local non - institutional possibilities than the official Church (distanced) jurisdictional instances. Obligatory apperance before the land-prince and his court did not exist in practice. The question of competence was secondary.

The capability of the province or State to bring to effect a court order was small and never reached common consent. Thus in West-European as well as in Slovene Late Middle Ages additional mechanismes for satisfaction of demands in insolvable disputes

were formed, based on (organised) "allowed violence" (revenge, duel, fight).

For the court procedure or the instance as the legal subject it was of essential meaning to protect the right of "the first instance", which defined the beginning of a court proceeding and at the same time provided guarantee to the Church and the land-prince with the privilege "ius de non evocando" for the King's court and the King could not become a judicial instance for them and their serfs already at the first degree. In courts for equal social categories of the population the personal principle was in practice (e.g. the province court was competent for the nobility); and partly the domicile principle for common judging by provincial law (e.g. position of a disputable property). Up to the middle of the 13th century the majority of special laws which regulated the legal frame of judging - regardless of the place of adwelling - lost their signification (e.g. tribal law from the Early Middle Ages, partly ministerial law). Special laws which preserved in action were those e.g. for towns, Jews and of course the clergy. For the non-privileged classes, particularly non-free peasant population, special customs in civil law were kept. From then on it was for a disputable land tenure - the province it layed in, decisive, not where the complainant or the accused were from. Within a province the gentleman made independent decisions where to charge in order to achieve success the easiest way. From the 13th century - which was transitional in all aspects - to the middle of the 14th century a system was formed which subordinated the province nobility and their property to the province court; for the land prince tenure to the vicedome, court organs in Vienna or to the land prince himself; for the non-privileged to patrimonial (serfs), town or bourgh (townspeople), Jewish (Jews) for severe offences, while the nobility at the latter never appeared.

The present work should be easy to use. The survey of general rules of judging, judicial proceedings and customs is followed by examples of individual basic judicial manners: church courts on all degrees (from official) to the last Court of Appeal - Papal), vasa court, province court for the nobility, land-prince judging, land courts and non.institutional arbitration and settlements of disputes, and finally violent legal means revenge, duel, fight. Synthetic generalisation of judiciary is because of various diferent manners pointless not according to the sense, thus there is no conclusion.

SINOPSIS

IMAGO IUSTITIAE. *Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku.*

Za odpravo sporov je imel srednjeveški človek veliko možnosti. V sodnem postopku je bilo za sodnega gospoda ali instanco kot pravni subjekt bistvenega pomena obvarovati pravico "prve instance", ki je določala začetek sodnega postopka, obenem pa predvsem Cerкви in deželnemu knezu s privilegiji dajala varnost pred tem, da kraljevo sodišče in kralj postaneta sodna instanca za njih in njihove podložnike že na prvi stopnji. Do srede 13. stoletja je izgubila smisel večina posebnih prav. Obdržala so se le posebna prava za npr. mesta, Žide in kler. Do srede 14. stoletja se je izoblikoval sistem, ki je kasnejše deželno plemstvo in njihovo posest podrejal deželnemu sodišču, za deželno posest vicedomu, dvornim organom na Dunaju ali deželnemu knezu samemu, za nepriviligirane pa patrimonialnemu, mestnemu, židovskemu ali deželskemu sodišču. Delo je zasnovano pregledno. Pregledu splošnih pravil sojenja, sodnega postopka in običajev sledijo prikazi posameznih sodnih načinov: cerkvena sodišča na vseh stopnjah, vazalska sodišča, deželna sodišča za plemstvo, deželnoknežje sojenje, deželska sodišča ter neinstitucionalno razsojanje, končno pa še nasilna pravna sredstva. Strogemu sintetičnemu generaliziranju se je avtor odpovedal.

Dušan KOS, dr., znanstveni sodelavec,
Znanstvenoraziskovalni center SAZU,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
Novi trg 4,
SI-61000 Ljubljana

IMAGO IUSTITIAE. *A Historical Survey on Judicial Inquest, Adminstring Justice and Law among the Nobility in the Late Middle Age*

The Middle Ages individual had many possibilities for eliminating various conflicts. For the court procedure or the instance as the legal subject it was of essential meaning to protect the right of "the first instance", which defined the beginning of a court proceeding and at the same time provided guarantee to the Church and the land-prince with the privilege for the King's court and the King could not became a judicial instance for them and their serfs already at the first degree. Up to the middle of the 13th century the majority of special laws lost their signification. Special laws which preserved in action were those e.g. for towns, Jews and the clergy. To the middle of the 14th century a system was formed which subordinated the province nobility and their property to the province court; for the land prince tenure to the vicedome, courts organs in Vienna or the land prince himself; for the non-privileged patrimonial, town, Jewish for severe offences, while the nobility at the latter never appeared. The present work should be easy to use. The survey of general rules of judging, judicial proceedings and customs is followed by examples of individual basic judicial manners: church courts on all degrees, vasal court, province court for the nobility, land-prince judging, land courts and non institutional arbitration and finally violent legal. Synthetic generalisation of judiciary is because of various diferent manners pointless not according to the sense.

●

Dušan KOS, Dr., Scientific Collaborator,
Scientific Research Centre of the
Slovene Academy of Sciences and Arts,
Institut of History,
Novi trg 4,
SI-61000 Ljubljana

O dvetnika je deželni knez navadno poslal na predhodno prošnjo ene od sprtih strani. Morda je na takega pooblaščenca mislil Ortolf Kukenberger okoli leta 1320, ko je prosil grofa Henrika Tirolskega, naj mu pomaga pri ponovni pridobitvi dediščine po očetu in naj zato (Henrik) pošlje navodila Konradu Gallu. Seveda pa obstaja možnost, da je bil Gall v resnici nek deželni uradnik. Zagotovo pa je bil odvetnik (Rajnher) Wähing leta 1383, ki je skupaj z Reicherjem Värberjem *an der verhoerung ... cze tuen geschaffen het* in razsodil med mestom Ljubljana in deželnim vicedomom Jakobom Ramungom glede različnih zadev. Zаметki tega načina so znani že v prvi polovici 13. stoletja v osebah izvedencev, ki jih je freisinški škof pošiljal na svoja posestva kot preiskovalce, zastopnike in predlagalce za reševanje sporov. Drugi način je bil pogost predvsem kot ukaz o preiskavi, saj so začeli deželni gospodje na vzhodnoalpskem prostoru v 13. stoletju izdatno uporabljati inkvizicijski postopek.

ISBN 961-90125-3-4

9 789619 012536

